

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ב"ה

תיק 1123288/1

בבית הדין הרבני האזורי באר שבע

לפני כבוד הדיינים:

הרב אליהו אריאל אדרי, הרב אבידן משה שפנייר, הרב אברהם צבי גאופטמן

המבקש: פלוני

הנדון: משפחה שבני ענף אחד שלה הוחזקו ככהנים ובני ענף אחר – כישראלים

פסק דין

לפנינו בקשה למתן פסק דין שלפיו המבקש אינו כהן.

א. רקע עובדתי

המבקש, ממשפחת [ה'], נולד בארצות הברית בשנת תש"ה (1944). אביו נולד בלודז' בשנת תר"פ (1920), התגורר ב[ל'] (מערב אירופה) ובארצות הברית ונפטר ב[ארץ] לפני כארבע שנים. סבו נולד בהורניגרוד שבאוקראינה בשנת תרנ"ח (1896) והתגורר ברובנו ובלודז'.

בשנת תרפ"ה (1925) עקר הסב את דירתו ל[ל'] ושם נפטר בשנת תש"ל (1970).

המבקש, אביו ואבי אביו הם שומרי מצוות, הוחזקו ככהנים, נשאו כפיים, עלו לתורה לעליית כהן ונזהרו מלהיטמא למתים. על מצבת סבו הקבור ב[ל'] מצוין שהוא כהן וכן על מצבת אביו הקבור בארץ.

כעת מבקש הוא שבית הדין יורה כי אינו כהן.

עיקר דבריו הם כי ענפים נוספים מבני משפחתו הוחזקו כישראלים ולא נהגו כל מנהג כהונה.

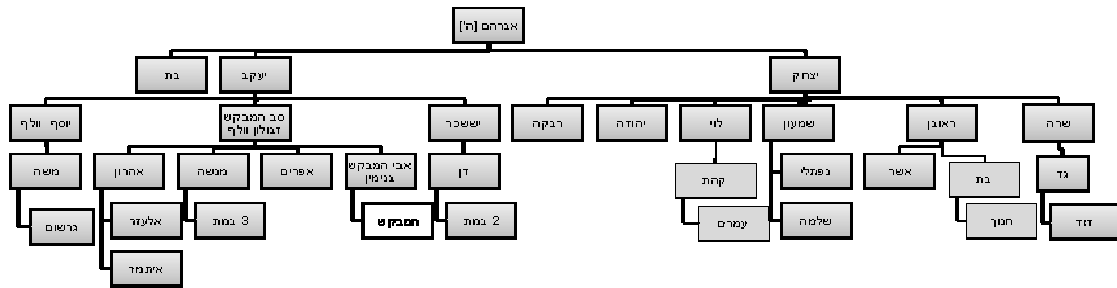
מדובר בצאצאי אחי סבו ובצאצאי אחי סבו זקנו.

עץ המשפחה הוצג על ידי המבקש כדלקמן:¹

¹ שמות בני המשפחה ב'עץ' ובהתאמה לו בכל פסק הדין הוחלפו בנוסח המתפרסם בשמות האבות, השבטים וכו' (שם אחד אידישאי הוחלף בשם אידישאי אחר) לשם טשטוש הפרטים כמקובל, שמות שחזרו על עצמם הוחלפו בשמות שונים – עדיף להקל על המעקב אחר הדברים (פרט לשם הנ"ל שחזר על עצמו ולחזרה זו יוחסה משמעות בדברי אחד הדיינים).

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

רוב משפחת אחי סבו של המבקש נספתה בשואה. מענף זה נותרו שני בנים:

דן, בן אחי סב המבקש (יששכר), היחידי מבני משפחתו הקרובה (של הסב) שניצל בשואה. יוסף עלה ארצה, נפטר ונקבר בה בשנת תש"מ (1980), על מצבתו לא מצוין שהיה כהן. מצאצאי ענף משפחתי זה אין כיום אף בן זכר שנותר בחיים. בתו של דן כתבה מכתב שבו ציינה כי מעולם לא שמעה ולו ברמז שאביה היה כהן.

נכד אח נוסף (גרשום בנו של יוסף וולף) קבור בארץ, גם על קברו לא מצוין שהיה כהן. לא הוברר אם היו שומרי מצוות.

ענף נוסף הוא צאצאי אחי סבו זקנו של המבקש. סבו זקנו של המבקש (יעקב) נפטר בשנת תרנ"ח. אחי סבו זקנו (יצחק) היה יליד הוריינגרוד, התגורר ברובנו ועלה ארצה, נפטר בארצות הברית בשנת תרצ"ו (1936). בניו הזכרים, דהיינו בני דודו של סב המבקש, הוחזקו כישרואלים. מדובר בלוי, יליד רובנו תר"נ (1890), נפטר בפילדלפיה בשנת תשל"א (1971) והובא לקבורה ארצה בשנת תשל"ג בהר הזיתים; בשמעון, יליד תרמ"ח (1888), נפטר בארץ בשנת תשכ"ב (1962); ובראובן, יליד תרמ"ג (1883). הוצגו צילומי מצבות שלא נזכר בהן שהנפטרים כהנים.

מענף זה של משפחת [ה'] שהוחזקו כישרואלים נותר בחיים בן זכר אחד, מר עמרם, המתגורר בארצות הברית. כנראה מדובר באדם שאינו שומר מצוות. לדברי המבקש, בשיחה איתו התברר שאינו מבין את המושג כהן.

הנ"ל העיד בפני בית דין מוכר במקום מגוריו בארצות הברית שבמשפחתו לא היו כהנים.

כמו כן העיד מר חנוך צאצא מצד האם למשפחת [ה'] ברבנות הרצליה בפני שלושה כנ"ל.

זומן לעדות פרופ' דוד, בן דוד שלישי של המבקש, נכד בתו של יצחק (אחיו של סב המבקש). העד העיד כי לסבו זקנו יצחק היו ארבעה בנים ושתי בנות. הסבא רבא היה אדם חרדי. דודו זקנו של העד, שמעון, אימץ אותו אחרי פטירת אימו בשנת תש"ג (1943). גם הוא היה אדם חרדי והיה הולך איתו בכל שבת לבית כנסת, ומעולם לא עלה ככהן. העד הכיר גם את דודו זקנו ראובן עד גיל שמונה, והעיד שלא עלה ככהן. את דודו זקנו לוי הכיר העד בארה"ב בזמן התמחותו, גם עליו העיד שלא עלה כהן.

הענף של המבקש לא היה מוכר לעד זה, רק לאחרונה בעקבות פניית המבקש נודע לו על ענף זה והוא הופתע לשמוע שהם כהנים כי, כאמור, במשפחתו שלו אין כהנים.

תמונת המצב היא אפוא שבני המשפחה שהגיעו ארצה או לארצות הברית לא הוחזקו ככהנים ואילו סב המבקש שהגיע ל[ל'] הוחזק ככהן.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מעיקרא סברנו כי אי אפשר לפסוק דין על סמך הנתונים שבידינו, משום שהספק לא התברר במקורו. מוצא המשפחה מהורינגרוד ומרובנו שבאוקראינה ולא הומצאו נתונים ממקום מושבם המקורי מהתקופה שלפני השואה. אולם התברר כי אי אפשר למצוא כל מידע בעניין זה: בתי הקברות הושחתו לבלי הכר בשואה ולא נותר מסמך כלשהו כגון פנקסי הקהל.

כיוון שכך לא נוכל לומר שיש לפנינו ספק שהוא 'ספק בחסרון ידיעה', ולכן על בית הדין לפסוק לפי הנתונים שבפניו שהם מרב הנתונים שאפשר לקבל.

נוסיף עוד שמהענף של סב המבקש, זבולון וולף, נותרו שלושה בנים זכרים בלבד: המבקש ושני בני דודו, אלעזר ואיתמר, בני דוד המבקש אהרון שחי גם הוא ב[ל'] ונקבר שם. כך, לפסק דין זה השלכה ישירה על שלושה אנשים בלבד. בני הדודים צורפו גם הם לתיק. התקבלה הסכמת בן הדוד איתמר לפסק הדין. בן הדוד אלעזר התבקש להגיב בעניין צירופו לתיק, ולא עשה כן.

עד כאן תמצית העובדות.

המבקש אלמן חשוך בנים שהכיר גרושה ומעוניין לשאתה. בקשות מעין אלו מוגשות לבתי הדין חדשים לבקרים וככלל יש לנהוג בהן בזהירות מופלגת, שלא תהא קדושת הכהונה קלה בעינינו ובעיני הבריות. לנגד עינינו עומדים דברי רבני ויניציא שהובאו בשו"ת מהרי"ט (חלק א סימן קמז):

השעה צריכה לכך ולא אכשיר דרי ופרוץ מרובה על העומד, ואם ח"ו המורים בכ"מ שהם יצ"ו יניחו עצמן ומתושלים בדבר זה, כל כהן בפרט מאלו אנוסי הזמן בראותו גרושה יפה ועשירה ימלא את ידו שלא לכהן ויאמר אין אני כהן [...] והנה נמצא תורתנו הקדושה ושם שמים מתחלל בפרהסיא ואין אומר השב, ואזל לה כהונה אוי לעינים שכך רואות.

אולם בנידון דידן שוכנענו כי הספק אמיתי הוא וכי המבקש בירר את העובדות ביושר וללא משוא פנים.

ואכן בדיון נוסף שזימנו הודיע המבקש כי הקשר בינו לבין אותה גרושה נותק וכך עניין נישואיו אינו עומד על הפרק. בקשתו היא אמיתית וכנה לברר את מעמדו – אם כהן הוא אם לאו.

לצערנו, את האמת על מקור משפחה זו לא נדע וגם היא אבדה עם השואה. כחלוף השנים נוצר מצב יוצא דופן שדומה שכמעט לא היה כמוהו. המבקש, אביו סבו ושני בני דודיו הוחזקו ככהנים. לאידך גיסא בן אח אחד של הסב ודאי לא הוחזק ככהן, וכמוהו כנראה בן אח נוסף. כמו כן בני דודו של הסב לא הוחזקו ככהנים.

ב. חשש אימוץ או חללות

התקבל תצהיר הפרופסור דוד, ובו ציין הוא כי ודאי הוא שסב המבקש ואחיו וכן סבו זקנו של המבקש ואחיו נולדו מאותה האם. כולם היו יהודים שומרי מצוות, ומקפידים בקלה כבחמורה. מעולם לא היו מקרי גירושין במשפחה או נישואים שניים.

אף שאין בדבריו ראיה מוחלטת, מכל מקום על פי דבריו הוחזקה משפחה זו שלא היו בה מקרי אימוץ או חללות.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ג. חזקת אבהתא

המבקש הוחזק ככהן מיום לידתו ועד לאחרונה. כך חזקת הכהונה קיימת במשפחה זו באופן מבורר שאין בו ספק כבר למעלה מתשעים שנה מעת שהגיע סבו ל[ל']].

באופן זה לדעת רבים אפילו 'אמתלא' לא תועיל – כן כתב בשו"ת מהרי"ט (חלק א סימן קמט) שבהוחזקו יותר משלושים יום לא מהני אמתלא, וכן כתבו המהר"ש בשו"ת תורת חיים (חלק ג סימן נד), הבית שמואל (סימן יט ס"ק ב) בשם הט"ז, שו"ת פני יהושע (חלק א אבן העזר סימן א), שו"ת חתם סופר (אבן העזר סימן עו), שו"ת פרשת מרדכי (חלק אבן העזר סימן מג), ועוד – הביא דבריהם שו"ת יביע אומר (חלק ה אבן העזר סימן ד אות טו). ואומנם שם (אות טז) הביא גם אחרונים שחלקו, אולם גם דבריהם הם כאשר נותן אמתלא לדבריו, ובמקרה שלפנינו לא ניתנה כל אמתלא להסביר פשר התנהגות הסב.

חזקת כהונתו של המבקש אינה מחמת עצמו אלא מחמת סבו, שהוחזק ככהן ב[ל']. אביו הוחזק ככהן מחמת אבי אביו, וכך הוחזק גם המבקש עצמו במקום מגוריו ככהן.

החילוק בין מי שחזקתו מחמת עצמו למי שחזקתו מחמת אבותיו מבורר בכמה מקומות, ומהם ברמב"ם (פרק כ מהלכות איסורי ביאה הלכה טו) :

מי שבא בזמן הזה ואמר "כהן אני", ועד אחד מעיד לו ש"אני יודע שאביו של זה כהן" – אין מעלין אותו לכהונה בעדות זה, שמא חלל הוא, עד שיעיד שזה כהן הוא. אבל אם הוחזק אביו כהן או שבאו שנים והעידו שאביו של זה כהן הרי הוא בחזקת אביו.

כן נפסקה הלכה זו בשולחן ערוך (אבן העזר סימן ג סעיף טו).

בלשון הרמב"ם והשולחן ערוך מבוארים שני אופני חזקה: חזקת כהונה של האדם עצמו, וחזקת אביו.

מקור הדברים בסוגיה בכתובות (דף כו ע"ב) – שם התבאר שבתרי ותרי מעמידים על חזקת כהונת אביו. כן כתבו תוספות (שם ד"ה אנן) ועוד וכן נפסק ברמב"ם (פרק כ מהלכות איסורי ביאה הלכה טז) ובשולחן ערוך (אבן העזר סימן ג סעיף ז), וזו לשונם :

מי שהוחזק אביו כהן, ויצא עליו קול שהוא בן גרושה או בן חלוצה [...] והרי שנים מעידים שהוא כשר, ושנים מעידים שהוא פסול – ידחו אלו ואלו וידחה הקול, שהשנים כמאה, וישאר כהן בחזקת אביו.

את טעמה של 'חזקת אבהתא' ביאר הריטב"א (כתובות כו ע"ב) :

וטעמא דשמעתין כדפירש רש"י ז"ל דאוקי תרי לכהדי תרי ואוקי גברא בחזקת אבהתיה שהוא בחזקת כשר ומסתמא לא עביד איסורא דנסיב גרושה או חלוצה.

לדעת הריטב"א חזקת אבהתא היא חזקת כשרות של האב, וכך כתב החזון איש (אבן העזר סימן ב ס"ק כה) שחזקת אבהתא אינה חזקה דמעיקרא "אלא עיקרו חזקת כשרות הוא ולא חיישינן דעבד איסורא ונשא גרושה".

בעניין טעמה של חזקת אבהתא יש שיטות נוספות – עיין בשערי ישר (שער ב פרק ז) ובקובץ שיעורים (בבא בתרא אות קלב).

עוד דנו בזה בשיטת רש"י (קידושין סו ע"א ד"ה סמוך) שנראה מדבריו שאין להחזיק בן מכוח אביו.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לדינא אין נפקא מינה, שלשון השולחן ערוך מבוארת שיש להחזיק בן ככהן מכוח חזקת אביו. אף אם נחלק רש"י, לא נחלק אלא כאשר לא הוחזק הבן מכוח אביו, אך כשהוחזק הבן מכוח אביו – מודה. כך מבואר בדברי היד רמ"ה (כבא בתרא לב ע"א אות מו) שכתב שבתרי ותרי יש להחזיקו ככהן:

ודוקא היכא דאית ליה חזקה דכשרות מחמת אבהתיה ולא הויא ליה לדיליה חזקה דפסלות מעיקרא, כגון דלבתר דאתיליד הוא דנפק עליה קלא, דכי האי גוונא כיון דתרי ותרי נינהו מוקמינן ליה בחזקת אבהתיה. אבל היכא דנפק מעיקרא קלא אאימיה דגרושה או חלוצה היא לא מוקמינן ליה בחזקת אבהתיה, אלא אוקי תרי לבהדי תרי והוה ליה גברא ספק פסול [...] אלא מיהו מסתברא דהני מילי היכא דנפק עליה קלא מקמי דליתחזק בכהני, אבל היכא דנפק עליה קלא לבתר דאתחזק לא מהני קלא לאורועי חזקה דנפשיה. ואפילו אתו תרי ותרי ואסהידו ביה הני לאחותיה והני לאסוקיה, לא מחתינן ליה דאוקי תרי לבהדי תרי ואוקי גברא בחזקתיה כדמעיקרא.

בנדון דידן חזקת כהונתו של המבקש אינה מכוח ידיעה שיש לנו עליו אלא משום שסבו הוחזק ככהן. לכן יש לדון על חזקת סבו ומתוך כך על חזקתו שלו: אם ימצא שסבו הוחזק שלא כדין – ממילא גם חזקתו שלו תיבטל.

המבקש הוחזק ככהן מכוח חזקת אביו, אולם יש לציין שחזקת אבהתא אינה דווקא מכוח האב – עיין באר היטב (אבן העזר סימן ג ס"ק יא) שכתב שגם מי שהוחזק אבי אביו ככהן יש לו חזקת אבהתא.

בשו"ת מבי"ט (חלק ב סימן מ) דן במי שהוחזק בן דודו כהן אם יש להחזיק גם אותו לכהן, וכתב שלכאורה יש להחזיקו מכוח חזקת כשרות:

כמו שאין אנו מחזיקים בחלל לבן כשאביו הוא מוחזק לכהן, וכמו שכתוב למעלה שאם הוחזק אביו כהן הרי הוא בחזקת אביו, הכי נמי כשהוחזק בן דודו אחי אביו מן האב.

הדבר מתבאר לטעמו של הריטב"א לעיל שחזקת אבהתא חזקת כשרות היא.

בהמשך דבריו כתב המבי"ט:

ואפשר לדחות שזה שהחזיק לכהן – בנו לא היה חלל, ולא נאמר שנשא אביו חללה או גרושה, דאם היה נושא חללה אף על פי שהוחזק לכהן – היה נשמע עליו שנשא חללה, וכיון שלא נשמע זה [ו]היה מוחזק בסתם לכהן נראה שלא נשא מאיסורי כהונה והיה מוחזק מכל וכל. אבל אם הועד שדודו או בן דודו הוחזק בכהונה, אף על פי שאחי אביו של זה יהיה גם כן מוחזק לכהן על חזקת אחיו, אפילו הכי אפשר שהוא חלל או שנשא זה חללה ולא יהיה בנו מוחזק לכהן.

נראה שלטעם זה סבירא ליה שאין חזקת אבהתא חזקת כשרות אלא חזקה דמעיקרא, וכדברי האחרונים הנ"ל. אולם באפי זוטרי (סימן ג) כתב שאין לדמות לחזקת אביו, דלא מפני שאחד מבני המשפחה כהן נחזיק את כל קרוביו לכהונה שמא יש יוצא מן הכלל, וטעם זה הוא גם לדרכו של הריטב"א.

ד. הוחזק ככהן

כתב הפרישה (אבן העזר סימן ג ס"ק א):

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ואף על גב דכתב בסימן ב' בשם הרמב"ם: כל הכהנים בזמן הזה בחזקת כהנים הן וכו' היינו מי שיש לו חזקה אבל מי שבא ממדינה אחרת ואין אנו מכירין אותו אין לו חזקה ואסור לאכול בתרומה דרבנן.

זו המציאות של הסב שהגיע מרובנו שבאוקראינה ל[ל'], שם לא הכירוהו. יש להניח שעם הגעתו לא היה מוחזק ככהן – לא בחזקת עצמו ולא בחזקת אבותיו, אלא 'הוחזק' ככהן מכוח אמירתו.

הקהילה שבה הוחזק הסב ככהן היא הקהילה הספרדית "[...] ב[ל']". קהילה זו מוכרת כקהילה כשרה שנוסדה על ידי יהודים שהגיעו ממרוקו הספרדית. באותן שנים עדיין לא היה בה רב. אף על פי כן אין לחשוש שנעשה דבר שלא כהוגן, ואין לחושדם שהוחזק הסב ככהן שלא כדין משום שרצה להתכבד בכהונה שלא כדין.

גם את הסב אין לחשוד בדבר זה, כמו שכתב בשו"ת מהרי"ט (חלק א סימן קמז), וזו לשונו:

באמתלאה שנתן הוא שרצה ליטול גדולה לעצמו להיות כהן וליקרא ראשון וכיוצא בו – טענה קלה ורעועה שלא נשמע כמוהו מיום היות אדם על הארץ, אמתלאה רעועה ורצועה שאפילו הדיוט שבהדיוטי ישראל לא יטענו כמוהו.

וכן בהמשך דבריו כתב מהרי"ט (שם):

אמתלאה חלושה כגון זה שאומר שנטל גדולה לעצמו עכשיו שקדש הגרושה זקנה ועשירה אינה אמתלאה כלל, אדרבה חטא ועון פלילי להשמט מתגא דמלכא. וקרובים הדברים לומר שהמוציא דברים כאלו לאמתלאה ח"ו פרחא צרעת המינות במוחו.

עיינן עוד בשו"ת יביע אומר (חלק ז אבן העזר סימן ט) – שם נראה שלא סמך מרן הראשון לציון זצ"ל על השמועה שניתנה לאדם הכהונה כתואר כבוד אף שהעיד על כך עד אחד, ועיינן עוד בספר בנין אב (חלק ד סימן ח).

לכן נראה שסברה זו לבדה אינה יכולה להתקבל, לא ביחס לקהילה שהוחזקה ככשרה ולא ביחס למי שהוחזק כאדם כשר.

אין בדברינו כדי לומר שלא קיימת כלל מציאות של כהונה לשם כבוד, ולא נעלם מאיתנו מה שכתב בשו"ת חתם סופר (קובץ תשובות סימן ס), וזו לשונו:

ועדיין לבי נוקף בהני ארחי ופרחי במדינה זו איכא אכתי טובא, דלא שכיחי כהני, ונוהגין להשכיר כהן על יום טוב לברך על הדוכן ומכבדין האורח בשביל זה, וכבר נתברר לנו כמה מכשולים בזה שכזבו האורחים ונתפסו והודו, על כן יש לעיין בכהאי גוונא.

וכן בשו"ת בית אפרים (אורח חיים סימן ו):

ובפרט כהני ההמון שאינם יודעים מקור מחצבם כלל רק באמירה בעלמא קנו לקדושת כהונה והידיעה לאמיתתה הוא רפופה בידם, כאשר אירע כמה פעמים אנשים שמחזיקים עצמם בחזקת כהונה ולבסוף נודע על ידי ארחי ופרחי ששקר בימינם או ששגו וטעו בשמועתם, ועיינן בשו"ת יד אליהו, וכן מתרמי בזמיננו זה לפרקים שיש באין ממקומות שאין מכירין אותם ומחזיקין עצמם בכהנים או לויים ואחר כך נודעים שהוא שקר.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

על אף זאת נראה שאם זה היה הצד היחיד לחוש לכך שאינו כהן היה נכון יותר להחזיק את הסב בכשרות. ונראה פשוט שאם היה בא הסב עצמו וטוען כי נהג בכהונה לשם כבוד בלבד לא הייתה 'אמתלא' זו מתקבלת והיה הסב נותר בחזקתו.

עדיין יש לדון אם לפי הדין הותר לבני קהילת [...] להחזיקו ככהן.

דעת הרמ"א (אבן העזר סימן ג סעיף א) היא שבזמן הזה מי שבא ואמר "כהן אני" נאמן לקרוא בתורה ראשון ולישא כפיו. אולם מר"ן שם פסק כדעת הרמב"ם שמי שבא בזמן הזה ואמר "כהן אני", אינו נאמן ואינו קורא בתורה ראשון ונושא כפיו. קהילת [...] ב[ל'], שבה הוחזק הסב ככהן, היא קהילה ספרדית. וכיון שכשרה היא, שמא יש לומר שהחזיקוהו ככהן מכוח עדות, שאם לא כן עשו שלא כדין.

כעין זה כתב בשו"ת מהרי"ט (חלק א סימן קמט):

מאחר שהוחזק זה לכהן כמה שנים ודאי על פי עדות הוחזק ולא כל כמיניה לאורועי נפשיה. ואף על פי שהביא הרב המגיד שראה מי שהקשה על הרב ז"ל שכתב שאין מעלין בזמן הזה לכהונה על פי עצמו שמנהגנו להאמינו לקרא בתורה ראשון. וכבר כתב הרב המגיד משנה שמי שנהג כן נהג מנהג טעות. ואולי כשבא אחד ממקום ידוע ואומר "כהן אני" מעלין אותו לקרא בתורה ראשון ולישא את כפיו, דהיכא דשכיחא שיירתא אין אדם עשוי לשקר בכך שלא תהא עלייתו ירידה, אבל כשבא ממקום רחוק ואינו ידוע לנו כגון אלו האנוסים הבאים מארץ רחוקה ושם לא נהגו דת משה ויהודית ודאי דלא מהימנינן ליה על פי עצמו אלא על פי אחרים.

אם אכן היינו אומרים שעל פי עדים הוחזק לא היה אפשר לומר שחזקתו בטעות ואינו כהן. אומנם נראה לדחות ולומר שלא על פי עדים הוחזק ככהן: אף שק"ק [...] ב[ל'] קהילה כשרה הייתה אז והיום, מכל מקום לא היה המקום מקום תורה בשנת תרפ"ה, עת הוחזק הסב לכהן, ולא היו בקיאים בדקדוקי הלכה. ביאר עניין זה היטב עמיתנו בתורה הרה"ג אברהם צבי גאופטמן שליט"א בפסק דינו (לקמז).

יש להניח שמשאמר הסב שכהן הוא, החזיקוהו ככהן. הדבר נכון בפרט במקרה שלפנינו שבו הסב אשכנזי, והוא [בעיני בני קהילתו] ודאי כדין עשה שעלה כהן ונשא כפיו מעצמו, ומסתבר שלא מנעוהו מלנהוג כדינו.

יתר על כן כתב הברכי יוסף (אבן העזר שם אות א), וזו לשונו:

מלשון זה, והוא לשון הרמב"ם (הלכות איסורי ביאה פרק כ הלכה יג), משמע דאף אם הוא עלה מעצמו לקרות ראשון מוחין בידו. והוא הפך מה שחילק מהר"י קאשטרו בהגהותיו, דהדין הוא דאין נותנין לו רשות לעלות ואם עלה מעצמו לקרות בתורה ראשון אין מורידין אותו. וכן דקדק מהר"י זיין בתשובותיו — שערי ישועה (כתב יד, שער א סימן א).

הנה לפנינו שיטת מהריק"ש ומהר"י זיין שגם לדעת מר"ן יכול הכהן לעלות מעצמו לתורה ככהן. וכן הסיק באפי זוטרי (ס"ק א) ודי בזה כדי לאפשר לסב להחזיק עצמו ככהן.

סברה נוספת מצאנו בשו"ת חתם סופר (קובץ תשובות סימן ס):

דדברי בית שמואל (סימן ג ס"ק ב) נראים נכונים, דכיון דלא מרויח מידי בזמן הזה בכהונתו מה לו לשקר, אדרבא מושך עליו כל חומרת הכהנים, ומה היה לו בזה — דמתנות כהונה נמי נהוג עלמא כתלת סבי (חולין קלו ע"ב [שאינן נהוגות בחו"ל]) ופדיון בכורות לא שכיחי כולי האי, ואם יש — מכבדים לכהן

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ממשפחתו, ועוד על הרוב הם מחזירין דמי הפדיון בהערמה דבר מועט כידוע. אם כן מה לו לשקר בזה, ומשום כן נוהגין להאמין לכל הבא למלאות ידו לאמור כהן אני ומעלין ליה לתורה.

לדרך זו גם לדעת מר"ן יש לחלק ולהחזיק אדם ככהן על פי עצמו בזמן הזה.

ועוד: תושבי קהילה זו 'לקוטאי נינהו' וסמוך לאותה עת נוסדה, ואף שרובם ממרוקו הספרדית, נתלקטו ובאו לשם אנשים מכל קצווי ארץ. מי יערב ליבו בקהילה חדשה כזו למנוע את הסב לעלות כהן? ואם יאמר לו "שמא אינך כהן" יענהו "שמא אינך ישראל".

מכל טעמים אלו מסתבר שהסב עלה מעצמו לתורה ולנשיאת כפים וכך הוחזק ככהן מחמת דבריו, ולא מחמת עדות שני עדים או אפילו עדות עד אחד.

אין בדבר כל דופי שגם זו דרך כשרה להתחזק ככהן, אולם אם כך יש לדון אם באמת הוחזק הסב כדין.

טעם הספק הוא משום שבאותה עת בה החזיק עצמו הסב ככהן ב[ל'] בני משפחתו במזרח אירופה הוחזקו כישראלים. לו היה הדבר ידוע לבני הקהילה ב[ל'] לא היו מניחים אותו להחזיק עצמו ככהן עד שיבאר פשר תעלומה זו. יש לדון אם באופן זה הוחזק הסב כדין ככהן או שמא חזקה זו בטעות יסודה.

אין בדברים אלו להטיל כל דופי בסב. הסב ידוע כאדם כשר ואין לחושדו. אף על פי כן, מסתבר שעובדה זו שבני משפחתו הוחזקו כישראלים לא נודעה ב[ל'], אם מפני שהסב העלימה או משום שהוא עצמו לא ידעה או משום שהיה בידו הסבר כלשהו.

אם הוחזק הסב שלא כדין – ייתכן שטעה, כמו שכתב הבית אפרים (אורח חיים סימן ו) הנזכר לעיל, ששתי אפשרויות יש: "[...] ששקר בימינם או ששגו וטעו בשמועתם."

ה. הוחזק בטעות

כאמור לעיל יש לדון אם הוחזק הסב ככהן, כשהחזקתו על ידי בני הקהילה נעשתה בטעות כי לו היו יודעים את מלוא העובדות היו מונעים אותו מלהחזיק עצמו ככהן.

הדבר תלוי בעצם גדר 'הוחזק' – אם די בעצם העובדה שהוחזק הדבר בהתנהגות [בנידונו: ככהן] או שיש צורך שיוחזק הדבר לאמת על ידי בני המקום. בנידון דידן הסב הוחזק ככהן, אך אם היו בני הקהילה יודעים את מלוא העובדות לא היו מאפשרים לו להתחזק ככהן. אם סברת דין 'הוחזק' היא משום נאמנותו של זה שהחזיק עצמו, גם במקרה שלפנינו יש להאמינו שלא הורעה חזקת כשרות שלו. אולם אם החזקה אינה מבוססת על אמינותו אלא על מה שהוחזק הדבר במציאות, יש לומר שאף שלא איתרעא חזקת הסב לא הוחזק לפנינו ככהן, ויש לדונו כאדם שאין לו חזקת כהונה שיש להחזיקו שהוא מרוב ישראלים.

עייני חזון איש (אבן העזר סימן ח ס"ק ב) שכתב שבמקום שבני העיר מטילים ספק באמיתת דבריהם, אף אם ירבו הימים לא יועיל כלום כיוון שמסתפקים בהם.

למדנו מדברי החזון איש שאין די בהתנהגות המוחזקת ובמשך הזמן (להלכה שלושים יום) כדי שיוחזק הדבר.

אך דברי החזון איש הם באופן שהספק היה קיים מראש עוד קודם שהוחזק הדבר. באופן זה מסתבר שלא נוצרה חזקה כיוון שלא הוחזק כך במציאות.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

באופן שלפנינו הוחזק הסב ככהן, אך התברר כיום למפרע שהיה מקום להסתפק בעצם החזקה, ולו היה הדבר ידוע מעיקרא לא היה מוחזק ככהן אף שנשא כפיו לאורך שנים רבות. האם גם ספק זה די בו כדי לומר שמה שהוחזק – לא באמת הוחזק כי התברר כיום שלו היו מלוא הנתונים לפני בני הקהילה היו לכל הפחות מסתפקים אם להאמין לסב?

והנה מלשון החזון איש לעיל נראה שצריך שיוחזק הדבר במציאות, ויש להביא ראיות נוספות לדין זה.

מבואר בגמרא (קידושין דף פ ע"א):

מלקין על החזקות כרב יהודה, דאמר רב יהודה: הוחזקה נדה בשכינותיה בעלה לוקה עליה משום נדה. סוקלין ושורפין על החזקות כדרכה בר רב הונא, דאמר רבה בר רב הונא: איש ואשה, תינוק ותינוקת שהגדילו בתוך הבית נסקלין זה על זה ונשרפין זה על זה. אמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא: מעשה באשה שבאת לירושלים ותינוק מורכב לה על כתיפה והגדילתו ובא עליה והביאום לבית דין וסקלום לא מפני שבנה ודאי אלא מפני שכרוך אחריה.

רש"י (שם) פירש: "מלקין על החזקות – על דבר שאנו מחזיקים כן ואפילו אין עדות בדבר." לשון רש"י היא "על דבר שאנו מחזיקין כן", משמע שהחזקה אינה בנויה על אמינות זה שהוחזק אלא על מה שהוחזק במציאות. היה אפשר ללמוד בדבריו שעדות אין כאן אך 'אנן סהדי' יש כאן וזהו מקור החזקה. אומנם אין זו משמעות דבריו "שאנו מחזיקין כן", שנראה שלא רק 'עדות' אין כאן אלא אף 'ראיה' אין כאן וכל מה שיש הוא שאנו מחזיקין את המציאות ככזו. כך מבואר בלשון הגמרא: "לא מפני שבנה ודאי", שאין כאן 'אנן סהדי' שמה שהוחזק לנו הוא נכון אלא שדי במה שהוחזק אף על פי שאין בדינו ראיה שכך היא האמת.

וכן כתב הרמב"ם (פרק א מהלכות איסורי ביאה הלכה כ):

מי שהוחזק בשאר בשר דנין בו על פי החזקה, אף על פי שאין שם ראיה ברורה שזה קרוב [...] הרי זה לוקה או נשרף או נסקל ואף על פי שאין שם ראיה ברורה שזו היא אחותו או אמו או בתו אלא בחזקה בלבד [...] ראיה לדין זה מה שדנה תורה במקלל אביו ומכה אביו שיומת ומנין לנו ראיה ברורה שזה אביו אלא בחזקה כך שאר קרובים בחזקה.

שלוש פעמים חזר הרמב"ם על שאין כאן 'ראיה ברורה' אלא הוחזק הדבר בלבד.

וכן כתב הריטב"א (קידושין שם ד"ה מלקין): "דסגי בחזקה שהם בניו או אחיו ואינם צריכים לראיה." ובפסקי רי"ד (שם): "לא סקלו אותה בעבור שידעו בבירור כי היה בנה אלא מפני החזקה שהיה כרוך אחריה."

נראה שבמה שהוחזק לנו אין עדות ואין גם 'ראיה' או 'ידיעה', דהיינו אין כאן אומדנא דמוכח, אלא שכיוון שהוחזק לנו הדבר די בזה כדי להחזיק את המציאות שלפנינו כמות שהיא.

כן כתב בשו"ת חתם סופר (אבן העזר חלק א סימן עו), וזו לשונו:

ענין החזקה מבואר: גרסינן פרק עשרה יוחסין – [קידושין] דף פ': "אמר רב חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: מלקין על החזקות וסוקלין ושורפין על החזקות." ומפרש הש"ס:

מלקין על החזקות כי הא דאמר רב יהודה: הוחזקה נדה בשכינותיה בעלה לוקה עליה משום נדה, סוקלין ושורפין כי הא דאמר רבה בר

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

רב הונא: איש ואשה, תינוק ותינוקות שהגדילו בתוך הבית נסקלין זה על זה ונשרפין זה על זה

וכו'. והנה חזקה שאנו לומדין פרק קמא דחולין מבית מנוגע היינו להעמיד כל דבר על חזקתו כמו שנתברר לנו כבר פעם אחת. וזה אינו ענין לכאן, והכא מיירי דבר שלא ראינו מעולם שהוא כן אך העולם מחזיקין אותו מצד הנהוג שהוא כך, ואשה באה ובנה מורכב על כתפה וגידלו כדרך אשה המגדלת בנה ומעולם לא אמרה לשכנותיה שהוא בן אשה אחרת והחזיקו כולי עלמא שהוא בנה ועל זה סוקלין על סברת והאמנת הבריות זמן רב.

דבריו ברור מיללו שהוחזק הדבר היינו שהוחזק אצל העולם [במציאות, ולא שהאמינו לדברי האומר כן], מה שאין לומר כשהעולם החזיקוהו בטעות.

כך גם עולה מדברי הבית שמואל (סימן יט ס"ק א) שהשווה הוחזק זה לחזקה דמעיקרא, שנלמד מפסוק ולא מסברה, ואף שבפעם דברי הבית שמואל יש לעיין כפי שהקשו החתם סופר הנ"ל ועוד, מכל מקום עולה מדבריו שאין 'הוחזק' ראייה.

כדברי הבית שמואל כתב המבי"ט בקריית ספר (הלכות איסורי ביאה פרק א):

סומכין על החזקות אף על פי שאין ראייה ברורה שהם קרובים אלא על פי החזקה שזו אחות הבעל או אמו או בתו וכדילפינן לעיל חזקה מדאוריתא מבית המנוגע.

גדר הדבר נראה שכשהוחזק הדבר לפנינו אין לחוש שהמציאות שונה ממה שהוחזק. באופן זה אף אם יש כאן אומדנה, אין האומדנה מועילה מכוח עצמה אלא שמסתבר שאין להטיל ספק במציאות הנראית לעינינו.

אם נלך בדרך זו, לא נוכל לומר שהסב הוחזק ככהן שכן מה שנשא כפיו היה משום שלא ידעו בני קהילתו את מלוא העובדות באשר למציאות משפחתו, לו היו יודעים – לא היו מאפשרים לו להחזיק עצמו ככהן.

כיוון שכך אין במה שנעשה בטעות כדי להחזיק את הסב ככהן.

ראיה נוספת יש להביא מדברי החלקת מחוקק (סימן יט ס"ק ג) שדן במשך הזמן של הוחזק שלושים יום שהביאו הרמב"ם (פרק א מהלכות איסורי ביאה הלכה כא) ומר"ן (אבן העזר סימן יט סעיף ב), וזו לשונו:

דין זה הועתק מדברי הרמב"ם הנ"ל, ולא נתבאר במגיד משנה מקור דין זה, וראיתי בהגהות אלפסי [שלטי הגבורים קידושין דף לב ע"ב מדפי הרי"ף בשם ריא"ז] כתב בזה הלשון:

וכמה הוא [היא] החזקה שלשים יום כמו שמבואר בתלמוד א"י וכיוצא בזה אמרו במי שמחזיק שמו בעיר שלשים יום כמו שביארנו בפרק כל הגט [...]

ודין מי שהוחזק שמו בעיר ל' יום מבואר בחושן משפט סימן מט ובגמרא בבא בתרא דף ח'.

הדין שכשהוחזק שמו שלושים יום אין חוששין לו עניינו הסרת חשש שקר כמו שכתב היד רמה (בבא בתרא קסז ע"ב):

כל שהוחזק שמו בעיר אצל רוב אנשי העיר שלושים יום אין חוששין לו דילמא אחזקיה לשמיה בשמא דאחריני, דאי עביד לא סגי דלא מיגליא

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מילתא בתלתין יומין ומשתקר, והאי – מדאתחזק תלתין יומין ולא איגלאי מילתיה ולא אשתקר – שמע מינה בקושטא אתחזק וליכא למיחש ולא מידי. ואי נמי מתרמי דמתחזק בשקרא ולא מיגליא מלתיה אלא לבתר זמן מרובה, מילתא דלא שכיחא היא ומילתא דלא שכיחא לא חיישי לה רבנן למגזר בה.

גם כאן נראה שהטעם הוא שמסתבר שאין לחוש שמציאות הנראית לפנינו שלושים יום היא אחרת ממה שהיא נראית. אולם אם המציאות נוצרה בטעות אין לומר שאין לחוש. לדרך זו סברת החלקת מחוקק שונה קצת ועניינה שאין לחוש לשקר כאשר נמשך הדבר שלושים יום.

אלא שבסוף דבריו כתב החלקת מחוקק: "ודין מי שהוחזק שמו בעיר ל' יום מבואר בחושן משפט סימן מ"ט ובגמרא בבא בתרא דף ח'. "בחושן משפט סימן מט (סעיף ג) הובא דין הגמרא (בבא בתרא דף קסז ע"ב) הנ"ל, אך מה שהביא החלקת מחוקק מהגמרא בבבא בתרא דף ח (ע"א) לכאורה אינו עניין לכאן.

דין הגמרא שם הוא בעניין גדר תושבי העיר:

וכמה יהא בעיר ויהא כאנשי העיר [...] ורמינהי:

החמרת והגמלת העוברת ממקום למקום ולנה בתוכה והודחה עמהן הן בסקילה וממונן פלט, ואם נשתהו שם שלשים יום הן בסייף וממונן אבד.

אמר רבא: לא קשיא, הא לבני מתא הא ליתובי מתא, כדתניא: "המודר הנאה מאנשי העיר – כל שנשתהה שם שנים עשר חדש אסור ליהנות ממנו, פחות מכאן מותר; מיושבי העיר – כל שנשתהה שם שלשים יום אסור ליהנות ממנו, פחות מכאן מותר ליהנות ממנו."

עניינו של דין זה אינו סברה או אומדנה, אלא שאחר שלושים יום האדם נידון כיושבי העיר, ולכאורה אינו קשור לדין הוחזק שמו שלושים יום שהוא מחמת אומדנה. נראה שעיקר כוונת החלקת מחוקק היא לבאר שפרק הזמן של שלושים יום הוא מציאות שאין לחוש שהיא מקרית. כך הוא ביושבי העיר וכך בהוחזק שמו שלושים יום. אף שבהוחזק שמו יש להוסיף את האומדנה, אין די באומדנה אלא צריך שיוחזק הדבר לפנינו, וכשהוחזק בטעות אין לומר שהוחזק לנו.

בספר יד המלך על הרמב"ם (הלכות איסורי ביאה שם) הביא דברי הבית שמואל (סימן יט ס"ק א) שהקשה על דברי הרמב"ם שהביא מקור לדין הוחזק מ'מכה אביו ואמו' – מדוע לא למדו מכאן בגמרא חולין (דף יא ע"ב) את דין חזקה דמעיקרא, ויישב שחילוק גדול יש בין הדינים, שחזקה דמעיקרא אינה שכלית אלא לימוד שלימדה תורה –

מה שאין כן חזקה זו שהביא רבינו מן הירושלמי (קידושין פרק ד הלכה י) במכה אב ואם דהוא חזקה הבאה מכח הרגל ואומד הדעת, דלפי אומד דעתינו ברור לנו דהענין זה כך הוא, ועל חזקה כזו אשר הוא מצד השכל לא איבעי הש"ס כלל, ומלתא דפשיטא הוא דחזקה זו אלים טובא.

נראה מדבריו שחזקה זו היא כעין 'אנן סהדי'. וכן בהמשך דבריו השווה חזקה זו ל'חזקה אין אדם פורע תוך זמנו' –

דבאה גם כן מכח אומד דעתינו הברור לנו דודאי לא פרע תוך זמנו, וכמו שאמרו (שם בע"א) "הלואי שיפרע בזמנו", ונגד חזקה זו אין שום דבר אשר עומד נגדה רק ברור בעדים, ועל חזקה אלימתא כי האי לא בעי הגמרא כלל, ואין אנו צריכין שום הוכחה עליה דאזלינן בתרה.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

כן כתב בבינת אדם (שער רוב וחזקה סימן ו) שחזקה זו היא 'אנן סהדי', וכן נראה מדברי הישועות יעקב (סימן יט ס"ק א).

לשיטתם נראה שהחזק הדבר הוא סוג של 'אנן סהדי'.

גם לדרך זו נראה שבמקרה שלפנינו אין כאן 'אנן סהדי', שאי אפשר לומר שיש אומדנה ברורה שהסב כהן כשבני משפחתו הוחזקו כמי שאינם כהנים.

בספר דרך המלך על הרמב"ם (שם) חלק על דברי היד המלך, וכתב שהחזק הדבר היינו חזקה הבאה מכוח רוב. וכן כתב בספר בית מאיר (אבן העזר סימן יט ס"ק א) שזו חזקה הבאה מכוח רוב, שעל הרוב המוחזק שלושים יום – כך האמת.

על דרך זו כתב הבכור שור בקידושין (שם): "חזקה דהכא היינו דבר שאינו ברור ואנו מחזיקים אותו כך מכח אומדנא." לכאורה כוונתו שיש כאן 'אנן סהדי' דהיינו 'אומדנא דמוכח' כמו שכתב יד המלך, אך בסוף דבריו כתב: "וחזקה זו מטעם רובא אלא דעדיף משאר רוב דהכא המיעוט לא שכיח כלל."

דרך זו מצמצמת יותר מדרכנו הראשונה, שאין כאן אומדנא העומדת מצד עצמה אלא אומדנא הנסמכת על כך שעל דרך רוב המציאות הקיימת שלושים יום היא המציאות האמיתית, מה שאין לומר כשהחזק הדבר בטעות.

עיינ עוד חזון איש (אבן העזר סימן קטז ס"ק ד) שכתב שעניין החזקה בשלושים יום הוא "באופן שנתאמת הדבר לפני בני העיר", ויש לכוונו לדרך זו ולבאר שעניין החזקה אינו נובע מהתנהגות המחזיק עצמו אלא ממה שהתאמת לבני העיר.

מכל מקום לכל הדרכים שהובאו לעיל נראה שאם הוחזק הדבר בטעות אין כאן חזקה.

מצאנו סברה זו שמה שהוחזק בטעות אינו נידון כ'החזק' בספר משפטי שאל (סימן ב) – שם דן במי שנרשם בעת לידתו כבנו של בעל אם אימו ולפי רישום זה הוא ממזר, וכתב שרישום זה בפני עצמו לא מהני כל שיש סיבה להתיר:

[...] דמאחר דידוע לנו מקור החזקה שהיתה באופן שכזה שלא היתה על זה נאמנות להחזיקו, ואילו היה בא אז לפנינו לא היה מוכרע שהוא בנו, גם מה שהחזיקו אחר כך לבנו לא יוכל להפוך זה לודאי. ועד כאן לא אמרו דסוקלין על החזקות אלא בגוונא דבאו ממדינת הים, דמכח החזקה אמרינן: בודאי באותו מקום שבאו משם היה הדבר ידוע על פי עדים ברורים שהם איש ואשה, אח ואחות וכיו"ב. מה שאין כן כשהם לפנינו ובזמן הולדת הספק לא היה לו הכרע, גם החזקה לא משני מידי.

כן כתב הגר"א שפירא זצ"ל בספרו מנחת אברהם (חלק א סימן יז) – שם דן באופן דומה לזה שהובא במשפטי שאל, וזו לשונו:

[...] דאין זה דין הוחזק שמהני מהתורה בזה, רק במקרים שאין אנו יודעים את מקור הספק והוא בגדר נעלם, וחידוש התורה הוא שסמכין על מה שהוחזק שמסתמא כך באמת היה מעשה, כגון הוחזקה כאשת איש, דהיינו שאין לפנינו ידיעות על הקידושין, ואז הדין שעצם העובדא שהוחזקה כאשת איש זה קובע שבאמת היה קידושין בינו לבינה. אבל אם היתה בעיא של הוכחות על קידושי ספק ולא הוקבע בדין, ואחרי זה הוחזקה כאיש ואשתו – אין הוחזק זה מהני לברר את הספק בעובדא שהיתה לפנינו והסתפקנו בה,

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

והמשכה של עובדא מסופקת זה אינה נותנת לבעיא יותר תוקף מאשר בשעת יצירתה.

עיינן עוד בשו"ת שחר אורח (חלק א סימן ו אות ג, סימן ז אות ב) – שם הובאו מקורות נוספים בעניין זה.

אם כן נראה שחזקת כהונת הסב בטעות נוצרה – תמוה לומר שבעת היותו ב[ל'] הביא איתו עדים שהעידו שעוד קודם לכן הוחזק ככהן, ומסתבר שהוחזק על פי עצמו בטעות.

בספר בנין אב (חלק ד סימן סח) דן בנדון דומה לשלנו שבו הוחזק אדם ככהן, נשא כפיו ופדה בכורות. אדם זה שהיה ניצול שואה חיפש ומצא את קרוביו וגילה ששאר בני משפחתו ובהם אחי אביו אינם כהנים. בנו של אדם זה ביקש לשאת גרושה וחד מבית הדין באשדוד סבר שכדי להוציאו מחזקתו יש צורך בשני עדים. אולם הראשון לציון שליט"א סבר שכיוון שכל חזקה זו בטעות נוצרה אין צורך בשני עדים לבטלה.

בתשובה שם לא הביא ראיה לדבריו ודן דין זה מסברה כפי שיראה המעיין.

על אף הדמיון הרב שיש בין הנידון שם לנידון שלפנינו עדיין יש חילוק ביניהם. בדין הבנין אב הוחזק האב ככהן בבית יתומים. משהתברר שבני משפחתו ישראלים טען הוא עצמו שחזקתו נוצרה בטעות וכי בבית היתומים החזיקוהו ככהן לפי שם משפחתו.

אין כן הדבר בנידון דידן. אין בידינו להסביר את הנהגת הסב שנראה שכשר היה. כל דברינו הם לומר שכיוון שהסב הוחזק ככהן בטעות אין להחזיק את הנכד ככהן מכוח חזקת הטעות של הסב. החידוש בנידון דידן גדול יותר, אך יסודם של דברים שווה.

בשו"ת מבי"ט (חלק ב סימן מ) דן במי שהוחזק בן אחיו ככהן אם יש להחזיק גם את הדוד לכהן, וכתב שייתכן שאין להחזיקו מכוח בן אחיו כי "אפשר שהוא חלל או שנשא זה חללה ולא יהי' בנו מוחזק לכהן". ובאפי זוטרי (אבן העזר סימן ג) כתב שאין לדמות לחזקת אביו דלא מפני שאחד מבני המשפחה כהן נחזיק את כל קרוביו לכהונה, שמא יש יוצא מן הכלל. והובאו דבריהם לעיל.

נראה שאין להקשות מדברי המבי"ט על מה שכתבנו, שחילוק גדול יש בין מציאות שבה באנו להחזיק את כל המשפחה ככהנים מכוח חזקת כשרות של אחד מהם, שאינה מעידה בהכרח על כל בני המשפחה, לבין מצב שבו חזקת אחד מבני המשפחה אינה ידועה ושאר בני המשפחה ישראלים, שדי בזה שלא לחדש לזה הבא לפנינו חזקת כהונה לא מצד עצמו ולא מצד אבותיו.

עוד יש לדון במה שמצינו בגמרא כתובות (דף כד ע"ב):

אמר ליה רב נחמן בר יצחק לרבא: מהו להעלות מנשיאות כפים ליוחסין?
אמר ליה: פלוגתא דרב חסדא ורבי אבינא. הלכתא מאי? אמר ליה: אנא מתניתא ידענא, דתניא:

רבי יוסי אומר גדולה חזקה שנאמר "ומבני הכהנים בני חביה בני הקוץ בני ברזלי אשר לקח מבנות ברזלי הגלעדי אשה ויקרא על שמם. אלה בקשו כתבם המתחשים ולא נמצאו ויגאלו מן הכהנה. ויאמר התרשתא להם אשר לא יאכלו מקדש הקדשים עד עמד כהן לאורים ונלנתומים" – אמר להם: הרי אתם בחזקתכם. במה הייתם אוכלים בגולה? בקדשי הגבול. אף כאן בקדשי הגבול.

ואי סלקא דעתך מעלין מנשיאות כפים ליוחסין, הני – כיון דפרסי ידיהו אתי לאסוקינהו. שאני הכא דריע חזקייהו.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

בראשונים הובאו כמה שיטות לבאר את הריעותא שהייתה בחזקת בני ברזילי.

רבנו תם – הובאו דבריו בתוספות (שם ד"ה שאני) כתב שהריעותא היא: "שהיו מיחסים אותם אחר בני ברזילי שהיה ישראל".

לכאורה עולה מדבריו שמה שמיחסים את מי שהוחזק לכהן כצאצא של ישראל אין בו כדי לבטל את חזקת כהונתו והרי הוא ממש כנידון דידן.

אומנם אין נראה לפרש כך דברי תוספות אלא שהיה קול שמיוחסים אחר ברזילי – כן כתב תוספות רא"ש (שם), שלא מצאו כתבם וכיון שנקראים בני ברזילי חששו להם, וכן כתב הריטב"א (שם ד"ה שאני) שהיו העולם מרננים עליהם.

ו. דעת הגר"ש אלישיב זצ"ל

בספר בנין אב הביא בשם אב"ד אשדוד בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל שלא הסכים להתיר במקרה שהוזכר לעיל.

לכאורה סברת הגר"ש אלישיב זצ"ל היא שכיוון שהוחזק ככהן אין לבטל את חזקת כהונתו שלא בעדות ברורה וחזקה בטעות היא חזקה גמורה.

אולם נראה שאדרבה יש ללמוד מדברי הגר"ש אלישיב זצ"ל לדברינו: הטעם שלא הסכים להתיר הוא משום שלא התברר על פי עדים שאחי אבי המבקש הוא ישראל. אם היו עדים שאחי אביו הוא ישראל היה מורה שהמבקש אינו כהן. לכאורה הדבר תמוה: מה בכך שאחי אביו ישראל, הרי הוא עצמו הוחזק ככהן ומדוע יש להעדיף את חזקת ישראל של דודו על חזקת כהונתו שלו? נראה שהודה הגר"ש אלישיב זצ"ל שכל שהוחזק בטעות בחזקה, אולם סבירא ליה שאין לבטל חזקתו על פי קרוב שהעיד שאחי אביו ישראל כיוון שהוחזק המבקש ככהן. רק אם נדע באופן ודאי שאחי אביו לא הוחזק כהן אז נוכל לומר שחזקת כהונה דידיה חזקה בטעות היא.

בספר בנין אב שם כתב שבתחילה הצהיר אחי אבי המבקש שאינו כהן, וכנראה הגר"ש אלישיב זצ"ל סבר שאין להאמין קרוב באופן ודאי ולכן נקט שחזקת כהונת המבקש מסופקת. לאחר מכן קיבלו עד אחד שהעיד שהנ"ל אינו כהן, וכנראה גם בזה לא היה די.

בנידון דידן התקבלה עדות עד אחד שאינו קרוב, תצהיר מפי עדה נוספת וכן צילומי כמה וכמה מצבות שלא נזכרה בהן כהונת בני המשפחה. אף שהכיתוב על מצבה כשלעצמו אינו מהווה ראיה, נראה שעדות העד, תצהיר העדה וצילומים רבים אלו אינם מותירים מקום לספק שהמשפחה הנ"ל אינה משפחת כהנים. אם כך נמצא שהסב הוחזק על פי עצמו בטעות.

עמיתנו בתורה הרה"ג אבידן משה שפנייר שליט"א כתב (בדבריו דלהלן) להשיב על דברינו כי ייתכן מאוד שלסב, שהיה אדם דתי, הייתה באמתחתו תשובה טובה מדוע ולמה הוא נוהג בכהונה ובני דודיו אינם נוהגים כך. לפיכך אפשר לומר שיש כאן לכל הפחות ספק גדול באשר לחזקת כהונתו, אך אי אפשר לומר במצב כזה באופן ודאי כי כל דפריש מרובא פריש ורוב העולם אינם כהנים. עכ"ד.

יסוד דבריו אמת שיש לעשות כל טצדקי שלא לבטל מה שהוחזק לנו. אכן אם היה מדובר במקום שבו שירות מצויות או שהם בני תורה הייתי חוכך בדעת, אך בהצטרף זאת שב[ל] לא היו בני תורה באותה עת, שקהילה זו נוסדה מקרוב, שהמבקש היה אשכנזי בקהילה ספרדית

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

והשיירות מ[ל'] לאוקראינה לא היו מצויות, רחוק מאוד לומר שבכלל עלה על הפרק מה שהוחזקו בני משפחתו שאינם כהנים.

לכן יש לסייג ולומר כי קולא זו נכונה למציאות מיוחדת זו ואין ללמוד ממנה למקומות אחרים.

ז. אופן אחר של חזקה בטעות

הרה"ג אבידן משה שפנייר שליט"א (להלן) הביא בשם כמה אחרונים ביורה דעה (סימן קפה סעיף ב) שגם חזקה בטעות נחשבת חזקה. וטעמם: מאחר שסוקלין על החזקות משמע שאפילו שתיתכן טעות וייתכן שאותה אישה הגיעה ממדינת הים כשילד כרוך אחריה אך אינו בנה, מכל מקום אם בא עליה חייב מיתה. וחזינן שחזקה נחשבת כוודאי אפילו במקום טעות. עכ"ד.

לעניות דעתי חילוק יש בין המקרים. האמור ביורה דעה הוא כשהוחזק הדבר ולאחר מכן נטענה טענה שהוחזק בטעות. אין לדמותו לנידון דידן שבו יש לנו ידיעה המלמדת על הטעות, וכפי שיתבאר לפנינו.

כתב בשו"ת הרמ"א (סימן ב):

על אשה אחת שילדה שלוש פעמים בחדש השמיני וחששה שעין הרע גרם לה זאת, ורצתה להסתיר עבודה מבני בית אשר אתה ושכינותיה. והסכים בעלה עמה שתאמר טמאה היא בפני בני ביתה בתחלת עבודה כדי להסתיר הענין. ועכשיו שאלתה אם בעלה מותר לבא עליה תוך אותן הימים בחדרו אשר עמו, מאחר שלפי האמת היא טהורה.

הרמ"א דן בכמה צדדים והסיק שנאמנת משום שיש לה אמתלא.

הט"ז (יורה דעה סימן קפה ס"ק ב) השיג על דברי הרמ"א:

ולפי עניות דעתי נראה שאין זה נכנס כלל בכלל הוחזקה נדה [...] ודבר זה דומה למוסר מודעה על גט ומתנה דאף על גב דעושה מעשה גדול אחר כך, אפילו הכי כיון שגלה דעתו תחלה שלא יהיה ממש במעשה שיעשה אחר כך לא אזלינן בתר המעשה. הכי נמי כן הוא ואין חילוק בין גלתה תחלה בפני בעלה לגלתה בפני עדים כיון שבעלה יודע האמת לא אסרה תורה עליו כלל.

עוד כתב הט"ז שגם בדין שהובא בגמרא קידושין (דף פ ע"א) אם הייתה האם אומרת בתחילה, בשעת ביאתה לירושלים, בפני שני עדים, שאין זה בנה אלא שהיא תגדל אותו ותחזיקנו בחזקת בנה בפני רבים, ודאי לא היו סוקלין אותה. ותמה הט"ז על הרמ"א בתשובה הנ"ל שלא חילק חילוק זה.

הש"ך בנקודות הכסף (שם) כתב שגם הרמ"א מודה לט"ז, ומה שכתב שיש כאן אמתלא נצרך למצב שבו לא ידע הבעל מראש. וכן כתבו עוד כמה אחרונים. לדבריהם גם הרמ"א מודה שחזקה בטעות אינה חזקה.

אך גם אם נאמר שהרמ"א חולק היינו דווקא באופן שהבעל והאישה בלבד יודעים את האמת אך אנו איננו יודעים, ולכולי עלמא הוחזקה נידה. אין הדבר דומה למקרה שלנו בו סתירת חזקת כהונת הסב ידועה לכולי עלמא.

כן כתב החוות דעת (שם ביאורים ס"ק ב), וזו לשונו:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ולכאורה ודאי הוצרך הרמ"א לכל הפוללים, דבשלמא באשה ובנה הנ"ל – אם גילתה מקודם לפני עדים ודאי דעדים יכולין להכחיש החזקה ומותרת לו בפרהסיא. מה שאין כן במעשה שהביא הרמ"א דודאי אם בא עליה בעלה בפרהסיא דהיו לוקין עליה משום נדה דהחזקה נדה בשכנותיה, ואין הבעל והאשה נאמנין לפטור עצמן ממלקות על ידי נתינת האמתלא. וכיון שאסורה בפרהסיא אסורה גם כן בצניעא, דאפילו דברים שאסרו חכמים מפני מראית העין אפילו בחדרי חדרים אסור (שבת קמו, ב) כמו שכתב הרמ"א עצמו שם, משום הכי הוכרח הרמ"א להביא ראיות דמהימנא אאמתלא אפילו אחר כך בכדי להתירה אפילו בפרהסיא.

עיי' עוד בבנין אב (שם) שביאר דברי הרמ"א באופן אחר.

ועיי' עוד בשו"ת לבושי מרדכי (אבן העזר מהדורא קמא סימן לב) שפסק שכל שגילו בפני עדים קודם שהוחזקו אין צריך אמתלא לבטל הוחזק זה. אולם שם נראה מדבריו שכתב כן משום שפסק כט"ז. ועיי' עוד בשו"ת יביע אומר (חלק ה אבן העזר סימן ד ס"ק יז).

עוד כתב הרה"ג אבידן משה שפנייר שליט"א (לקמן):

אם אנשי המקום אינם מאמינים לו שהוא כהן האם חשיב הוחזק? ראה בפד"ר (כרך טז עמ' 124) שהדבר תלוי במחלוקת: לפי השערי ישר (שערו פרק ח) אם הוחזק אצל העולם הרי זה כעין איתחזק איסורא, ואם כן אפשר שיש להחשיבו כהוחזק. אך לפי החתם סופר בתשובותיו (אבן העזר חלק א סימן מא) הרי זה כחזקת בירור, והיינו שמן הסתם אם הוחזק ולא נשמעה שום ריעותא בדבר מן הסתם הוא כך. ואם כן כאשר מאיזה סיבה אין מאמינים לו אין לדונו כהוחזק, כמו שכתב החזון איש שאם היו בני העיר מסתפקים בהם ובדבריהם לא מקרי הוחזקו.

לעניות דעתי אין הנידון דומה לראיה. מה שהביא מפד"ר (כרך טז) הוא כשאנשי המקום אינם מאמינים לו אף ששורת הדין נותנת להאמינו ואינו דומה לנידון דידן שבו הספק נובע מעובדה שמצדיקה שלא יאמינוהו או לכל הפחות שיסתפקו אם להאמינו.

ח. נאמנות הסב מדין עד אחד

כמבואר לעיל קרוב לוודאי שהסב הוחזק ככהן בטעות. עדיין יש לדון אם אין להאמינו ככל עד אחד באיסורים. אם הוא נאמן כעד אחד, נאמנות זו היא מכוח עצמו אף שלא הוחזק שלושים יום.

נראה שאין הסב נאמן כעד אחד באיסורים משום 'חשש משקר', כיוון שידוע שבני משפחתו לא הוחזקו ככהנים. הדברים עתיקים וארוכים ויובא כאן השייך לענייננו.

במשנה כתובות (דף כג ע"ב) מבואר: "וכן שני אנשים: זה אומר 'כהן אני', וזה אומר 'כהן אני' – אינן נאמנין. ובזמן שהן מעידין זה את זה – הרי אלו נאמנין."

פשט המשנה הוא שאין אדם נאמן להעיד על עצמו שכהן הוא אף שנאמן להעיד על חברו. אך בפשטות הוא נאמן להעיד על חברו מדין עד אחד באיסורים. דין זה מקורו מנידה, ואם כן ראוי שיהיה נאמן גם על עצמו.

שיטת הקובץ שיעורים (כתובות אות כב) היא שאף שאדם נאמן על עצמו כעד אחד, 'בעל דבר' אינו נאמן. וכך כתב:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

בנדה דאין בה שום פסול אלא איסור גרידא, ולענין איסור ליכא 'בעל דבר' כלל, אבל אילו היה שייך 'בעל דבר' גם באיסורין לא היה נאמן, ואף דכל הפסולין נאמנין, מכל מקום 'בעל דבר' גרע מעד פסול, דוגמת מה שכתב הרא"ש סוף פרק קמא דמכות בשם הראב"ד לענין עדות שבטלה מקצתה ד'בעל דבר' אין שם 'עד' עליו כלל ואפילו 'עד פסול' לא מיקרי.

(ועיין עוד מה שכתב שם באות לא.)

כדברי הקובץ שיעורים מבואר בשיטה מקובצת (כתובות כז ע"ב ד"ה לא זזה). לשיטה זו אין אדם נאמן להעיד על עצמו שכהן הוא.

הרא"ש במסכת גיטין (פרק ה סימן יב) כתב באופן אחר, וזו לשונו:

אינו נאמן לומר "כהן אני" להאכילו בתרומה כדאמרינן בכתובות (דף כג, ב) דאפילו עד אחד אינו נאמן להאכילו בתרומה היכא דאיכא למיחש לגומלין, כל שכן שהוא עצמו אינו נאמן ואף על גב דעביד לאגלויי והיינו טעמא משום דהוי שבח כהונה וריוח מתנות כהונה לו ולזרעו לדורותיו.

לדעת הרא"ש אין נאמן על עצמו מדין עד אחד משום חשש משקר, ובאופן פשוט זוהי סיבה שלא להאמין אדם על עצמו לכהונה לעולם, והסב אף הוא לא היה נאמן כעד אחד.

אולם הרמב"ם (פרק כ מהלכות איסורי ביאה הלכה יג) כתב:

מי שבא בזמן הזה ואמר "כהן אני" – אינו נאמן, ואין מעלין אותו לכהונה על פי עצמו, ולא יקרא בתורה ראשון ולא ישא את כפיו ולא יאכל בקדשי הגבול עד שיהיה לו עד אחד, אבל אוסר עצמו בגרושה וזונה וחללה ואינו מטמא למתים. ואם נשא או נטמא – לוקה, והנבעלת לו – ספק חללה.

הקושיה ידועה: מחד גיסא אם נשא או נטמא לוקה, ומאידך גיסא הנבעלת לו ספק חללה?

המגיד משנה פירש שהוא עצמו לוקה מדין 'שוויא אנפשיה', וכן כתבו עוד אחרונים. המשנה למלך כתב שלוקה מדין 'הוחזק שלושים יום'. לדבריהם עולה שאין נאמן מדין עד אחד באיסורים.

בשערי ישר (שער ו פרק ח) יישב את דברי הרמב"ם שנאמנותו על עצמו [כלפי עצמו] היא מדין עד אחד באיסורים, וכל מקום שעד אחד נאמן באיסורים גם בעל דין נאמן. ומה שאינו נאמן על עצמו גם כלפי לעולם ["אין מעלין אותו" וכו'] הוא משום חשש משקר. חשש זה אינו פוסל לגמרי את העדות, לכן אם מעיד על עצמו שהוא כהן נאמן מדין עד אחד באיסורים לענין שיוחזק האיסור על ידו [כלפי עצמו, ולוקה משום שהוחזק].

אבל לגבי הנבעלת שהוא רק מדין עד אחד הוא רק דין ספק, היינו שלא פסלו לגמרי עדותו לגבי אחרים, רק שלא האמינו מחמת חשש משקר, ומשום הכי פסק הרמב"ם דנעשית ספק חללה.

לדברי השערי ישר לכאורה הדרא קושיא לדוכתא שיהא הסב נאמן מדין עד אחד, ולשיטתו זו גם כוונת הרא"ש. ועיין עוד חזון איש (אבן העזר סימן ב ס"ק יז) שמעיקר הדין נאמן לומר על עצמו שהוא כהן מדין עד אחד באיסורים. וכן כתב הגרש"ז אויערבאך בהערותיו לשב שמעתתא (שמעתתא ו פרק יא ס"ק א).

יש ליישב על פי מה שכתב בשו"ת מבי"ט (חלק א סימן ריט):

דהא דתנן פרק ב דכתובות דעד אחד נאמן להעלות לכהונה אפילו היו גומלין היינו כשהוא עצמו אומר שהוא כהן דהא משוי אנפשיה איסור חומרי

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

כהנים אבל אם הוא עצמו אינו יודע שהוא כהן לא יהא חייב לנהוג שום חומרא על פיו לא מבעיא כשהוא מכחיש אלא אפילו אומר "איני יודע" כדמוכח פרק הניזקין.

עוד יש לומר שחילוק גדול יש בין המקרים. בדין שהובא ברמב"ם חשש השקר הוא משום היות הכהן נוגע בדבר. בזה יש לומר שאין כאן אלא חשש מדרבנן ומעיקר הדין עד אחד נאמן באיסורים. לעומת זאת במקרה שלפנינו החשש נובע מספק במציאות, שידוע שבני משפחת הסב הוחזקו כישראלים. באופן זה נראה שאינו נאמן מדין עד אחד, שכן עדותו היא נגד המוחזק לנו.

עיינן עוד בשו"ת יביע אומר (חלק ז' אבן העזר סימן א' אות ו') שהביא השיטות בעניין עד אחד נגד רוב, וכאן גרע שהוא נגד חזקה.

עוד נאמרו דברים רבים בביאור שיטת הרמב"ם ולענייננו די בזה.

ט. נאמנות הסב מדין 'יכיר'

הסב אמר על עצמו שהוא כהן, ולכאורה יש להאמינו על בנו מדין 'יכיר' וכן על בן בנו. מדין 'יכיר' אין צורך שיאמר להדיא "זה בני כהן", ודי אם אומר על עצמו שהוא כהן. כך מבואר מהסוגיה ביבמות (דף מז ע"א).

כן כתב האור שמח (הלכות איסורי ביאה פרק כ הלכה יג), וזו לשונו:

ואם תאמר דאינו נאמן רק במעיד על בנו דלזה הימניה רחמנא, אבל כאן מעיד על עצמו, שבזה אינו נאמן רק מתורת שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא [...] דזה אינו, דמצאנו בהך דאמר (עיינן יבמות מז ע"א) "נתגיירתי בבית דין של פלוני" שרמי הגמרא מהא דנאמן אדם לומר על בנו שהוא ממזר.

וכך עולה מדברי המגיד משנה:

כתב הרמב"ם (פרק כ מהלכות איסורי ביאה הלכה יג):

מי שבא בזמן הזה ואמר "כהן אני" – אינו נאמן, ואין מעלין אותו לכהונה על פי עצמו, ולא יקרא בתורה ראשון ולא ישא את כפיו ולא יאכל בקדשי הגבול עד שיהיה לו עד אחד, אבל אוסר עצמו בגרושה וזונה וחללה ואינו מטמא למתים. ואם נשא או נטמא – לוקה, והנבעלת לו – ספק חללה.

המגיד משנה פירש שמה שכתב הרמב"ם שאוסר עצמו בגרושה וכו' הוא מדין שוויא אנפשיה, והוסיף שהנולד לו מפסולי כהונה גם הוא ספק שמא ישראל הוא ואין כאן חילול. לקמן יתבאר שנאמנות האב על בנו היא מדין 'יכיר'.

אומנם הדין הפסוק בגמרא יבמות (דף מז ע"א) הוא שאין נאמן מדין 'יכיר' לפסול את בני בניו, וכן פסק בשולחן ערוך (אבן העזר סימן ד סעיף כט), אך אם האמינו את האב על בנו מדין יכיר ואחר כך נולדו לבן בנים, נאמן אף על בני בניו – עיינן באוצר הפוסקים שם (ס"ק קלז אות ב) שהביא כן מכמה פוסקים. וכן כתב בשערי ישר (שער ו פרק יג).

והנה מצאנו דין 'יכיר' לפסול, ונחלקו אם נאמן אדם להכשיר בנו מדין 'יכיר'.

קצות החשן (סימן רעז ס"ק ב) כתב שנאמן אדם לומר על המוחזק כבנו שכהן הוא, והביא שכן כתבו הנימוקי יוסף והריטב"א שדין 'יכיר' נאמר גם להכשיר. והביא דברי הירושלמי שלא נאמר דין יכיר להכשיר אלא לפסול, והעלה בצריך עיון.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

יש שנקטו כפי העולה מדברי הירושלמי שאין כהן נאמן להעיד אפילו על המוחזק כבנו שכהן הוא – עיין שיעורי הגר"ש שקאפ (כתובות סימן כה) ועוד.

אולם בשו"ת רבי עקיבא איגר (מהדורא קמא סימן קי) נקט שהאמינה תורה לאב מדין 'יכיר' בכשרותו ובפסלותו של בן (וכן כתב בשו"ת רבי עקיבא איגר החדשות סימן נט). וכך ביאר השערי יש"ר (שם) בדברי הרמב"ם.

לכאורה יש לנקוט להלכה שהאב נאמן גם להכשיר כי דברי הריטב"א והנימוקי יוסף הובאו ללא חולק ברמ"א (אבן העזר סימן ד סעיף כט).

וכן עולה מדברי האבני מילואים (שם ס"ק כב) שכתב וזו לשונו:

הריטב"א נראה דסבירא ליה כשיטת הרמב"ם דסבירא ליה דאפילו אין מוחזק בבנו נאמן לומר "זה בני" בתורת 'יכיר'. ועיין קצות החשן סימן רע"ז ס"ק א'. ואם כן הוא הדין הארוס נאמן לומר "זה בני" ולפי זה מידי ספיקא לא נפקא כיון דלדעת הרשב"ם ותוספות והרא"ש אין הארוס נאמן לומר "זה בני".

דוק שכל דבריו הם כשאין מוחזק לבנו, אך במוחזק לבנו פשיטא ליה שנאמן גם להכשיר.

'יכיר' נגד מוחזקות מנוגדת לו

נאמנות הסב לומר שכהן הוא אינה נגד עדים, שאין לפנינו עדים המעידים שאינו כהן, אלא נגד המוחזק לנו שאין בני משפחתו כהנים. עדיין יש לדון אם נאמן האב מדין 'יכיר' נגד מה שהוחזק לנו.

בגמרא בבבא בתרא (דף קכו ע"א): "שלחו ליה בני אקרא דאגמא לשמואל: ילמדנו רבינו: היו מוחזקין בזה שהוא בכור ואמר אביו על אחר 'בכור הוא' מהו?" ופשטה הגמרא שלרבי יהודה נאמן.

לשון הגמרא "מוחזקין" נראית מכוונת לאמור בגמרא קידושין (דף פ ע"א):

סוקלין ושורפין על החזקות כדרבה בר רב הונא, דאמר רבה בר רב הונא: איש ואשה, תינוק ותינוקת שהגדילו בתוך הבית נסקלין זה על זה ונשרפין זה על זה. אמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא: מעשה באשה שבאת לירושלים ותינוק מורכב לה על כתיפה והגדילתו ובא עליה, והביאום לבית דין וסקלום – לא מפני שבנה ודאי, אלא מפני שכרוך אחריה.

פשטות הדברים היא שנאמן האב לסתור את המוחזק והידוע לנו.

לשיטת המהר"י בן לב וסיעתו הדבר פשוט שאפילו נגד עדים נאמן האב. אולם גם לחולקים (שנראה עיקר כשיטתם משום שכך מצינו שכתבו הרמ"ה והמאירי, כפי שהתבאר במקום אחר) נראה שעדים עדיפים מהאב משום שעל ידי עדותם כאילו ראינו בעינינו, כפי שכתב הרמב"ם (פרק ה מהלכות יסודי התורה הלכה ג), אך כשהוחזק לנו הדבר אין כאן ידיעה מוחלטת אלא שכך יש להניח או שכך אנו אומדים באומדנה ברורה, ונאמנות האב עדיפה מאומדנה זו.

יש להטעים את הדבר. מעיקר הדין אין להאמין לאב משום שעד אחד אינו נאמן בממון ובדבר שבערווה. משמעות דין 'יכיר' שחידש נאמנות לאב היא שמכוח דבריו יש לנו ידיעה. מסתבר שידיעה זו עדיפה על חזקה שעניינה שכך מוחזק לנו מסתמא או מכוח אומדנה.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

אומנם בשו"ת אגרות משה (אבן העזר חלק ד סימן כא) כתב שלא כדברינו, וזו לשונו:

מסתבר יותר שאין להאמינו נגד החזקה דגידול, דהא החזקה דגידול הוא מדין האומדנא שלא מצוי שיגדלו גם לאחרים כמו בן, והוא מדין רובא שאזלינן בתר נפשות או שהוא עוד עדיף מרוב שאף לממון יהיה נידון כחזקה זו, ודין יכיר הוא רק חדוש מגזרת הכתוב שנאמן, שלכן אין לנו אלא במה שמוכרחין לומר שהוא נאמן.

יש לבאר עניין זה מפשט הסוגיה בבבא בתרא הנ"ל:

כתב הרשב"ם (שם ד"ה היו מוחזקין): "לאו בעדים שמעידין שראו שנולד קודם לאחיו, דאם כן אין האב נאמן, אלא בקול בעלמא כעין שאמרנו למעלה דהווי קרי ליה בוכרא."

פשט לשונו מורה שאין חזקה זו כחזקה דעלמא אלא קול בלבד.

בשו"ת אגרות משה הנ"ל ביאר דברי רשב"ם לשיטתו שאין דין יכיר מועיל נגד המוחזק לנו, וכתב שהדבר מסתבר שדין יכיר התחדש רק במקום שאין הדבר נסתר מהמוחזק וידוע לנו שהוא בנו שנלמד מהסוגיה בקידושין (דף פ ע"א) דסוקלין על החזקות, ובסוגיה (שם) מבואר שחזקה זו מועילה גם לעניין אבהות:

בבא המגדל על הבת נשרפין כדין בא על בתו דכן פירש רש"י התם בהא דאמר רבה בר רב הונא "איש ואשה תינוק ותינוקת שהגדילו בתוך הבית ונשרפין זה על זה" שהוא אם בא האיש על הבת דבתו בשרפה, וכן מפורש ברמב"ם (פרק א מאיסורי ביאה הלכה כ) שגם באב על בתו נשרף בחזקה לבד, שנגד חזקה זו לא יהיה האב נאמן בדין יכיר לומר שאינו בתו.

לפי דבריו פירש את דברי הרשב"ם, וזו לשונו:

ולכן ניחא מה שבהיו מוחזקין שהוא בכור לא פירש הרשב"ם בחזקה זו דהיה גדל זה בביתו כבן הרבה שנים קודם שנולד השני ואמר על השני שהוא בכור והראשון אינו שלו אלא של אחרים שגידלו כבן, אלא רק בקול בעלמא על ידי דהווי קרי ליה בוכרא.

אם כן, חילק האגרות משה בין הוחזק, שנגדו לא נאמר דין יכיר, לבין קול, אך לא ביאר לפירושו מדוע מה שהאב קורא בכור הוא "קול בעלמא".

כנראה הבנת האגרות משה היא שגם לגרסת רשב"ם (שלפנינו וכדלהלן) פירוש הדברים הוא "דהווי קרי ליה אבוה בוכרא".

אומנם גרסת הרשב"ם לפנינו היא "דהווי קרי ליה בוכרא" ולא כגרסה שלפנינו בגמרא (דף קכו ע"ב) "דהווי קרי ליה אבוה בוכרא" – עיין בהגהות וציונים במהדורת עוז והדר. וכעין זה גרס בשיטה מקובצת (דף קכו ע"ב ד"ה דהווי).

לגרסה זו [דהווי] ושלא הוזכר בה "אבוה" וייתכן לפרש: "עלמא" ולהגיה "קרו" במקום "קרי" וכהגהות וציונים הנ"ל, ולא לפרש: אבוה ולהגיה להפך "דהווי" במקום "דהווי" ["קול" זה שהזכיר רשב"ם הוא חזקה גמורה שסוקלים עליה.

ונראה שגם לגרסת רשב"ם כפי שהובאה ברמב"ן ושאר ראשונים שאביו קרא לו בכור, מה שמוחזק לנו דאבוה קרי ליה בוכרא הוא חזקה גמורה.

וכן הקשה הרמב"ן הנ"ל על דברי רשב"ם:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

אדרבה איפכא משמע דאי אבוה הוה רגיל דאמר "בוכרא הוא" כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד, אבל אי איכא עדים שנולד קודם לאחיו נאמן שהוא מעיד על עצמו שהוא בוכרא והשאר אינן שלו, דלרבי יהודה נאמן אדם לומר "זה בני ממזר".

וכן כתב בחידושי הר"ן (שם ד"ה היו מוחזקין).

וכן מבואר במאירי (בבא בתרא קכז ע"ב), וזו לשונו:

מי שהוחזקו בני אדם על אחד מבניו שהוא בכור, ואמר אביו על אחר שהוא בכור או שאין זה בכור – נאמן מכל מקום, ואין צריך לומר במי שלא הוחזקו כלל ואמר על אחד שהוא בכור שהכתוב האמינו לאב בענין זה שנאמר "יכיר" – "יכירנו לאחרים" [...] ומכל מקום כתבו גדולי הרבנים שזו שאמרנו שאביו נאמן לבטל החזקה דוקא חזקת קול בעלמא או לאיזה צד שהוחזקו בו לכך, אבל אם היתה שם עדות שראו שנולד קודם לאח אינו נאמן. וחכמי ההר חולקים שלעולם נאמן לענין הפקעת חלק בכורה ונתינתה לאותו אחר, שמא כוונתו לומר שאותו שנולד תחלה ממזר הוא ואינו בנו, ובנחלה – לבכור לאב אנו צריכין, וזהו שהוא נאמן אף בתינוק בין הגדולים. ושםא בזו אף חלק פשיטותו הופקע כמו שיתבאר למטה.

הרי שאין המאירי מחלק בין "חזקת קול בעלמא" לבין "איזה צד שהוחזקו בו" ומפרש את דברי רשב"ם שכוונתו לחזקה כעין הסוגיה (בקידושין דף פ) ואף באופן זה נאמן האב. והמאירי לפרש דברי רשב"ם בא, כפי שעולה מדבריו.

וכן כתב היד רמ"ה (בבא בתרא קכז ע"ב אות קט):

והיכא דמוחזקין בו שהוא בכור ואמר אביו על אחר שהוא בכור דקאמרינן דמהימן כרבי יהודה, דשמעת מינה דמהימן לשווייה לגדול ממזר – מסתברא דהני מילי דברירא מילתא בסהדי דההוא דהיינו מוחזקין בו איתיליד מקמי האי דאמר אביו עילויה שהוא בכור, דכיון דאמר על הקטן שהוא בכור ממילא אסהיד עליה דהאיך דקשיש מיניה דלאו בריה הוא. אבל היכא דלא אתברר בסהדי הי מיניהו קשיש מחבריה אלא בחזקה בעלמא, דהיו מוחזקין בזה שהוא בכור ואמר אביו על אחר שהוא בכור, נאמן ושניהם כשרין. דאימר האי דאמר אביו שהוא בכור הוא ניהו דקשיש מהאיך ותרוייהו בניה נינהו. הילכך תרויהו ירתי ליה מיהו האי דאמר אבוה עלויה דבוכרא הוא ניהו דשקיל פי שניים.

הרמ"ה מפרש שהחזקה היא מה שידוע לנו שאחד קשיש מחברו. חזקה זו היא 'הוחזק' גמור ואפילו הכי נאמן האב.

הרמ"ה לא בא לפרש דברי רשב"ם ומכל מקום מוכח ממנו לנדון דידן.

אומנם בשו"ת אגרות משה פירש באופן אחר שרשב"ם סבירא ליה שמה שהוחזק על ידי אביו אינו אלא קול, ובזה נחלק הרמב"ן. ואת דברי הרמב"ן עצמו פירש וזו לשונו:

ואף הרמב"ן שפליג הוא משום דאינו סותר להעדים מחמת דאומר שהוא לא בא עליה אלא שזינתה מאחרים שהעדים אין יכולין לידע זה, אבל אם היה שייך ידיעה מעדים, כגון שאומר שהוא בן של אחרים שגדלוהו והעדים מעידים שאשתו ילדתו – שלכן ודאי הוא שלו מדין רוב בעילות הלך אחר הבעל – כיון שגם הוא אומר שבעל את אשתו כרגילות איש באשתו וגם שאינו חושדה כלל, גם הרמב"ן מודה שאינו נאמן. ולכן כיון שחזקה דגידול כבן הוא חזקה כזו שסוקלין ושורפין על זה כמו בידיעה שעל ידי עדים –

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

אינו נאמן נגד זה מדין יכיר, וכוונת הרמב"ן שביש עדים שנולד קודם נאמן לומר שאינו בנו אלא שהוא ממזר שילדתו אשתו מזנות משום שלא בא עליה עד שנתעברה ממנו – איירי באופן שלא נתגדל אצלם.

אומנם לעניות דעתי מפורש במאירי וביד רמה שלא כדברי האגרות משה, וכך פשוט דברי הרמב"ן וכך יישוב דברי הרשב"ם לגרסה שלפנינו.

והנה תוספות רי"ד (בבא בתרא דף קכח ע"ב) פירש דברי רשב"ם שמדין 'יכיר' אין נאמן האב לומר שאינו בנו, ולכן כשיש עדים על גיל הילדים אי אפשר לומר שנאמן וכוונתו שהגדול ממזר ואינו בנו, מה שאין כן כשאין עדים יכול לשנות המוחזק בעניין גיל הבנים. וזו לשון תוספות רי"ד:

הלכך אין לפרש 'תינוק בין הבנים' אלא תינוק גדול קצת כמו 'תינוקת של בית רבן' והבנים היו כמו כן קטנים, ויש לך נער שנראה קטן מחבריו מפני שהוא גוף בגופו ובאבריו והוא גדול מהם בשנים, ובכהאי גוונא אמרינן דהוא נאמן, ואף על פי שהיינו מוחזקין עליו שהוא קטן מהם אומר רבי יהודה שהאב נאמן לעשותו בכור ולהכחיש החזקה. וכך פירשו כל המפרשים – רבינו שמואל ורבינו יוסף בן מיגש ורבינו ברוך ורבינו שלמה בן היתום צוק"ל שהוא נאמן האב להכחיש החזקה שהיינו מוחזקים, אבל על דבר ברור – שיעשה הקטן בכור והגדול ממזר – אין אחד מהם שפירש כך.

מפורש בדבריו שגם כוונת רשב"ם היא שנאמן להכחיש החזקה. לביאורו מה שקראו הרשב"ם 'קול' הוא משום שזו הדרך לידע את גיל הבנים שלא בעדים וחזקה גמורה היא. יתר על כן, מה שמוחזקים אנו שכן זה קטן וזה גדול הוא ידיעה שאין בה כל ספק, שאין לחוש שאין הדבר כך, ואף על פי כן האב נאמן.

עולה אפוא שנאמנות האב מדין יכיר היא ידיעה הגוברת על כל ידיעה פרט לעדות שאינה משארת מקום לספק כי העדים נאמנים להביא לפנינו את המציאות עצמה.

עיינן עוד בשו"ת משפטי שמואל (סימן קג השאלה השמינית) שכתב להדיא שכוונת הרמב"ן לפרש האמור בסוגייתנו "הוחזקו" כהא דקידושין (דף פ) ולמד מזה שהוא הדין לעדים. ובדעת הרשב"ם למד שמדובר בקול בעלמא והתקשה על כך.

נמצאנו למדים שגם נגד מה שהוחזק לנו שהוא בנו נאמן האב. סברת הדבר היא שדין 'יכיר' חידש נאמנות לאב. נאמנות זו עניינה שמכוח דבריו יש לנו ידיעה. ידיעה זו פחותה משני עדים שדינם כאילו ראינו בעינינו, אך מסתבר שידיעה זו עדיפה על חזקה שעניינה אינו ידיעה גמורה אלא שכך מוחזק לנו מסתמא או מכוח אומדנה.

נראה שבנידון דידן גם לדעת האגרות משה יהיה נאמן האב מדין יכיר, שכן אין לנו כל ראייה שהסב הוחזק כישראל. מציאותו של הסב מסופקת ואדרבה הוחזק ככהן, ומה שאנו אומרים שחזקתו הייתה בטעות אינו ראייה לכך שהייתה בשקר אלא רק קביעה שהוא עצמו אינו מוחזק לכהן.

הרה"ג אברהם צבי גאופטמן שליט"א (לקמן) כתב שנידון דידן נחשב כשוויא אנפשיה' נגד עדים "דמכיוון שאין היום כהני יחס אלא רק כהני חזקה, לכן אם הסב יאמר על עצמו שהוא כהן, הרי זה רק בגדר 'כהן חזקה', והווי כשוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא נגד עדים".

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

דבריו אינם מובנים לי. לעניות דעתי אין כאן 'שוויא' נגד עדים ואפילו לא נגד חזקה. כל מה שיש לפנינו הוא סתירה בין חזקות המשפחה.

גם מה שכתב שיכול המבקש לחזור בו בלא אמתלא, כדין 'שוויא' אנפשיה חתיכה דאיסורא' נגד עדים, דלא גרע מסבו שיכול היה לחזור בו, נפלא ממני. אין למבקש כל ידיעה עצמית משלו. כל בקשתו היא שבית הדין יפסוק על פי החומר שלפניו. יתר על כן המבקש אינו חפץ לשאת גרושה ובקשתו היא כי בית הדין יקבעו את ייחוסו.

אם כן נמצא שיש בהחלט מקום לשאלה אם נאמן הסב מדין 'יכיר' על בנו שכהן הוא וממילא גם יהיה נאמן על בן בנו.

נראה שבנידון שלפנינו אין נאמן מדין 'יכיר': גם אם נאמר שנאמן האב לומר "זה בני וכהן הוא" מדין 'יכיר', היינו דווקא כאשר האב עצמו מוחזק ככהן. אך כאשר אין האב מוחזק לנו ככהן, מהיכתי תיתי נאמינו על בנו כשעל עצמו אינו נאמן? אין הדבר דומה לנאמנותו של האדם לומר על בנו שממזר הוא: שם אין נאמנותו על הבן נובעת מנאמנותו על עצמו. מה שאין כן כאן שאם אינו נאמן על עצמו לומר שכהן הוא, אין סברה שיהיה נאמן על בנו.

עיינן עוד לקמן שהבאנו מקורות נוספים בעניין זה.

באופן אחר כתב האור שמח (הלכות איסורי ביאה פרק כ הלכה יג), וזו לשונו:

דהאומר "כהן אני" אין אנו מאמינין אותו, שמא רוצה להחזיק עצמו בשקר שהוא כהן. וכיון שכן הלא אמתלא לפנינו מוכחת שאומר שקר להחזיק נפשו בכהני. ונגיעתו, שמטעם זה אתה חושדו למשקר ואין אתה מאמינו אף כעד אחד שנאמן להחזיקו לכהונה של חזקה, הלא זה יהיה אמתלא גדולה לפניך שיכול בכל זמן לחזור ולומר "שקר הייתי אומר".

כל זה אם באנו לדון בנאמנות האב מדין 'יכיר' בפני עצמו. עדיין יש לדון בסוג נוסף של יכיר, כאשר מצורפת לו נאמנות של האדם על עצמו מדין 'שוויא אנפשיה', כדלקמן (אות י).

י. נאמנות הסב מדין 'יכיר' במצורף לדין 'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא'

הרה"ג אברהם צבי גאופטמן שליט"א (לקמן) דן בפסק דינו בשאלה אם המבקש נאסר מדין שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא משום שהחזיק עצמו עד לאחרונה ככהן והעלה להתיר, ודבריו אמת ויציב. עיינן בשו"ת יביע אומר (חלק ט אבן העזר סימן ג אות ז) שהעלה להתיר, ועיינן עוד בשו"ת שחר אורח (חלק א סימן ז אות ד) שם דנו בדין שוויא אנפשיה כשמאמין לאחר, וקל וחומר שיש להתיר כשנוכחנו כיום כי אינו מאמין שהוא כהן.

אולם מה שיש לדון הוא אם נאמן הסב על נכדו מדין 'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא'.

מדין 'שוויא אנפשיה' בפני עצמו ודאי אינו נאמן על אחרים, אולם השאלה היא אם יש לאב נאמנות מדין 'יכיר' בצירוף דין 'שוויא אנפשיה'. כלומר: יהיה הסב נאמן על עצמו מדין 'שוויא אנפשיה' לומר שכהן הוא, ובמסובב מזה נאמן על בנו מדין 'יכיר' שכהן הוא. וכיוון שהיה נאמן על בנו קודם לידת בן בנו, יהיה נאמן גם על בן בנו.

כתב הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה (פרק טו הלכה טו—טז):

אבל האב שהוחזק שזה בנו ואמר "בני זה ממזר הוא" – נאמן, ואם יש לבן בנים אינו נאמן, שלא האמינה אותו תורה אלא על בנו שנאמר "כי את הבכור

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

בן השנואה יכיר" – יכירנו לאחרים. וכשם שנאמן לומר "בני זה בכור" כך נאמן לומר "בני זה ממזר" או "בן גרושה" או "בן חלוצה". וכן אם היתה אשתו מעוברת נאמן לומר "עובר זה אינו בני וממזר הוא" ויהיה ממזר ודאי. והאומר על עצמו שהוא ממזר נאמן לאסור עצמו בבת ישראל, ואסור בממזרת עד שיודע ודאי שהוא ממזר. ובנו כמוהו, ואם יש לו בני בנים אינו נאמן לפסול בניו ולא יפסול אלא עצמו.

הרמב"ם מחלק בין נאמנות האב לומר שבנו ממזר ודאי לבין נאמנות שמועילה רק לאסורו בבת ישראל.

כשאומר "בני זה ממזר" – שנולד מן הערווה או שאומר "אינו בני" – נאמן האב בוודאי והבן ממזר.

אולם כשאומר אדם על עצמו שהוא ממזר, נאמן לאסור עצמו בבת ישראל, ופירש המגיד משנה שהוא מדין 'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא', ואסור בממזרת עד שיודע ודאי שהוא ממזר. במקרה זה "בנו כמוהו", וגם הוא אסור בבת ישראל ובממזרת. הרי לנו שנאמן אדם מדין 'יכיר' המסובב מדין 'שוויא אנפשיה'.

באופן זה יהא נידון הבן כאביו, דהיינו כמי שלא הוחזק לנו כממזר ו'שוויא אנפשיה' לאסור עצמו בבת ישראל.

הדבר מוסבר אם 'שוויא אנפשיה' הוא מדין נאמנות: כיוון שנאמן על עצמו, נאמן מדין 'יכיר' גם על בנו. כן כתב באור גדול (סימן ב) שנאמנות האב על עצמו היא מדין 'שוויא אנפשיה', ומדין 'יכיר' נאמן על בנו שיהיה כמותו. וכן כתב בחלקת יואב (אבן העזר סוף סימן לו) ובשו"ת שאילת דוד (אבן העזר סימן ב), ושם העיר שמכאן מקור לכך ש'שוויא אנפשיה' הוא מדין נאמנות. בסגנון אחר ביאר את דברי הרמב"ם בשיעורי ר"ש שקאפ (כתובות סימן נד). יש להאריך כהנה וכהנה בסברה, אך אין הכרח להאריך כאשר ההלכה ברורה.

והנה דברי הרמב"ם – פסקם להלכה מר"ן בשולחן ערוך (אבן העזר סימן ד סעיף ל) וביארם הבית שמואל (ס"ק נג) שהם מדין 'שוויא אנפשיה', וכן כתבו הפרישה (אות מז) וערוך השלחן (סעיף מג).

נמצאנו למדים שהאומר על עצמו שהוא ממזר שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא ונאמן גם על בנו מדין 'יכיר' שיהא דינו כדינו של ממזר שמדין שוויא אנפשיה [היינו לחומרא בלבד].

כן יהיה הדין גם כשאומר אדם על עצמו שהוא כהן, שהדין הוא שאינו נאמן לעלמא להחזיק עצמו ככהן אך נאמן על עצמו מדין 'שוויא אנפשיה'. גם באופן זה יהא דין הבן כאביו.

אף שסברה היא, נראה שיש לדין זה מקור מפורש.

כתב הרמב"ם (פרק כ מהלכות איסורי ביאה הלכה יג):

מי שבא בזמן הזה ואמר "כהן אני" אינו נאמן ואין מעלין אותו לכהונה על פי עצמו ולא יקרא בתורה ראשון ולא ישא את כפיו ולא יאכל בקדשי הגבול עד שיהיה לו עד אחד, אבל אסור עצמו בגרושה וזונה וחללה ואינו מטמא למתים ואם נשא או נטמא לוקה, והנבעלת לו ספק חללה.

המגיד משנה פירש שמה שכתב הרמב"ם שאוסר עצמו בגרושה וכו' הוא מדין 'שוויא אנפשיה'. עוד כתב המגיד משנה שהנולד לו מפסולי כהונה גם הוא ספק – שמא ישראל הוא ואין כאן חילול. יתר על כן נראה בלשון המגיד משנה שמה שכתב הרמב"ם שהנבעלת לו ספק

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

חללה, לא לגופו נצרך אלא לעניין זה שבנו מפסולי כהונה הוא ספק חלל. כך דקדק הב"ח (אבן העזר סימן ג סעיף א), וזו לשונו:

לא בא לומר דאסורה לכהן מטעם ספק חללה דבלאו הכי היא אסורה שהרי היא גרושה או זונה אלא בא לומר דהנבעלת לו זרעה הוי ספק חלל דשמא ישראל הוא ואין כאן חלל כלל. כך פירש הרב המגיד.

עיינן שם שחלק על פירוש המגיד משנה.

לשון המגיד משנה שהנולד לו מפסולי כהונה הוא 'ספק' חלל מכוונת ללשון הרמב"ם (פרק טו מהלכות איסורי ביאה הלכה טז) שהובאה לעיל: "והאומר על עצמו שהוא ממזר נאמן לאסור עצמו בבת ישראל, ואסור במזורת עד שיודע ודאי שהוא ממזר ובנו כמוהו." נקט הרמב"ם בלשונו שהנאמן מדין 'שוויא אנפשיה' שהוא ממזר אינו 'ודאי' כי בפועל נאסר בישראלים וממזרים, וכן הדין באומר על עצמו שהוא כהן בנו אינו ודאי כהן, וממילא אם נולד מפסולי כהונה לא יהיה ודאי חלל.

דברי הרמב"ם האלו נפסקו להלכה בשולחן ערוך (אבן העזר סימן ג סעיף א). החלקת מחוקק (ס"ק ב) והבית שמואל (ס"ק ד) הוסיפו שגם זרעה ספק חללים כמו שכתב המגיד משנה.

הרי לנו מקור מפורש שכשאומר אדם על עצמו שהוא כהן נאמן מדין 'שוויא אנפשיה' על עצמו, ומדין יכיר נאמן לעשות את בנו כמותו, שיהיה גם דינו שנותנים עליו חומרי כהנים.

והנה בנתיבות לשבת (סימן ג ס"ק ב) ובעצי ארזים (ס"ק ד) תמהו מדוע לא יהא האב נאמן לפסול בנו בוודאי מדין 'כיר'. ומכל מקום כתב על כך בבית משה (ס"ק ד) – הביאו דבריו באוצר הפוסקים (סימן ג ס"ק יב) שכדברי המגיד משנה מבואר להדיא ברמב"ם (פרק טו מהלכות איסורי ביאה הלכה טז) שנפסקו בשולחן ערוך (סימן ד סעיף ל).

נראה שדין זה של נאמנות מדין 'כיר' בצירוף 'שוויא אנפשיה' הוא סוגיה ערוכה בגמרא יבמות (דף מז ע"א):

תנו רבנן: "ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו ובין גרו" מכאן אמר רבי יהודה גר שנתגייר בבית דין הרי זה גר, בינו לבין עצמו אינו גר. מעשה באחד שבא לפני רבי יהודה ואמר לו: "נתגיירתי ביני לבין עצמי" [...] נאמן אתה לפסול עצמך.

האומר "נתגיירתי ביני לבין עצמי" נאמן על עצמו מדין 'שוויא אנפשיה', וכן כתב הרא"ש (שם סימן לה):

לענין זה מהני עדותו לעצמו דשוי לנפשיה חתיכא דאיסורא ואסור בבת ישראל ולענין שור של ישראל שנגח שור של עובד כוכבים. וכיוצא בזה מצינו בקידושין בפרק האומר (דף סה ע"א): "הוא אומר 'קידשתין', והיא אומרת 'לא קידשתני' – הוא אסור בקרובותיה והיא מותרת בקרוביו". ואף על פי שהוא אסור בקרובותיה אם בא עליהן לא פסלן דלא מיתסר בהן אלא משום דשוניהו אנפשיה חתיכא דאיסורא.

חיבר הרא"ש סוגיה זו עם הסוגיה בקידושין (דף סה ע"א) שהיא מקור דין 'שוויא', כמבואר בגמרא כתובות (דף ט ע"א). וכן השווה סוגיות אלו בפסקי הרי"ד שם.

לשון 'שוויא' הובאה בראשונים נוספים – כן כתבו התוספות (יבמות שם ד"ה נאמן), רמב"ן (ד"ה נאמן), רשב"א (ד"ה ומעשה), ריטב"א (ד"ה נאמן), ועוד, וכן כתבו הטור והשולחן ערוך (יורה דעה סימן רסח סעיף יא).

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

יש להעיר שאם 'שוויא' אנפשיה הוא מדין נדר [כדעת כמה אחרונים] – בין נדר על שקר או על אמת או לדבר מצווה, התינה לאסור עצמו בבת ישראל, אך לא מובן כיצד מכוח נדר יהיה דינו כגוי לענין נזיקין [כמפורש ברא"ש הנ"ל וכדלהלן].

לכאורה מכאן מקור לכך ש'שוויא אנפשיה' הוא מדין נאמנות. וכן עולה מדברי תוספות יבמות (דף כה ע"ב ד"ה לימא) שכתבו וזו לשונם: "הא דפסלינן היינו לאוסרו בבת ישראל דשויה אנפשיה חתיכה דאיסורא או אם נגח שור של ישראל את שורו פטור מטעם הודאת בעל דין." ביארו כדברי הרא"ש והוסיפו את הטעם של הודאת בעל דין. ונראה שמפורש בדבריהם ש'שוויא אנפשיה' מדין הודאת בעל דין.

ובהמשך הגמרא (שם): "אמר ליה רבי יהודה: יש לך עדים? אמר ליה: לאו. יש לך בנים? אמר ליה: הן. אמר ליה: נאמן אתה לפסול את עצמך ואי אתה נאמן לפסול את בניך."

יכלו הדברים להתפרש שמדין 'שוויא' אין אדם נאמן על אחרים, כמבואר במשנה (קידושין דף סה ע"א) שהאומר "קידשתיך" – הוא אסור בקרובותיה והיא מותרת בקרוביו. אולם שוב הקשתה הגמרא:

ומי אמר רבי יהודה אבנים לא מהימן, והתניא:

"יכיר" – יכירנו לאחרים. מכאן אמר רבי יהודה: נאמן אדם לומר "זה בני בכור", וכשם שנאמן לומר "זה בני בכור" כך נאמן לומר "בני זה בן גרושה" הוא או "בן חלוצה הוא" וחכמים אומרים: אינו נאמן.

אמר רב נחמן בר יצחק: הכי קאמר ליה: לדבריך עובד כוכבים אתה ואין עדות לעובד כוכבים.

הרי לנו שרק כיוון שאין גוי נאמן מדין 'יכיר' אינו נאמן על בניו. וטעם הדבר שכיוון שיש לאב נאמנות מדין 'יכיר' אין זה כמעיד על אחר, ואם לא היה גוי היה נאמן על עצמו מדין 'שוויא' ובמסובב מכך על בניו מדין 'יכיר' לעשותם כמותו.

וכן כתב הגר"א בביאורו (סימן ד סעיף ל"ס ק"פ):

האומר על כו'. יבמות שם "רבינא אמר הכי קאמר" כו' ושם פסל עצמו ואף על גב דאמרינן שם "הלכה כרב נחמן בר יצחק" היינו משום דלדבריו נכרי הוא וכמו שכתבו תוספות ד"ה והלכתא.

הרי שלמד שמקור הדין שנאמן על בנו מדין 'יכיר' אף שעל עצמו נאמן מדין 'שוויא' בלבד, הוא מהסוגיה הנ"ל.

והנה הגר"א (סימן ג ס"ק יב) התקשה בדברי השולחן ערוך שכתב שהנבעלת למי שאמר שהוא כהן היא ספק חללה, והרי אין אדם נאמן מדין 'שוויא אנפשיה' על אחרים. ודקדוק דבריו הוא שעל בנו נאמן.

וזו לשונו: "והנבעלת כו'. כמ"ש ביבמות שם 'ואין אתה נאמן' כו' ואף על גב שהוא נפסל וכן לענין בני בנים שם."

הביא שני מקורות מהסוגיה יבמות הנ"ל (דף מז ע"א) שמהם יש ללמוד שאין נאמן מדין 'שוויא' על אחרים. האחד מ"אין אתה נאמן" – שהוא גוי ומהטעם של "לדבריך", והשני ממה שאינו נאמן לפסול בני בניו. דוק שעל בניו נאמן כאשר אין סברת "לדבריך" וכו'.

שוב הקשה: "אבל צריך עיון דאפילו ספק אינו כמ"ש שם 'ואין' כו' משמע לגמרי."

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

כל קושייתו – רק מבני בנים כנ"ל.

והנה הרא"ש (יבמות פרק ד סימן לה) כתב שהאומר "נתגיירתי ביני לבין עצמי" נאמן על עצמו מדין 'שוויא אנפשיה' ואין לו נאמנות גמורה:

הלכך אין עדותו כלום ואפילו לענין עצמו, ואם בא על בת ישראל לא פסלה. אלא לענין זה מהני עדותו לעצמו דשוי לנפשיה חתיכה דאיסורא ואסור בבת ישראל.

דברי הרא"ש הובאו בבית יוסף (יורה דעה סימן רסח סעיף יא) בלא חולק. נמצא שדברי מר"ן סותרים אלו את אלו, שבאבן העזר (סימן ג סעיף א) בעניין מי שהחזיק עצמו לכהן שנאמן על עצמו מדין 'שוויא אנפשיה' כתב שהנבעלת לו ספק חללה, ואילו ביורה דעה (סימן רסח סעיף יב) בעניין האומר על עצמו שגוי הוא כתב שאינו נאמן לפסול ישראלית. אחר החיפוש מצאתי שהקשה קושיה זו בחקרי לב (אבן העזר סימן ד) והעלה בצריך עיון.

נראה שזו קושיית הגר"א, וגם הוא העלה בצריך עיון.

לביאור הב"ח בדעת המגיד משנה יש לומר שלעולם אינו נאמן על הנבעלת לו, ואתי שפיר. עוד יש לומר כשנאמן לפסול בניו החמירו חכמים שפוסל גם את הנבעלת לו, ובגוי שאינו נאמן לפסול בניו לא החמירו שיפסול בת ישראל.

והנה הערוך לנר על דברי תוספות (יבמות כה ע"ב) הנ"ל הקשה:

בעיקר דברי התוספות שכתבו לאסרו בבת ישראל דשויה אנפשיה חתיכה דאסורא צריך עיון דהיכן מצינו דבן נח אסור בבת ישראל ובשלמא לקמן (מו, א ד"ה נאמן) שכתבו התוספות סתמא דשויה נפשיה חתיכה דאיסורא – זה יש לפרש לענין לאסור במפרכסת או בגזל פחות משהו פרוטה, אבל הכא דכתבו לאוסרו בבת ישראל צריך עיון.

וכן הקשה קושיה זו הקרן אורה (יבמות מז ע"א) ותירץ שנאסר כי לפי דבריו מאכילה דבר האסור. ועיין בהערות לריטב"א (יבמות מז ע"א הע' 218) שהביא עוד משא ומתן בעניין זה, והביא דברי הבית מאיר ושערי ישר (שער ו פרק ד) שאינו מדין 'שוויא'. אולם סוף סוף הרא"ש והרי"ד השוו להדיא סוגיה זו למשנה קידושין (דף סה ע"א) וכן כתב הגר"א הנ"ל, והרי הדברים מבוארים.

הבאנו לעיל את דברי הרמב"ם (פרק כ מהלכות איסורי ביאה הלכה יג) שמי שבא בזמן הזה ואמר "כהן אני" אינו נאמן אבל אוסר עצמו בגרושה וזונה וחללה ואינו מטמא למתים, ואם נשא או נטמא לוקה. המגיד משנה שם כתב שהוא משום 'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא', והמשנה למלך הוסיף שמדובר שהוחזקו שלושים יום ורק משום כך לוקה.

נראה שאין כוונת המשנה למלך לחלוק אלא להוסיף בא – שתוך שלושים נאמן רק מדין 'שוויא אנפשיה' ואין לוקים על כך ולאחר שהוחזק גם לוקה.

על דברי המשנה למלך הקשה השב שמעתתא (שמעתתא ו פרק יא) שכשאומר על עצמו שהוא כהן יהיה נאמן על זרעו מדין 'יכיר' לפוסלו בתורת ודאי, כמבואר בגמרא יבמות (דף מז ע"א) שלא האמינוהו לפסול זרעו רק משום שלדבריו נוכרי הוא.

לכאורה יסוד דברי השב שמעתתא הוא שגם אם נאמן האב על עצמו מדין 'שוויא אנפשיה' בלבד, יהא נאמן לגמרי על בנו מדין 'יכיר'.

השב שמעתתא תירץ וזו לשונו:

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ואפשר דאב אינו נאמן אלא לפסול הבנים שבעולם ולומר "זה בן גרושה" כדיליף לה מדכתיב "יכיר" – "יכירו לאחרים" ובהכרה ליתיה אלא כשבא לעולם בחיי אביו, וכדאיתא פרק מי שמת (בבא בתרא) דף קמב, ב: "בכור שנולד לאחר מיתת אביו אינו נוטל פי שנים משום דכתיב יכיר" – עיין שם – והוא הדין למפסל בניו אפשר דאינו נאמן אלא היכא דנולדו בחיי אביו. וזה שהוחזק בכהן על פי עצמו ואחר כך נשא גרושה והוליד בנים לא נפסלו על ידי מאמרו שאמר כהן הוא קודם שנולדו הבנים. אלא דבפרק עשרה יוחסין (קידושין) דף עח, ב) תנן בהדיא: "רבי יהודה אומר: נאמן אפילו על עובר שבמעיה, ואף על גב דעובר אינו בתורת הכרה." וצריך עיון.

לכאורה לפי תירוצו, בנידון דידן כשהחזיק הסב את עצמו ככהן ייאסר הבן ודאי. אומנם כד דייקנן נראה שגם לשיטת השב שמעתתא אין הסב נאמן על בנו בוודאי. דעת השב שמעתתא היא שאם נאמן מדין 'שוויא אנפשיה' וגם הוחזק שלושים יום רק אז נאמן מדין יכיר בוודאי, זאת משום שכשהוחזק דין 'שוויא אנפשיה' שלושים יום אין כאן דין 'שוויא אנפשיה' בלבד אלא גם דין הוחזק, ואינו דומה למקרה שלנו שבו התברר כי מעולם לא הוחזק שלושים יום, כפי שביארנו דחשיב הוחזק בטעות. נוסף שעצם דברי המשנה למלך והשב שמעתתא שכשהוחזק שלושים יום אלים דין 'שוויא' צריכים ביאור, הדברים ידועים ואין כאן מקום.

מכל מקום אף שאין האב נאמן מדין 'יכיר' בתורת ודאי, על כל פנים נאמן מדין 'יכיר' המסובב מדין 'שוויא', וכפי שביארנו.

בספר מקור ברוך (גינצבורג, נדפס בתרפ"ח, חלק א סימן מ) הקשה על השב שמעתתא שאין נראה שיהיה האב נאמן מדין 'יכיר' כאשר הוא עצמו נאמן רק מדין 'שוויא אנפשיה'. נראה שגם הוא לא הקשה אלא משום שלדעת השב שמעתתא עולה שנאמן לפסול בנו בוודאי מדין יכיר אף שעל עצמו אינו נאמן אלא מדין 'שוויא', אך שיהיה נאמן מדין 'יכיר' לפי גדרי 'שוויא' על זה לא חלק.

בשו"ת מהרי"ט (חלק א סימן קמט) נראה שאין נאמן אב על בנו מדין 'שוויא'. המהרי"ט דן במי שהוא ואביו הוחזקו ככהנים חמש עשרה שנה וכעת נשא גרושה ואומר שאינו כהן. לאחר שהביא כמה צדדי איסור כתב:

אפילו תימא שאינו מוחזק בבירי לכהן אצל אחרים מכל מקום לעצמו מוחזק הוא דשוי נפשיה חתיכה דאיסורא [...] ולכן כתב הרמב"ם ז"ל בפרק עשרים מהלכות איסורי ביאה:

מי שבא בזמן הזה ואמר "כהן אני" – אינו נאמן [...] אבל אוסר עצמו בגרושה וחללה זונה [לפנינו: זונה וחללה] ואינו מטמא למתים ואם נשא או נטמא – לוקה [...]

אבל לעצמו אין כאן ספק, דלא יהא שהוחזקו אבותיו בכהנים אלא מאחר שהוא החזיק עצמו בכהן נאמן אדם על עצמו יותר ממאה עדים.

נראה שאין הוכחה מדברי המהרי"ט אלא לכך שאינו נאמן על בנו מדין 'יכיר' בוודאי, אך מדין 'יכיר' המסובב מ'שוויא' בהחלט ייתכן שנאמן.

אבי אביו של המבקש הוחזק ככהן.

על מצבת בנו שנפטר בחייו נכתב שהוא כהן. אין כל סיבה להניח שלא החזיק עצמו ככהן לכל עניין, שכן היה אדם המוחזק כירא שמים ואינו חשוד על דבר. כפי שאמרנו לעיל, פשר הנהגתו כנראה לעולם לא ייודע, אך נראה פשוט ש'שוויא אנפשיה' כהן. לאידך גיסא, כתבנו

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

שהוחזק ככהן בטעות. כיון שכך, חזר דינו של הסב להיות כמו שכתב מר"ן באבן העזר (סימן ג סעיף א):

מי שבא בזמן הזה ואמר: "כהן אני" – אינו נאמן. ואין מעלין אותו לכהונה על פי עצמו, ולא יקרא בתורה ראשון ולא ישא את כפיו ולא יאכל בקדשי הגבול עד שיהיה לו עד אחד. אבל אוסר עצמו בגרושה וזונה וחללה ואינו מטמא למתים, ואם נשא או נטמא – לוקה, והנבעלת – ספק חללה.

אין ספק שאבי האב החזיק עצמו לכהן קודם שנולדו לו בני בנים ואם כן נאמן מדין יכיר על בניו ויהא דינם כמותו, כמו שכתבו החלקת מחוקק (סימן ג ס"ק ב) והבית שמואל (ס"ק ד).

והנה ראיתי מה שכתב הגרמ"מ פרבשטיין שליט"א בפד"ר (כרך טז עמ' 118–119). שם נקט שהאומר על עצמו שכהן הוא נאסר גם בנו ופירש שדין זה הוא מדרבנן. לעניות דעתי דין הבן כדין האב ממש דהיינו 'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא' וכמבואר לעיל.

בספר קובץ תשובות (חלק א סימן קלז) דן הגר"ש אלישיב זצ"ל בשאלה שהופנתה אליו בשנת תש"ן מבית הדין בתל אביב באדם שביקש להתיר לו לשאת גרושה. במסמכים שהומצאו לבית הדין לא היה כל רמז להיותו כהן אולם אבי המבקש הגיש בשנת תש"ז בקשה למחלקת הנישואין לסידור חופה וקידושין. בבקשה נאמר כי הוא כהן והאב חתם עליה וכן בכתובת האב נכתב כי הוא כהן.

הגר"ש אלישיב הסיק שכיוון שבכתובה אפשר לכתוב על פי עצמו שהוא כהן דינו כמו שמבואר בשולחן ערוך (אבן העזר סימן ג סעיף א) הנ"ל ונאמן על בנו. ושם הזכיר את המחלוקת אם נאמן על בנו לחלוטין מדין 'יכיר' או שנאמן עליו רק מדין 'שוויא אנפשיה'. מכל מקום למדנו מדבריו כמבואר לעיל שנאמן על בנו מעיקר הדין – אם מדין 'יכיר' אם מדין 'שוויא אנפשיה' ולא רק מדרבנן, ולעיל כתבתי הנראה לעניות דעתי בזה מדוע יש להכריע שנאמן על בנו רק לפי מה שנאמן על עצמו דהיינו בגדרי 'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא'.

פסק דין בית הדין תל אביב שהופנה לגר"ש אלישיב זצ"ל הודפס בפסקי דין רבניים (כרך יד מעמוד 363 ואילך).

דעת אב"ד הגרמ"י ניסנבוים זצ"ל הייתה לאסור, וכמו שכתב הגר"ש אלישיב זצ"ל.

דעת הרוב שם, מפי כתבו של הגר"י גולדברג, הייתה להתיר מספק ספקא. אחד הספקות היה אם נאמר דין 'שוויא אנפשיה' נגד עדים, וכבר ביארנו לעיל שבנידון דידן אין הדבר נגד עדים וממילא נותר דין 'שוויא' על כנו.

יא. באשר לבני הבנים

אבי האב החזיק עצמו לכהן, ומדין 'יכיר' נאמן על בניו ואף על בני בניו שנולדו לו לאחר מכן. כן כתבו הנתיבות לשבת ומנחת פתים (סימן ד סעיף כט) ועוד – הובאו דבריהם באוצר הפוסקים (סימן ד סעיף כט ס"ק קלז אות ב).

יב. 'שוויא אנפשיה' נגד מציאות

אבי האב החזיק עצמו ככהן כאשר בני משפחתו הוחזקו כישראלים. אין כל סיבה לומר שמה שהוחזקו בני משפחתו כישראלים הוא מציאות ברורה ולא יועיל נגדה דין 'שוויא'.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מסתבר יותר שאין כאן אלא חזקת משפחה, ונאמן הסב מדין 'שוויא' ומדין 'כיר', כמו שמבואר באוצר הפוסקים (שם אות ח). וכמו שכתבנו לעיל.

אולם אם מדין 'שוויא' באנו נראה שיש טעם גדול להאמינו.

בשו"ת הרשב"א (חלק ג סימן רנג) כתב שנאמן מדין 'שוויא' גם נגד עדים וכן פסק בשולחן ערוך (יורה דעה סימן א סעיף יב).

והנה דנו בסוגיית 'פתח פתוח' מה הדין בטוען "פתח פתוח מצאתי" וראתה דם. רש"י (כתובות ט ע"א ד"ה האומר) כתב שמדובר באופן שלא מצא דם. אולם הרשב"א (שם ד"ה והא) כתב שאפילו בעל ומצא דם נאמן:

דהא שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא ואין הדמים ראייה דמימר אמרינן דדילמא דם צפור הכניסה, ואפילו פשפש ומצא דם אפילו הכי חיישינן שמא דם הצדדין הוא או דם המכה הוא.

אם כן רק כאשר הדבר הוא בגדר הנמנע נאמר ש'שוויא' אנפשיה' נגד מציאות הוא (ואינו מועיל) אך כל שאפשר להסביר דבריו יש להעמיד דין 'שוויא' על כנו ולומר שמצא פתחה פתוח והדם הוא דם מכה אף שהוא דבר רחוק – עיין שם שכתב הרשב"א שלעניין להפסידה כתובתה לא יהיה נאמן כי שם נאמנותו רק מטעם 'חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה'.

הוא הדין בענייננו: אי אפשר לבטל דברי אבי האב שאינם סותרים את המציאות, ויש לומר שכיוון שיש דרך רחוקה ליישב דבריו עם העובדה שבני דודו ישראלים, נותר דין 'שוויא' אנפשיה חתיכה דאיסורא' על כנו.

הריטב"א (שם ד"ה אמר ר' אלעזר) חלק על דברי הרשב"א, וזו לשונו:

כבר פירש רש"י ז"ל דמיירי כגון שהיא ממשפחת דורקטי או שאבדה המפה, ונראה מדבריו דכל היכא שמצא דם הדמים ראייה ואינו נאמן בפתח פתוח שהדמים ראייה ומכחישין אותו ושקורי משקר או לא הוה קים ליה.

לדעת הריטב"א כל שנאמנותו תתייבש רק על דרך רחוקה, יש לומר שהוא משקר. אולם נראה שהריטב"א לשיטתו ש'שוויא' אנפשיה' גם נגד מיגו אינו נאמן, כמו שכתב בסוף דבריו:

ואם תאמר: אם כן אמאי אינה נאמנת במכחישתו שהפתח נעול ושהוא משקר שאומר פתח פתוח מצאתי מגו דאי בעיא אין מכחישתו ואמרה "משארסתי נאנסתי" או "מוכת עץ" אני? ויש לומר דהאי לאו מגו ברור הוא דלא ניהא לה למימר "משארסתי נאנסתי" דפסלה נפשה מכהונה, ובמוכת עץ נמי לא אמרינן מגו כיון דלא שכיח וכי שכיח אית ליה קלא, ותו דניחא לה למימר "בתולה שלימה נבעלתי" מלפגום נפשה לומר "מוכת עץ אני".

להלכה יש לנקוט כדעת הרשב"א וכמו שפסק מר"ן (יורה דעה סימן א סעיף יב).

ג. האם הצד להיתר ולאיסור הוא בצירוף דעת הסוברים שכהני זמננו אינם כהנים גמורים? עמיתיי שליט"א דנו בדין כהני זמננו. לעניות דעתי מה שלא הוחזק הסב לכהן נכון גם לסוברים שכהני זמננו כהנים גמורים הם.

ומה שדין הנכד כסבו שאסור מדין 'שוויא' אנפשיה' גם הוא נכון לכולי עלמא כמו שכתב מר"ן (אבן העזר סימן ג סעיף א) שאף בזמן הזה נאמן אדם על עצמו מדין 'שוויא' לומר שכהן הוא.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

בתוך דבריהם הביאו דברי מרן הראשון לציון זצ"ל בספריו. יש לציין שבספר יביע אומר (חלק יא) שנדפס לאחרונה נטה בכמה תשובות לשיטה שכהני זמננו אינם כהנים גמורים – עיין שם (אבן העזר סימנים כה, כו, כז, כט, ל, לג, לד).

יד. מסקנת הדברים

עולה מדברינו הנ"ל:

א. הסב הוחזק ככהן בקהילה הספרדית ב[ל'] סמוך להיווסדה. קרוב לוודאי שהוחזק על פי עצמו וזה מקור חזקתו.

ב. באותה עת בה החזיק עצמו הסב ככהן ב[ל'], בני משפחתו במזרח אירופה הוחזקו כישראלים.

ג. לו היה הדבר ידוע לבני הקהילה ב[ל'] לא היו מניחים אותו להחזיק עצמו ככהן עד שיבאר פשר תעלומה זו, ואם כן הוחזק בטעות.

ד. בדברי ראשונים ואחרונים נאמרו כמה דרכים לבאר את דין מלקין וסוקלין על החזקות. לכל השיטות נראה שאם הוחזק הדבר בטעות אין כאן חזקה.

ה. ב[ל'] לא היו בני תורה באותה עת, קהילה זו נוסדה מקרוב, המבקש היה אשכנזי בקהילה ספרדית והשיירות מ[ל'] לאוקראינה לא היו מצויות. רחוק מאד לומר שבכלל עלה על הפרק מה שהוחזקו בני משפחתו שאינם כהנים. לכן אף שעל דרך כלל נכון להחזיק את החזקה ולא לבטלה כאן מסתבר מאוד שהוחזק הדבר בטעות.

ו. יש לדון אם יש צורך להוכיח על ידי שני עדים שעניין הוחזק בטעות, ונראה שדי בעד אחד. בעניינו דומה שאין ספק שבני משפחת הסב מענפים אחרים לא הוחזקו ככהנים. הדבר נודע כיום על פי עדות עד אחד שאינו קרוב שהעיד בפנינו שני עדים שהעידו בבתי דין אחרים, תצהיר מפי עדה נוספת וכן צילומי כמה וכמה מצבות שלא נזכרה בהן כהונת בני המשפחה. אף שהכיתוב על מצבה כשלעצמו אינו מהווה ראיה, נראה שעדות העדים, תצהיר העדה וצילומים רבים אלו אינם מותירים מקום לספק שהמשפחה הנ"ל אינה משפחת כהנים. ונמצא שהסב הוחזק על פי עצמו בטעות.

ז. כשהוחזק הדבר ולאחר מכן נטענה טענה שהוחזק בטעות יש אומרים שנחלקו אם מה שהוחזק בטל. במה שלפנינו נראה שידוע כיום שהוחזקה כהונת הסב בטעות ואין בזה מחלוקת.

ח. הסב אינו נאמן לומר שזרעו כהנים מדין עד אחד באיסורים, משום שידוע שבני משפחתו הוחזקו כישראלים ואין עד אחד נאמן נגד המוחזק לנו.

ט. הסב אינו נאמן לומר שזרעו כהנים מדין יכיר, כיון שהוא עצמו אינו מוחזק ככהן.

י. אף על פי שהמבקש החזיק עצמו עד לאחרונה ככהן אינו נאסר מדין 'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא', משום שכיום אינו סבור שכך האמת.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

יא. אף על פי שהסב נאמן על עצמו לומר שכהן הוא מדין 'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא', אינו נאמן על זרעו בוודאי מדין 'יכיר' כיון שגם על עצמו אינו נאמן אלא מדין 'שוויא אנפשיה'. ויש חולקים וסוברים שנאמן לחלוטין ונראה שאין הלכה כמותם.

יב. הסב היה נאמן על עצמו מדין 'שוויא אנפשיה' לאסור עצמו ככהן ודינו כמו שכתב מר"ן באבן העזר (סימן ג סעיף א):

מי שבא בזמן הזה ואמר "כהן אני" – אינו נאמן. ואין מעלין אותו לכהונה על פי עצמו, ולא יקרא בתורה ראשון ולא ישא את כפיו ולא יאכל בקדשי הגבול עד שיהיה לו עד אחד. אבל אוסר עצמו בגרושה וזונה וחללה ואינו מטמא למתים, ואם נשא או נטמא – לוקה, והנבעלת – ספק חללה.

יג. אבי האב החזיק עצמו לכהן קודם שנולדו לו בני בנים ואם כן נאמן מדין 'יכיר' על בניו ויהא דינם כמותו כשם שהוא אסור מדין 'שוויא אנפשיה' כך בניו, כמו שכתבו החלקת מחוקק (סימן ג ס"ק ב) והבית שמואל (ס"ק ד). מדין 'יכיר' נאמן על בניו ואף על בני בניו שנולדו לו לאחר מכן.

יד. דינו של המבקש למעשה כדין סבו שאינו מוחזק ככהן אך אסור מדין 'שוויא אנפשיה' חתיכה דאיסורא בכל האסור לכהנים כמו שכתב בשולחן ערוך (אבן העזר סימן ג סעיף א): "ולא יקרא בתורה ראשון ולא ישא את כפיו ולא יאכל בקדשי הגבול עד שיהיה לו עד אחד. אבל אוסר עצמו בגרושה וזונה וחללה ואינו מטמא למתים."

זה הנלע"ד במקרה זה שכמעט לא היה לעולמים וצור ישראל יצילנו משגיאות.

הרב אליהו אריאל אדרי

הופיע בפנינו המבקש.

המבקש הוא אדם דתי שומר תורה ומצוות, ידוע בקהילתו ככהן. תחילה ביקש מבית דינו לאשר לו לשאת גרושה. אך כעבור זמן נפרד ממנה וביקש לברר את ייחוס כהונתו.

לדבריו, חזקת הכהונה במשפחתו היא טעות, למרות טענתו שהוא נזהר בכל דיני הכהונה מאז בר־המצווה שלו וכך גם היה נוהג אביו.

א. רקע משפחתי

למר אברהם [ה'] נולדו שני בנים: יצחק ויעקב.

ליצחק היו בת בשם שרה וכמה בנים, שניים מהם בשמות ראובן ושמעון. לבת שרה יש בן ולו בן בשם פרופ' דוד אשר חקר את תולדות המשפחה ואף צירף עדות שלו בכתב וכן הופיע בפני בית הדין.

פרופ' דוד הוא אדם מסורתי ובמקצועו הוא רופא כירורג.

יעקב הוא הסבא רבה של המבקש. ליעקב היו שלושה בנים: יששכר, זבולון וולף, ויוסף וולף.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לזבולון וולף, סבו של המבקש, היו ארבעה בנים: בנימין, שהמבקש הוא בנו; אפרים, מנשה (אשר לגביו יש ספק אם הוא גם מאם) ובן נוסף בשם אהרון שנהרג בצבא ה[...]. והשאר שני בנים – אלעזר ואיתמר.

יצוין כי האח אפרים היה נשוי לגרושה ואין לו ילדים ביולוגים.

המבקש מציין כי כשהיה בן שלוש־עשרה או ארבע־עשרה היה קיץ שלם עם סבו, זבולון וולף בעיר [ל'], אך סבו נהג ללכת לבית הכנסת הספרדי והמבקש הלך לבית הכנסת האשכנזי, וכך לא ראה את סבו עולה לתורה כהן. המבקש חיפש מישהו שהכיר את הסבא אך לא מצא. לדברי המבקש, גם אביו עלה ככהן ונשא כפיים ככהן.

לדוד המבקש, מנשה, יש שלוש בנות. המבקש התכתב עם אחת מהן שכתבה לו שאבא שלה וסבא שלה היו עולים לדוכן.

אלעזר, בנו של אהרון (דודו של המבקש), התגרש שלוש פעמים. אשתו השלישית הייתה גרושה. הוא התחתן כדת משה וישראל והתגרש בבית הדין בתל אביב. אלעזר הופיע בבית הדין וציין כי בת דודו אמרה לו לפני כמה שנים כי הם כהנים וכי הוא התקשר למבקש אשר אישר את המידע. עוד ציין אלעזר כי על המצבה של אבא שלו כתוב כהן וכן על המצבה של הסבא, זבולון וולף, סבו של המבקש הקבור ב[ל'] כתוב שהוא כהן.

המבקש הציג תמונות שבהן נראה כי על המצבה של הדוד הגדול של אביו יצחק וכן על מצבות בני הדוד, ראובן ושמעון, לא מופיע שום כיתוב של כהנים. כמו כן על המצבה של הסבא זבולון וולף אשר נקבר ב[ל'] לא נראה לכאורה הכיתוב "כהן".

לדברי המבקש ופרופ' דוד לא ברור מניין הגיע סיפור הכהונה למשפחת [ה'] ויתכן שמאחר והסבא זבולון וולף היה אדם חשוב בקהילה ב[ל'] כיבדוהו ככהן, בהעדר רבנים ותלמידי חכמים שהיו במקום.

יצוין כי בני משפחת [ה'] כולה בדורות של הסבא רבה ואחיו ושל בניהם היו כולם אנשים שומרי תורה ומצוות ומקפידים בקלה כבחמורה.

בהחלטה מיום י"ט באב תשע"ח (31.7.2017) ביקש בית הדין מהמבקש את ההבהרות כדלקמן:

"עדיין נותרו מספר עניינים לברור:

- א. המבקש התבקש להודיע מהו שמו של בית הכנסת שבו התפלל סבו ועדיין לא עשה זאת.
- ב. הוצג צילום מטושטש של מצבת סבו. מתבקש להמציא צילום בהיר של מצבת סבו ושל שאר בני המשפחה הקבורים ב[ל']. כמו כן לציין האם בית הקברות שייך לקהילה מסוימת.
- ג. לא התקבלו כל נתונים על בני המשפחה הקבורים ברובנו והוריינגרוד. מתבקש להמציא תמונות של מצבותיהם או להבהיר מדוע הדבר אינו אפשרי.
- ד. לא התקבלו פרטים באשר לאחי סבו של המבקש וצאצאיהם.

בן אחי סבו של המבקש דן נפטר בשנת תש"מ וקבור ב[...]. על מצבתו אין אזכור לכהונתו. לא התקבלה כל ידיעה אם היה שומר מצוות. כמו כן משום מה לא בא זכרם של צאצאי אחי סב המבקש.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לכשיושלמו הפרטים המבוקשים יימשך טיפול בית הדין בעניין.

ביום י"ט באלול תשע"ז (10.9.2017) הגיע מכתבו של בא כוח המבקש שבו פירט כי שם בית הכנסת שבו התפלל סבו ב[ל'] הוא [...] בית הכנסת היה בעיקרון לפי מנהגי הספרדים אך התפללו בו גם אשכנזים. המבקש מצא בבית הכנסת שלט שבו הקהילה מודה לסבו על תרומתו.

בא כוח המבקש שלח שנית תמונה ברורה של מצבת סב המבקש אשר קבור ב[ל'] שבה מופיע בבירור כיתוב שהנפטר כהן.

באשר למצבות בני המשפחה ברובנו והורינוגרוד כתב בא כוח המבקש כי המצבות ברובנו נחרבו בידי הנאצים ימ"ש בשואה.

באשר לאחי סבו של המבקש וצאצאיהם לא ידועים פרטים מאחר שנהרגו בשואה.

בא כוח המבקש שב ומנה את כל המצבות של משפחת יצחק, אחי סבו זקנו של המבקש, ושל צאצאיו אשר באף אחת מהן – כולל בזו של יצחק עצמו – לא מופיע כי הם כהנים. יודגש כי המבקש המציא לנו את תמונתו של יצחק ובה נראה אדם בעל חזות חרדית מובהקת.

בתאריך י"ב בתשרי תשע"ח (2.10.2017) הפנה בית הדין את המבקש לייעוץ גנאלוגי (גנאלוגיה – חקר יוחסין) באמצעות הספרייה הלאומית. בתאריך כ"ו בתשרי תשע"ח (16.10.2017) הודיע המבקש על סירובו בשל העלות הגבוהה של הגנאלוג וכן משום שלדעתו הגנאלוג לא יוכל למצוא עובדות נוספות מעבר למה שכבר הומצא לבית הדין ולכל היותר יוכל היועץ להעלות סברות חדשות לגבי עניין הכהונה.

ב. דיון והכרעה

לפנינו אפוא מקרה יוצא דופן כאשר משני אחים, לכאורה מאותם אב ואם, יוצאים שני ענפים. ענף אחד שכולם כהנים וענף אחר שאינם כהנים. כאשר ההסבר שנותן המבקש הוא שייתכן שהכהונה 'התחילה' מסבו שהגיע ל[ל'] ובה כיבדוהו ככהן אף על פי שלא היה כהן.

ג. הוחזק כהן

קיימא לן כמבואר בגמרא (קידושין דף פ ע"א):

אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: מלקין על החזקות, סוקלין ושורפין על החזקות. מלקין על החזקות – כרב יהודה דאמר רב יהודה: הוחזקה נדה בשכנותיה (שראו שכנותיה שהיא היום היתה מלובשת בגדי נדותה – רש"י), בעלה לוקה עליה משום איסור נדה. סוקלין ושורפין על החזקות – כדרבה בר רב הונא, דאמר רבה בר רב הונא: איש ואשה, תינוק ותינוקת שהגדילו בתוך הבית נסקלין זה על זה ונשרפין זה על זה. אמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא: מעשה באשה שבאת לירושלים ותינוק מורכב לה על כתיפה והגדילתו ובה עליה, והביאום לבית דין וסקלום – לא מפני שבנה ודאי אלא מפני שכרוך אחריה.

הקשה המהרי"ק (שורש פז) מדוע רבי יוחנן לא כלל את מלקות וסקילה וכתבם יחד "מלקין וסוקלין ושורפין על החזקות", אלא חילק ואמר "מלקין על החזקות" ו"סוקלין ושורפין על החזקות". ועוד הקשה: מה החידוש שמלקין על החזקות, אם סוקלין ושורפין ודאי שגם מלקין?

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ביאר המהרי"ק שיש שני סוגי חזקות: חזקה אחת היא חזקה שהוחזקה מכוח מעשה, כמו איש ואישה שנוהגים כאיש ואישה וכן אם עם בנה באופן שבנה כרוך אחריה. אך יש חזקה אחרת שהוחזקה על ידי אמירתם – שהאיש והאישה אמרו זה על זה שהיא אשתו והוא בעלה ועל יד זה התקבל הדבר אצל אנשי העיר. לעניין מלקות מספיקה חזקה שבאה על ידי אמירתם. אך לגבי סקילה ושרפה צריך חזקה שבאה על ידי מעשה ולכן רבי יוחנן חילק בין שתי קבוצות החזקה.

אומנם הרמב"ם סובר (פרק א מהלכות איסורי ביאה הלכה כ) שאם איש ואישה באו ממדינת הים, הוא אומר "זו אשתי" והיא אומרת "זה בעלי", והוחזקו כך במשך שלושים יום, אם אדם אחר בא על האישה – הורגים אותו. מבואר בדבריו שגם לדיני נפשות מספיק שיוחזקו כך לאנשים על ידי אמירתם.

דעת הב"ח (אבן העזר סימן יט) שאח ואחותו או בן ואימו שבאו ממדינת הים נהרגים באמירה אפילו לא הוחזקו שלושים יום, שהרי גם אחרי שלושים יום אין ראייה אלא רק חזקה ולכן אין נפקא מינה בין תוך שלושים יום לבין אחר שלושים יום. אבל לגבי איש ואישה שבאו ממדינת הים צריך חזקה שנמשכה לפחות שלושים יום, משום שיכול הבעל לומר שלא ידע שהיא אשת איש מאחר שהדבר לא היה מפורסם תוך שלושים יום ורק אחרי שלושים יום מתפרסם הדבר. אך החלקת מחוקק, הבית שמואל והט"ז שם כתבו שתמיד צריך שיוחזק שלושים יום.

נמצאנו למדים כי חזקה יכולה להיווצר באחד משני אופנים: בדיבור או במעשה. בנידון דידן: מעשים שיוצרים חזקת כהונה כמו נשיאת כפים ועלייה לתורה ראשון ודאי היו, וממילא, לכאורה, המשכם של מעשים אלה על ידי בן ונכד ודאי מהווה חזקת כהונה לכל דבר ועניין.

ד. מי שבא ואמר כהן אני

יש לדון במקרה דנן בשורשי התהוות החזקה.

כאמור לעיל, סבו של המבקש, זבולון וולף, הגיע מרובנו שבאוקראינה ל[ל'] בשנת 1925. הוא הגיע לבדו ללא כל בן משפחה נוסף המכיר אותו. הוא התיישב במקום והתחיל להתפלל בבית הכנסת המקומי המורכב כמעט כולו ממהגרים מארצות שונות [...] איש אינו יכול לאשר או להכחיש את דבר כהונתו, כאשר הוא עולה לתורה ראשון וכן נושא את כפיו. שיירות אינן מצויות מרובנו ל[ל'] וכן להפך. השאלה היא אם יש פגם בחזקת הכהונה כאשר כל המידע על הכהונה במשפחה זו מתחיל מהסבא זבולון וולף ואין שום מידע כיצד נהג הוא עצמו ברובנו וכן כיצד נהגו אביו יעקב וסבו אברהם. דבר אחד ברור, בהגיעו ל[ל'] היה כבן שלושים שנים.

נחזי אנו.

במשנה כתובות (דף כג ע"ב) איתא: "וכן שני אנשים: זה אומר 'כהן אני' וזה אומר 'כהן אני' – אינן נאמנים." פירש רש"י: "ליתן להם תרומה."

לפי זה פסקו הרמב"ם (פרק כ מהלכות איסורי ביאה הלכה יג) וכן הטור והשולחן ערוך (אבן העזר סימן ג) שמי שבא בזמן הזה ואמר "כהן אני" – אינו נאמן ואין מעלין אותו לכהונה על פי עצמו ולא יקרא בתורה ראשון ולא ישא את כפיו וכו' "אבל אוסר עצמו בגרושה וזונה וחללה ואינו מטמא למתים, ואם נשא או נטמא – לוקה".

נאמרו שלושה טעמים מדוע כהן זה נאסר בגרושה, למרות אי־נאמנותו לומר "כהן אני".

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

א. שיטת המגיד משנה (שם) ורוב הפוסקים היא שהוא נאסר מדין 'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא'.

והאחרונים תמחו שהרי מבואר (בפרק א מהלכות איסורי ביאה) שאדם לא נסקל מדין 'שוויא', ואם כן כיצד ייתכן שילקה מדין 'שוויא'? והאריכו לחלק בין סקילה למלקות (ראה בחזון איש סימן ב ס"ק יז, ובקרבן אורה יבמות פז ע"א).

ב. יש שכתבו שנאמנותו היא מדין עד אחד נאמן באיסורים: כשם שאישה נאמנת על עצמה לעניין טהרתה וטומאתה, כך כהן נאמן על עצמו (אמרי בינה עדות סימן ג, שערי יושר שער ו פרק ח, דברי יחזקאל סימן כא ס"ק ב ועוד).

ג. יש שפירשו (ראה משנה למלך שם ושערי ישר שער ו פרק י) שהרמב"ם מדבר בהחזק על פי עצמו לכהן, אך שאר האחרונים דחו הבנה זו מאחר שהיא דחוקה בלשון הרמב"ם.

אם אנשי המקום אינם מאמינים לו שהוא כהן האם חשיב 'החזק'? ראה בפד"ר (כרך טז עמ' 124) שהדבר תלוי במחלוקת: לפי השערי ישר (שער ו פרק ח) אם החזק אצל העולם הרי זה כעין 'איתחזק איסורא', ואם כן אפשר שיש להחשיבו כ'החזק'. אך לפי החתם סופר בתשובותיו (אבן העזר חלק א סימן מא) חזקה זו היא חזקת בירור, והיינו שאם החזק ולא נשמעה שום ריעותא בדבר מן הסתם הוא כך. ואם כן, כאשר מסיבה כלשהי אין מאמינים לו אין לדונו כ'החזק', כמו שכתב החזון איש שאם היו בני העיר מסתפקים בהם ובדבריהם לא מקרי החזקו.

וכתב הפרישה (סימן ג ס"ק א):

ואף על גב דכתב בסימן ב' בשם הרמב"ם "כל הכהנים בזמן הזה בחזקת כהנים הן", היינו מי שיש לו חזקה אבל מי שבא ממדינה אחרת ואין אנו מכירים אותו – אין לו חזקה ואסור לאכול בתרומה דרבנן [...]"

הבית יוסף (אבן העזר שם) הביא את דברי הרמ"ך:

[...] דמנהגינו להאמינו לקרות בתורה ראשון. וכן הדין נותן דלא איכפת לן אם יקרא ראשון, מאי אמרת? שמא יעלו אותו מקריאת התורה לתרומה – כולי האי לא חיישינן בתרומה דרבנן."

וסיים שדברי הרמב"ם עיקר.

גם המגיד משנה (הלכות איסורי ביאה שם והובא בבית יוסף הנ"ל) הביא את דברי הרמ"ך, כתב עליהם: "אין מביאין ראיה ממנהג בטעות. ומכל מקום איפשר לומר שמפני שאין אנו נוהגין כלל בארצותינו בתרומה לא חששו להאמינו בקריאה בתורה, וסיים: "ואף על פי כן אין ראוי לעשות כן."

והנה אף על פי שהרמ"ך דיבר על שמאמינים לו לעניין לעלות לתורה ככהן, הרמ"א (אבן העזר שם – ריש סימן ג) כתב: "ויש אומרים דנאמן לקרוא בתורה ראשון ולישא כפיו בזמן הזה שאין לנו תרומה דאורייתא שנחוש שמא יעלו אותו לתרומה." וראה בפתחי תשובה (שם ס"ק א) שהביא מדברי הפוסקים שדברי הרמ"א עיקר להלכה.

והוסיף הרמ"א: "וכן נוהגין האידנא בכל מקום שאין נוהגין בתרומה בזמן הזה וליכא למיחש למידי."

מפרשי השולחן ערוך עמדו על דברי הרמ"א שהוסיף שמותר לו לשאת את כפיו אף שלא הוזכר דבר זה ברמ"ך.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

וביאר הבית שמואל (ס"ק ב) שאף על פי שלדברי הרמ"ך לכאורה יש לחשוש שמא יעלוהו מקריאת התורה לנשיאת כפיים אין לחשוש לכך. וכלשון הבית שמואל: "אלא ודאי כל דבר שאין לו הנאה לא חיישינן שיעשה איסור."

ובעל ההפלאה בספרו נתיבות לשבת (ס"ק א) כתב דכיוון שהוא דבר שבפרהסייה (עלייה לתורה ראשון ונשיאת כפיים) חזקה שלא היה מעיז פניו לעשות כן אם אינו באמת כהן. וכתב עוד דכיוון שהוא אומר 'ברי לי שאני כהן ומצווה עליי לברך' איך נכפה אותו מספק לבטל מצוותו.

ואומנם הבית שמואל (ס"ק ג) כתב שאף שהכריע הרמ"א כהרמ"ך, לא בכל דבריו הכריע כן, ובמקום שנוהגין האידנא אפילו בתרומה דרבנן כגון בארץ ישראל, יש לחוש שמא יעלו אותו מקריאת התורה לתרומה דרבנן. ומדבריו משמע שבחוקן לארץ, לפי הרמ"א, בכל עניין נאמן לומר כהן אני ורק בארץ ישראל חיישינן.

אבל הבאר היטב (שם ס"ק א) הביא שבספר בית הלל כתב שהיום מנהג פשוט ומקובל בכל תפוצות ישראל להאמין לכל מי שבא ואומר "כהן אני", אפילו בארץ ישראל להעלותו לתורה ראשון ולישא כפיו ואין מערער וחולק בדבר.

וגם אצל הספרדים כתבו הפוסקים שנהגו בזמן הזה להאמין לכהן על פי עצמו לקריאת התורה ונשיאת כפיים, כמו שכתב בשו"ת שואל ונשאל בשם ספר ארץ החיים בשם שו"ת מהרי"ט (ח"א סימן קמט) שכתב שכשבא אחד ממקום ידוע ואומר "כהן אני" – מעלין אותו לקרוא בתורה ראשון ולישא את כפיו "דהיכא דשכיחי שיירתא, אין אדם עשוי לשקר בכך שלא תהא עלייתו ירידה".

אומנם בנידון דידן: מצד הטעם של 'שיירות מצויות' יש לחשוש במקרה דנן שלא היו שיירות מצויות מרובנו ל[ל'] שיוכלו להכחישו, אך הטעם שלא חוששים שאדם יעשה איסור בדבר שאין לו הנאה מכך וכן הטעם שחזקה אין אדם מעיז פניו לישא כפיים ולעלות ראשון לתורה אם באמת אינו כהן שייכים אף בנידון דידן.

מכל הנאמר עד כה מבואר שבין לדעת השולחן ערוך ובין לדעת הרמ"א, במקרה שמגיע אדם ממדינת הים, ואף אחד אינו מכיר אותו, והוא אומר שהוא כהן ונוהג מנהגי כהנים – בין שנאמר שנאמן לומר כהן אני ובין שאינו נאמן לומר כך, אם רוצה אותו אדם לשאת גרושה יש בכך איסור דאורייתא והוא לוקה.

על אחת כמה וכמה שהמבקש שלפנינו הוא בן עדת אשכנז אשר לפי דברי רבינו הרמ"א סבו הוחזק ככהן לכל דבר, לפי כל האמור לעיל, וממילא אפילו הוחזק כן מדין 'שוויא אפשיה חתיכא דאיסורא', מאחר שבנו אחריו גם נהג כן וגם המבקש נוהג ככהן כבר קרוב לשישים שנים, מדובר במשפחה שהוחזקו ככהנים. ואפילו לפי דברי השולחן ערוך שאינו נאמן ואולי אף לא הוחזק, מכל מקום אסור לו ולזרעו לשאת גרושה וחלוצה.

אלא שלכאורה יש לשדות נרגא באמור לעיל מאחר שכל הנ"ל עוסק כאשר אין הכחשה מפורשת של מאן דהוא הסותרת את חזקת הכהונה.

אך בנידון דידן אילו היה ידוע באותה תקופה שלזבולון וולף יש בני דודים שאינם כהנים, ייתכן שללא הסבר מספק מצידו, לא היה הציבור מחזיקו ככהן וממילא אין חזקתו מועילה לבניו אחריו.

מאידך גיסא ייתכן מאוד שלזבולון וולף שהיה אדם דתי הייתה באמתתו תשובה טובה מדוע ולמה הוא נוהג בכהונה ובני דודיו אינם נוהגים כך. ממילא התנהגות בני הדודים שאינם

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

כהנים מול הנהגתו שלו נחשבת לכל היותר כחזקה נגד חזקה ואולי אף פחות מכך – אילו הייתה לו תשובה טובה להיותו נוהג בכהונה אף על פי שבני דודיו אינם נוהגים כך, ולפיכך יש לומר שיש כאן ספק גדול באשר לחזקת כהונתו, אך אין לומר במצב כזה באופן ודאי כי כל דפריש מרובא פריש ורוב העולם אינם כהנים.

ה. חזקת כהני זמנינו

הפוסקים דנו באריכות לגבי חזקת כהני זמננו.

בספר משנת העזר (אבן העזר סימן ו' בביאורים ד"ה צריך להוציא) סיכם את הדברים:

[...] דהנה ידוע שכל הכהנים שהיו בזמן האמוראים היו רק בחזקת כהנים אך לא היו מיוחסים ולכן לא אכלו אלא בתרומה דרבנן, כדין כהני חזקה, אבל לא בתרומה ובחלה של תורה. ונחלקו הפוסקים אם עדיין דין הכהנים בזמן הזה כדין כהני חזקה שבזמן התלמוד: יש אומרים שאינם חשובים כהני חזקה אלא כספק כהנים, שדוקא בימי התנאים והאמוראים היו עדיין קצת יחוסיהם בידיהם אבל לא בזמננו נכך נקט הים של שלמה (בבבא קמא פרק ה סימן לה וחזר על דבריו בחולין פרק ח סימן ד), וכן כתבו מהרי"ו (סימן קנג), הש"ך (יורה דעה סימן שכב ס"ק ט), השאילת יעבץ (חלק א סימן קנה), הבית אפרים (אורח חיים סימן ו) ועוד. א' מ' ש'. ויש אומרים שאף הכהנים שבזמן הזה הם בתורת ודאי ובחזקת כהנים כשרים הם [וזאת דעת רוב הפוסקים, ראה באריכות רבה בשדי חמד כללים מערכת כף כלל צב. וברמ"א או"ח סימן תנז סעיף ב הביא את שתי הדעות. א' מ' ש'].

ולפי המאן דאמר דבזמן הזה הוא ספק כהנים חידש בשו"ת שבות יעקב (חלק א סימן צג) שכהן שנשא חלוצה – כיון שבשו"ת הרשד"ם (סימן רלה) פסק על פי שו"ת הריב"ש (סימן צד) שכהנים שאין להם כתב יחוס אינם כהנים ודאים ולכן מותר לכהן בזמן הזה לישא שבויה משום ספק ספיקא: שמא אינו כהן, ואם תמצי לומר כהן שמא טהורה היא – אם כן יש לומר דהוא הדין כהן שנשא בזמן הזה אשה מאיסורי כהונה אין כופין אותו להוציא כדי שלא יהא הגט מעושה דשמא אינו כהן.

וכתב עוד שאף על פי שבשו"ת מהרי"ט (חלק א סימן קמט וסימן פה) ובשו"ת חוט השני (סימן יז) חלקו על המהרשד"ם, וכתבו שאסור לכהן בזמן הזה לשאת שבויה, שאף בזמן הזה הכהנים נחשבים כהני ודאי ולא כהני ספק, מכל מקום קיימא לן כשיטת הרשד"ם [וכו'].

אמנם בשו"ת כנסת יחזקאל (סימן נו) כתב שחלילה להוציא לעז על יחוס כהונה ושיהיו כל הבכורים מבלי פדיון ולכן פסק שגם בזמן הזה יש לכוף להוציא אפילו אם נשא חלוצה. וכן פסקו בשו"ת זכרון יוסף (סימן ג) ובברכי יוסף (אבן העזר סימן ו' ס"ק ג). ובאמת כן הוא דעת (שו"ת) המב"ט (בספרו קרית ספר הלכות איסורי ביאה פרק כ) שכהנים בזמן הזה כהני ודאי הם.

וכן בשו"ת חוות יאיר (סימן קסו) כתב:

תמה אני [לפנינו: תמהתי] כאילו [הריב"ש כתב ש]כהני [...] הם ספיקא כהנא, וחלילה לא ניחא למרייהו דלימרי עלייהו הכי, וא"כ ברכתיהן ברכת כהנים ספק ברכה, וכל בכורי ישראל שנפדו על ידיהם ספק פדויים.

גם בשו"ת חקרי לב (אבן העזר סימן ב) ובשו"ת חתם סופר (קובץ תשובות סימן ס [וכן ב]חידושי כתובות דף כה, ב) ובשו"ת שם אריה (סימן נג) פסקו כן. עיין עוד

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

בשדי חמד (כללים מערכת כ אות צב) שהביא שכן כתבו הרבה אחרונים. עיין גם בשו"ת שואל ומשיב (מהדורה קמא חלק ג סימן טז) שכתב על שיטת השבות יעקב שחלילה לסמוך על זה, ועיין גם כן בחזון איש (סימן ג) שכתב כנ"ל. וכן פסק בעל הלבוש (תשובה מודפסת בסוף ספרו על אבן העזר). עיין עוד בבאר היטב ([אבן העזר סימן ו] ס"ק ב וס"ק ד) ובפת"ש ([שם] ס"ק ג וס"ק ה ולקמן סימן ז ס"ק ב) ובאוצר הפוסקים כאן ([סימן ו] ס"ק יד).

ולענין הלכה, כיון שרוב הפוסקים דחו דברי השבות יעקב מהלכה הכי נקטינן ובפרט שמדברי השולחן ערוך שסתם שכופין מבואר שגם בזמן הזה הדין כן. מיהו יש לעיין אם אפשר לפחות לצרף שיטתו לסניף להתיר.

עכ"ד משנת העזר.

חזינן שיש בעניין זה מחלוקת גדולה בין גדולי הפוסקים האם כופין כהני חזקה לגרש פסולי כהונה וקיימא לן שבאיסורים דאורייתא יש להחמיר.

בא כוח המבקש הזכיר בדבריו בדיון ובסיכומים את שיטת המהרשד"ם לעיל. אולם יש להדגיש כי המהרשד"ם דיבר דווקא בכהן הרוצה לשאת שבויה שאיסורו מדרבנן ולכך צירף את דברי הריב"ש דלעיל, אך מניין שהמהרשד"ם יתיר איסור תורה של כהן וגרושה. גם השבות יעקב שהחזיק בדברי המהרשד"ם צירף את דבריו רק בדיעבד כשכהן כבר נשא חלוצה האסורה לו מדרבנן. במקרה כזה, שכבר נשאה ומדובר באיסור דרבנן, סמך השבות יעקב גם על מהרשד"ם. אך אין לנו שום ראיה להתיר לכתחילה לכהן לשאת גרושה האסורה עליו מדאורייתא. שוב ראיתי שסברות אלה בדעת המהרשד"ם כתבו השער המלך (הלכות איסורי ביאה סוף פרק יט), המהרי"ט (חלק א סימן קמט) ושו"ת דבר שמואל (אבוהב סימן קט).

גם בכנסת הגדולה (אבן העזר סימן ו הגהות בית יוסף אות יב) הביא את דברי מהר"ש יפה בספר יפה מראה על הירושלמי (ברכות פרק ח סימן ב), וזו לשונו:

אין לשום כהן להקל בשום ספק איסור כהונה, דמאחר שהוא מחזיק עצמו לכהן יש לו לנהוג כל חומר דיני כהונה, דאזלינן בתר חזקתו לחומרא. והוצרכתי לכתוב זה מפני שראיתי מי שרצה ללמוד מדברי הריב"ש להקל לכהן בספק איסור, וליתא שהרי הריב"ש בסימן שמ"ח החמיר אפילו בגרושה דרבנן לכהן להוציאה, ואי חשיב ליה ספק כהן לא היה לו להצריכו להוציא, דהוי ליה ספק דרבנן.

רואים בבירור שמלבד שרבים חלקו על המהרשד"ם יש המגבילים את היתרו לאיסורים דרבנן או למצב של בדיעבד. ויש הסוברים שאין להוציא קולא על פי דברי הריב"ש כיוון שהריב"ש עצמו בתשובה אחרת אוסר לכהן לשאת אף גרושה מדרבנן בגלל החזקה.

בספר אבן ברורה על אבן העזר (ריש סימן ו בבירור הלכה ס"ק ד) כתב:

והנה המהרש"ל בים של שלמה (בבא קמא פרק ה סימן לה) כתב לענין חלה וחרם דאין ליתן לכהנים בזמן הזה, דבעוונותינו הרבים אין לנו היחוס כמו שהיה בזמן הבית או אפילו לאחר החורבן בזמן התנאים והאמוראים שהיו עדיין נזהרים בתרומות וטהרות והיה קרוב מימי הבית ועדין היו יחוסיהם בדיהם, ובעוונותינו מרוב אריכות הגלות וגזירות וגירושים נתבלבלו והלואי שלא יהא נתבלבל זרע קודש בחול, אבל זרע כהנים ולוים קרוב לודאי שנתבלבלו ואם לא כלו הרוב נתבלבל [וכו'].

ובשו"ת בית אפרים (חלק א אורח חיים סימן ו) כתב לחלק בין כהני ארץ ישראל לכהני בני אשכנז, דבני ארץ ישראל ומלכות מצרים שביתתם במקומם כמאז

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

כן עתה ולא היה עליהם טלטול הגירושים [וכו'], ושפיר הם כהני חזקה אף שאין כתב יחוסם בידם, אבל בני מדינות אלו ומדינות אשכנז שהורקנו מכלי אל כלי ומגולה לגולה [וכו'] יש לחוש שנתבלבלו כמו שכתב מהרש"ל.

נמצא דלדעתם כהני זמננו יש לחוש דאינם כהנים. וכן החזון איש (שביעית סימן ה אות יב) מצדד שאין לתת תרומות ומעשרות לכהנים ולויים בזמן הזה כיון שהחזקו מעצמם בלי קבלת עדות, ואין לנו בית דין שמדקדקין שלא ישא כפיו ויעלה לתורה על פי עצמו ומן הדין צריך עד אחד ועל פי בית דין. אמנם מסיק דנראה דלא כמהרש"ל שחשש יותר מדאי, אלא מן התורה הן בחזקתן לכל דבר, אלא רק משום מעלת כהונה שהחמירו חכמים אין להקל בזה"ז ולכן אין ליתן להם תרומות ומעשרות.

אמנם למעשה אין ללמוד מזה להקל בזמן הזה אפילו בספק גרושה, משום שכל המשפחות המוחזקות בכהונה שלא יצא עליהם ערער, נוהגים בהם כיום קדושת כהונה מן התורה וכמו שכתבו המבי"ט והלבוש והשדי חמד וכמו שפסק המחבר דהנושא ספק גרושה צריך להוציאה.

ו. נתן אמתלא על החזקה

הפתחי תשובה (אבן העזר סימן ו ס"ק א) הביא [בלשונו של] את תשובת חוט השני (סימן יז):

באיש אחד שהיה מוחזק לכהן חמש עשרה שנה לכל דבר שבקדושה לישא כפיו ולפתוח ראשון ולקרוא ראשון ולפרוש מטומאת מת, ועתה קידש גרושה אחת והכחיש את כהונתו לומר כי מעולם לא היה כהן ומה שאמר שהוא כהן לא היה אלא בשביל ליטול גדולה לעצמו לפתוח ראשון ולקרוא ראשון.

וכתב:

הדבר פשוט שאין הכהן יכול להכחיש מה שהיה מוחזק בו זמן רב שהרי אפילו חזקת שלשים יום הוא חזקה אפילו להיות הורגין וכל שכן חזקה של חמש עשרה שנים ואין לומר: הרי נתן אמתלא לדבריו שעשה כן כדי ליטול גדולה [...] זה אינו מכמה טעמים: חדא, שאין האמתלא מבוררת; ועוד, דכל שעשה מעשה לא מהני אמתלא [...] ועוד, דכל היכא שעושה איסור לאו כל כמיניה לתת אמתלא [...] ועוד, דחזקה זו של נשיאת כפים אלימא טפי שאין האמתלא מועלת בה; ועוד נראה דכל מקום שאמרו חכמים דמהני אמתלא היינו כשאמתלא הוא לסלק את ההיזק אבל אם אמר שעשה כן לשם תועלת לא מהני אמתלא [...] ועוד דבזמן ארוך כל כך כזה אין סברא שתועיל אמתלא [...]

וכתב שמכל הטעמים הללו:

אין יכול להכחיש כהונתו וכופין אותו לגרשה [...] ואין חילוק בין זמן הזה לדורות הראשונים שהיה להם כתב יחוס. ואדרבה כיון שכל הכהנים בזמן הזה הן בכהונתן מחמת החזקה אם כן הכהן הזה הוא כמו שאר הכהנים.

לפי דברי החוט השני, שרוב סברותיו שייכות גם בנידון דידן, נראה כי גם לו היה בא סבו של המבקש, לאחר שנים שנשא כפיים ועלה לתורה ראשון, ואומר שעשה זאת לשם כבוד או שהרב והקהל כיבדוהו, לא היה נאמן לומר שאינו כהן מאחר שאפילו אמתלא טובה לא מועילה נגד חזקה. והטעם כי 'אין אדם משים עצמו רשע' ואין לך רשע גדול מזה שעובר כל פעם על איסור עשה וכן מברך ברכות לבטלה. וגם מטעם ד'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא'.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

על אחת כמה וכמה כאשר הסבא, זבולון וולף, לא אמר זאת, אלא זו סברה והשערה בלבד של המבקש שאינה מבוססת כלל.

המהרי"ט (סימן קמט) קדם לדברי החוט השני. המהרי"ט עסק במשפחת אנוסים שעזבה את ספרד ושימשה בכהונה. בני המשפחה עלו לדוכן וחתמו את אגרותיהם בשם "כהן". לאחר חמש־עשרה שנה שנהגו כך, קידש אחד מהבנים גרושה וטען שהם אינם כהנים אלא רצו ליטול גדולה לעצמם וכל מקור כהונתם אינו אלא מזקנה אחת בצפת, שאין לסמוך עליה, שאמרה שהם ממשפחת כהנים ועל פיה נהגו את כהונתם.

חכמי ונציה והמהרי"ט פסקו עליהם שהם ודאי כהנים מחמת החזקה ומחמת דשוו אנפשייהו חתיכא דאיסורא. משמע מדברי המהרי"ט שאפילו נאמר כדברי המבקש שרק כיבדו את אביו כהן אך לא היה באמת כהן, עצם הנהגתו כך מספר שנים, יוצרת מוחזקות כלפיו מדין שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא וממילא גם כלפי בניו.

והוסיף המהרי"ט: "ומעתה מאחר שהוחזק לכהן כמה שנים ודאי על פי עדות הוחזק ולא כל כמיניה לאורועי נפשיה". ראה גם בשו"ת באר שבע (סימן עד).

המהרי"ט סיים:

מלבד דנוסף על שהדין כך גם השעה צריכה לכך ולא אכשיר דרא ופרוץ מרובה על העומד, ואם חס ושלום המורים בכל מקום שהם יניחו עצמם מתרשלים בדבר זה, כל כהן, בפרט מאילו מאנוסי הזמן, בראותו גרושה יפה ועשירה ימלא את ידו שלא לכהן ויאמר "אין אני כהן".

בפד"ר (כרך טז עמ' 111) דנו חברי בית הדין בנתניה (הגאונים הרבנים ח' ש' רוזנטל, צ' בוארון ומ' פרבשטיין) באדם שטען שמעולם לא היה כהן, לא הוא ולא אביו, ומה שעלה אביו לתורה ראשון לא היה משום שעלה כהן אלא מפני שהרב רצה לכבדו והיה זה רק כאשר לא היה כהן בבית הכנסת, אך מעולם לא עלה לדוכן כמו כהנים אחרים. גם גבאי בית הכנסת אמר שכיבדוהו ככהן רק כדי לכבדו שיבוא להתפלל בבית הכנסת שלהם. בית הדין שם גם ראה שבתיק נישואין של האב כתוב בתעודת נישואין שהוא כהן.

בית הדין שם לא קיבל את טענות האב, וממילא פסק שבנו – המבקש – הוא כהן גמור, מאחר שמי שנהג ככהן והוחזק ככהן שנים רבות יש בכך נפקא מינה גם לגבי בנו להחזיקו ככהן. ראה שם באריכות.

רואים מדבריהם שלמרות טענת האב והגבאי במפורש שאבי המבקש אינו כהן ורק כיבדוהו ככהן, לא קיבל בית הדין את טענותיהם. על אחת כמה וכמה בנידון דידן שהמבקש מעלה סברה זו, שכיבדו את סבו ככהן, כתאוריה בלבד ללא שום ביסוס, וכן יש בנידון דידן חזקה של שלושה דורות לפחות של כהונה, בוודאי אין להתיר למבקש לשאת גרושה.

והנה אם היינו דנים רק על הסבא או על אבי המבקש עצמם שבמשך שנים נזהרו בכל דיני הכהונה, ללא קשר לילדיהם או אביהם, קרוב לוודאי שהיינו דנים כדברי המהרי"ט ובעל חוט השני. אם כן מדוע ישתנה הדין אצל הבן או הנכד? דין חזקה כהונה חד הוא כלפי כולם.

אין ספק שאבי המבקש לא היה עולה לדוכן אם לא שראה את אביו עושה זאת.

גם הטענה כי כיבדו את הסבא בבית הכנסת ב[ל'] אינה נראית מאחר שברוב הקהילות של יהודים שומרי תורה ומצוות לא הייתה תופעה של "קניית הכהונה" בכסף או במעמד. לכול היה ברור שרק הכהנים יכולים לעלות לדוכן ולא ישראל, כדברי הגמרא בכתובות (דף כד ע"ב):

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

"נשיאות כפים – דאיסור עשה", ופירש רש"י: "'כה תברכו' – אתם ולא זרים, ולא הבא מכלל עשה – עשה." וכך נפסק בשולחן ערוך (אורח חיים סימן קכח סעיף ב). לכן אין טענה זו נראית – אם לא שנאמר שהסבא זבולון וולף ידע את דברי הב"ח (שם) שמותר לזר לעלות בלי לשאת כפיים וסמך עליהם למרות דברי הפרי מגדים האוסר בכל עניין, או שרצה לקיים את דברי רבי יוסי במסכת שבת (דף ק"ה ע"א) שאם זר רוצה לעלות לדוכן עם כהנים אחרים כדי שלא לעבור על דברי חבריו שאמרו לו לעלות, יוכל לעשות כך אם אינו מתכוון לשם מצווה או שלא מברך (כמובא במשנה ברורה שם בשם המגן גיבורים). וכל זה נראה דחוק ביותר. אדרבה, מאחר שהסבא היה שומר תורה ומצוות סביר להניח שגם אילו נהג כאמור לעיל, היה טורח לומר לבניו שנהג כך לשם כבוד ולא היה גורם לבניו ולכל צאצאיו אחריו להיכשל חלילה באיסור ברכה לבטלה ונשיאת כפיים שלא כדין.

יותר מסתבר לומר, כאשר מדובר במשפחה שכל ענפיה שומרים תורה ומצוות, שאחד הבנים היה מאומץ וייתכן מאוד שלא היה לכך תיעוד, או שמא אחד מהם (שלא נהג בכהונה) חלל מהתורה או מדרבנן שזה מסוג הדברים שהיו שומרים בהצנע משום פגם וכבוד המשפחה. ואולי היו במשפחה נישואין של כהן עם בת של גוי ויהודייה הפגומה לכהונה.

בפד"ר (כרך כ עמ' 221) עסק בית הדין הגדול לערעורים בפסק דין של בית הדין האזורי באשדוד אשר קבע כי המבקש שלפניו ספק כהן ואסור לו לשאת פסולי כהונה (המבקש ביקש לשאת חלוצה אשר אסורה מדרבנן לכהן) ומאידך גיסא אסור לו לישא את כפיו ולפדות בכורים ועוד.

בנדון שם אבי המבקש הוחזק ככהן בבית יתומים שבו גדל לאחר המלחמה ולא ידע מה עשה אביו, אך לאחר המלחמה פגש את דודו ובן דודו ששמרו שבת והלכו לבית הכנסת והם אמרו לו שאינם כהנים.

בית הדין הגדול נכנס לבירור העדויות והתברר שהמשפחה הוחזקה כמשפחת כהנים ואבי המבקש נשא כפיים ופדה בכורים ועוד, אולם בהיותו ניצול שואה חיפש ומצא את קרובי משפחתו והם אמרו לו שאינם כהנים וגם הוא אינו כהן וכך נוצר ספק בכהונתו. גם רבנים ששאל האב אמרו לו להמשיך לפעול ככהן כי יש למשפחה חזקת כהונה.

גם אחי אביו של המבקש העיד שאינם כהנים, אך בית הדין האזורי קבע שאין די בכך כיוון שאח הוא עד אחד וקרוב. בהתייעצות עם מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל נקבע שכל עוד שלא הוכח על פי שני עדים כשרים כי אינו כהן נשאר הספק אם הוא כהן ולכן מספק אסור לו לשאת את החלוצה.

על פסק דין בית הדין האזורי הוגש הערעור. בית הדין הגדול בדעת רוב קבע שהמבקש אינו כהן וזאת משום שחזקה גמורה היא כאשר ידוע לכולם מאז ומעולם שאבותיו ואבות אבותיו של אדם נהגו כולם בכהונה, אך במקרה שבערעור, אבי המבקש היה ניצול שואה והוחזק ככהן בבית היתומים שבו גדל על סמך שמו ואם כן חזקה זו שוברת בצידה והיא בטעות. כמו כן צירפו את העובדה שרצה לשאת חלוצה שאסורה רק מדרבנן לספק הכהונה ולדעת הסוברים שכהני חזקה הם כהני ספק.

אומנם דעת המיעוט הייתה כדעת בית הדין האזורי שכל זמן שאין שני עדים כשרים אי אפשר לבטל לגמרי את החזקה.

בנידוננו שהמבקש הוחזק שנים רבות ככהן וכך גם אביו והמבקש אינו נותן אמתלא ברורה לכהונתו מלבד תאוריה המוטלת בספק מדוע נהג סבו בכהונה, אי אפשר לבטל את כהונתו מדין ודאי כל עוד אין שני עדים כשרים שיגרמו לביטול החזקה או הסבר המניח את הדעת.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

עוד יש לומר שהדרכי תשובה (יורה דעה סימן קפה סעיף ב) הביא אחרונים הסוברים שגם חזקה בטעות נחשבת חזקה, וטעמם: מאחר שסוקלין על החזקות משמע שאפילו שתיתכן טעות, כגון שהגיעה אישה ממדינת הים וילד הכרוך אחריה ואינו בנה, מכל מקום אם בא עליה חייב מיתה. וחזינן שחזקה נחשבת כוודאי אפילו במקום טעות אפשרית.

בספר אבני משפט (סימן ג) לידידי הרה"ג מרדכי רלב"ג אב"ד ירושלים הביא את דברי הגר"ש משאש זצ"ל שאמר לו שלגבי 'מעלין משטרות ליוחסין' יש מחלוקת בדבר, אבל 'להוריד מיוחסין' בפרט כאשר יש חזקה – לכולי עלמא אין להוריד.

אומנם העובדה שענף שלם במשפחה אינו שומר ויודע על הכהונה יוצרת לכאורה ריעותא גדולה בחזקת הכהונה. מאידך גיסא, מאי חזית שהענף שהוחזק שאינו כהן הוא הנוהג נכון. שמא עליהם לנהוג כהונה כמו הענף שהוחזק בכהונה. על כל פנים יש כאן מצד אחד חזקה של שלושה דורות בכהונה ומאידך גיסא אגף שלם שיוצר ריעותא בחזקה באופן שלא ידוע ההסבר לכך.

אם נאמר שהסבא זבולון וולף היה מאומץ זה יסביר כמה עובדות: זה יסביר באשר לאחינו דן – בנו של אחיו הגדול יששכר שהיה שומר מצוות (קבור ב[...]) – מדוע לא כתוב על מצבתו שהיה כהן. כן יוסבר באשר לגרשום, נכד אחיו יוסף וולף, שהיה גם הוא שומר מצוות – מדוע לא כתוב על מצבתו כהן. כמו כן יוסבר כיצד ייתכנו שני אחים עם שם דומה, הסבא זבולון וולף ואחיו יוסף וולף. כמו כן יוסבר כיצד יצחק, דודו של הסבא זבולון וולף, ובניו של יצחק לא נהגו בכהונה ולא נרשם על מצבותיהם שהם כהנים.

אך אי אפשר לומר זאת בוודאות.

לכן נראה כי מאחר שאין לנו הסבר לפיצול במשפחה וגם לא מסתבר לומר שהסבא זבולון וולף, שהגיע [ל'] בגיל שלושים החליט להיות כהן צריך לומר שכל ענף עומד בחזקתו בפני עצמו ולכן מאחר שהמבקש הוא דור שלישי לכהנים יש להמשיך להעמידו בחזקת כהונה.

ז. העולה מן האמור

המבקש הוא בחזקת כהן ועליו להמשיך לנהוג בדיני הכהונה כפי שנהג עד כה.

הרב אבידן משה שפנייר

קראתי את דבריו החשובים והנחרצים של כבוד ידידי הגר"א שפנייר שליט"א, דבריו נכתבו בטוב טעם ודעת, דבר דבור על אופניו. אולם דעתי הענייה שונה מדעתו, ואנסה לבאר הדברים וללבנם כדרכה של תורה.

א. תיאור שושלת המשפחה

הופיע בפנינו המבקש ונפשו בשאלתו. המבקש אשר חצה זה מכבר את שנתו השבעים, החזיק עצמו במשך שנים רבות ככהן. כאדם שומר מצוות נהג במשך השנים לעלות לדוכן בברכת הכהנים, וכן היה עולה לתורה בעליית כהן. גם אביו נהג במשך השנים ככהן, וכן סבו. על מצבותיהם של האב והסב מצוין שהיו כהנים. נציין כי שם משפחתם הוא שם נדיר ואינו שם המאפיין משפחות כהונה.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לדברי המבקש, נודע לו לאחרונה, בעקבות מחקר מעמיק שערך קרוב משפחתו תוך התחקות אחר שורשי המשפחה, כי אין הוא כהן. הבדיקה שערך אותו בן משפחה, פרופסור דוד (דוגת קרבה עם המבקש – "רביעי ברביעי") העלתה כי אין כהנים במשפחה.

המחקר סוקר את אילן היוחסין המשפחתי החל בסב סבו של המבקש. להלן עיקרי הנתונים העולים ממחקר השורשים והנוגעים לענייננו:

סב סבו של המבקש היה אדם חרדי שנקרא בשם אברהם [ה'], נולדו לו שני בנים ובת. שני הבנים הם יעקב, הסבא רבא של המבקש, ויצחק שהיה אף הוא אדם חרדי וכך גם ניכר מתמונתו.

ליצחק נולדו ארבעה בנים ושתי בנות, לפני כתשעים שנה עלה ארצה עם רוב בני משפחתו. פרופסור דוד העיד בפנינו כי נהג להתפלל עם שלושה מבניו של יצחק (שהם אחיה של סבתו): ראובן (שעימו התפלל בילדותו), שמעון ולוי, ואף אחד מהם לא נשא כפיו בבית הכנסת. גם כאשר עלו לתורה, לא היה זה בעליית כהן (הבן הרביעי, יהודה, נספה באשוויץ). כמו כן, במצבות של יצחק ובני משפחתו לא מוזכר שהיו כהנים.

בהמשך התקבלו שתי עדויות נוספות הנוגעות לענף זה במשפחה. עדות אחת התקבלה מעמרם, בנו של קהת בנו של לוי, המתגורר בחו"ל. לדברי המבקש בשיחה איתו התברר שהנ"ל הולך לבית הכנסת לפעמים, אך כלל אינו יודע מהו כהן. הנ"ל העיד כן בפני בית דין במקום מגוריו בחו"ל וציין שמשפחתו היו נכנסים לבית קברות.

כמו כן העיד מר חנוך, בן ביתו של ראובן בנו של יצחק, בפני שלושה כי ככל הידוע לו משפחת אימו לא היו כהנים.

נמצאנו למדים כי אחד משני הענפים (דהיינו שני הבנים) שיצאו מאברהם לא הוחזקו לכאורה ככהנים.

לענף השני שיצא מאברהם, הלא הוא יעקב, נולדו שלושה בנים: זבולון וולף, שהוא סבו של המבקש, יוסף וולף ויששכר.

באשר ליוסף וולף וליששכר לא מצאנו לכאורה כל מוחזקות לכהונה. יששכר נספה בשואה, ובנו היחידי נקרא דן, על מצבתו לא מצוין שהיה כהן. ביתו אף כתבה מכתב ובו ציינה כי מעולם לא שמעה ולו ברמז שאביה היה כהן.

נציין שיעקב נפטר בגיל שלושים, ובעוד יוסף וולף וזבולון וולף היו תינוקות בזמן פטירתו הרי שיששכר היה כבן עשר, והוא בעצם היחידי שהכיר את אביו. לכן יש משמעות יתרה לכך שבנו דן לכאורה לא החזיק עצמו ככהן.

באשר ליוסף וולף, שהוא הענף השני שיצא מיעקב, לא שמענו על מוחזקות לכהונה. מרבית משפחתו נספתה בשואה. נציין כי נולד לו בן בשם משה, שנספה בשואה. בנו של משה, גרשום, היה אדם שומר מצוות, ועל קברו ב[...] לא מצוין שהיה כהן. לבקשת בית הדין צורף בהמשך תצהיר של הפרופ' דוד שבו ציין כי היה בקשר חם עם גרשום ז"ל, והלה ציין בפנינו כי אינו כהן והוא עולה לתורה בעליית ישראל.

נותרנו אפוא עם הענף השלישי של יעקב, הלוא הוא זבולון וולף, סבו של המבקש. על מצבתו של זבולון וולף מצוין שהיה כהן (נוסח המצבה: זבולון וולף הכהן בן הר' יעקב הכהן). הוא גם היה עולה לדוכן בברכת כהנים. לזבולון וולף נולדו ארבעה בנים ושתי בנות, ארבעת הבנים הם אפרים (ואולי היה שמו [...]), מנשה, אהרון ובנימין. אפרים נפטר בלי להשאיר אחריו זרע. יש

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לציין כי אפרים (שלכאורה לא שמר מצוות) נישא לגרושה. למנשה לא נולדו בנים אלא שלוש בנות. אהרון נהרג בגיל צעיר כאשר שירת בצבא [...], לאהרון נולדו שני בנים – אלעזר ואיתמר, על קברו כתוב שהיה כהן (ככל הנראה זבולון וולף, שבנו נפטר בחייו, הוא זה שכתב את נוסח מצבת בנו). יש לציין שבנו אלעזר (שאינו שומר מצוות) נישא פעמיים לגרושה. בעדותו בפני בית הדין ציין ששמע מבת דודתו כי הוא כהן וכן מצוין על מצבת סבו, הלוא הוא זבולון וולף דנן, וכן על מצבת אביו, אהרון. הבן הרביעי הוא בנימין אשר נהג לעלות לדוכן כאביו, ונולדו לו בן ובת. הבן הוא המבקש דנן. למבקש אין ילדים ביולוגיים.

המורם מכאן הוא שמושג הכהונה במשפחה זו החל לכאורה רק מזבולון וולף, סבו של המבקש (אשר מתוך ארבעת בניו, אחד נישא לגרושה, השני נהרג והותיר אחריו שני בנים שאחד מהם נישא פעמיים לגרושה, לשלישי נולדו רק בנות, ולרביעי נולד בן שהוא מבקש דנן). אין לנו כל אינדיקציה לכהונה אצל אחיו של זבולון וולף או אצל אביו וסבו.

והנה קשה מאוד לומר שהסבא רבא של המבקש, יעקב, אכן היה כהן, וזבולון וולף בנו נולד מנישואי אביו לאישה הכשרה לכהונה, ואילו אחיו יוסף וולף ויששכר נולדו מגרושה, שהרי זבולון וולף הוא הבן האמצעי ונולד שמונה שנים לאחר יששכר ושנתיים לפני יוסף וולף. אם נאמר ששני אחיו של זבולון וולף נולדו מגרושה, יוצא שאביהם, יעקב, שהיה בן למשפחה חרדית נשא עד גיל שלושים (שבו נפטר) שלוש נשים אשר שתיים מהן גרושות. קשה גם להעלות על הדעת אפשרות שיעקב באמת לא היה כהן, כפי שעולה לכאורה מכך שאחיו יצחק לא הוחזק ככהן, וזבולון וולף אינו בנו הביולוגי אלא מאומץ והוא כהן מאביו, שהרי מה גורם לאדם צעיר בן עשרים ושמונה, שיש לו כבר בן אחד (יששכר) לאמץ בן נוסף (אם כי אולי העובדה ששמונה שנים לא נולדו לו בן הביאה אותו לאמץ בן נוסף. אך נציין כי פער שנים כזה אינו חריג באותה משפחה, שהרי אף בין יעקב לאחיו היחיד, יצחק, יש פער של עשר שנים). בכל אופן אין כל אסמכתא לכך שזבולון וולף הוא מאומץ.

בתגובה לפנייתנו, התקבל תצהיר של הפרופסור דוד שבו ציין כי אין הם יודעים מה שם אשתו של הסבא הגדול אברהם (מדובר על השנים 1835–1860), כמו כן לא ידוע שם אשתו של בנו יעקב. אך, ציין, ודאי הוא שיצחק ויעקב נולדו לאותה אם, וודאי הוא שיוסף וולף וזבולון וולף נולדו מאותה האם. עוד הוא מוסיף כי כל שבט [ה'] היו יהודים שומרי מצוות, ומקפידים על קלה כבחמורה. לדבריו, "במסורת משפחתנו האריכו הנשים שנים רבות ומעולם לא היו מקרי גירושין במשפחה או נישואים שניים".

נציין כי מוצאו של הסבא הגדול, אברהם, הוא בכפר הורנינגרוד (חבל ווהלין, מערב אוקראינה). בתחילת המאה העשרים, התיישבה המשפחה בעיר רובנו. בתחילת שנות העשרים של המאה הקודמת עקר הנכד זבולון וולף ללודז'. כחמש שנים אחר כך, בשנת 1925 או 1926, העתיק את מקום מגוריו ל[ל'] ב[מערב אירופה]. שם התגורר במשך עשרות שנים עד לפטירתו בשנת 1970. השערה שהציג המבקש לפני בית הדין היא כי זבולון וולף מילא תפקיד משמעותי בקהילה ב[ל'] (דבר שבא לידי ביטוי בשלט שהוצב על גבי כותל בית הכנסת, המוקיר את פעילותו של הנ"ל. שלט זה זכור למבקש דנן מביקורו ב[ל'] בצעירותו), בשל כך סיגל לעצמו ולחילופין סיגלו בעבורו מעמד של כהן המברך את הציבור.

חשוב להדגיש כי הסבא, זבולון וולף, מעולם לא שמע מאביו שהוא כהן, וודאי אף שלא זכר את אביו עולה לדוכן. זאת מפני שאביו נפטר בגיל שלושים, כאשר הוא היה כבן שנתיים.

נאמר עוד כי יש בידינו צילומי מצבות של בני המשפחה משלושת הדורות הקודמים בלבד. אין בידינו צילומי מצבות של הסבא הגדול ושל אביו (אכן במצבת יצחק אחיו לא מצוין שהיה כהן).

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מהמידע שנמסר לנו עולה כי המצבות בבתי הקברות היהודים בהורנינגרוד וברובנו נותצו או פורקו, על שטח בית הקברות ברובנו נבנו בתי מגורים.

יוצא אפוא כי עיון בשושלת המשפחה ובמוחזקות לכהונה בדורות השונים מציב בפנינו מבוכה. מחד גיסא, המבקש הוא דור שלישי למשפחה שהוחזקה בכהונה. הוא עצמו נשא כפיו במשך קרוב לשישים שנה. מאידך גיסא, עולה בפנינו תמונה שלפיה, לכאורה, בדורות שלפני כן וכן באגפים אחרים בשושלת המשפחתית אין ולא הייתה מוחזקות לכהונה. מהמידע שלפנינו אף אין יסוד להניח שהעובדה שחלק ניכר משושלת המשפחה לא נהגה בכהונה נובע מנישואין של אבות המשפחה לנשים שונות ומעירובם של חללים בשרשרת הדורות המשפחתית.

בשל סתירה זו עלינו לברר מהי תוקפה של מוחזקות לכהונה ומה מעמדם של הכהנים בזמננו, מתוך כך ננסה להסיק כיצד עלינו לנהוג למעשה לנוכח הסתירה העומדת בפנינו.

נוסיף שהמבקש ציין לפנינו כי להכרעת בית הדין יש נפקות מעשית מאחר שאם יוכרע כי אינו כהן, רצונו לבוא בקשרי נישואין עם אישה גרושה. עם זאת, בדיון מאוחר יותר הודיע המבקש כי עניין שידוכיו לאותה אישה ירד מהפרק, ורצונו לברר את מעמדו האישי, אף שבשלב זה אין לדבר נפקות מעשית לעניין נישואיו.

ב. מעמדם של הכהנים בימינו

ייחוסם ומעמדם של הכהנים בזמן הזה התברר בסוגיית הגמרא בכתובות (דף כד ע"ב), וזו לשון הברייתא שם:

תניא: ר' יוסי אומר: גדולה חזקה, שנאמר:

ומבני הכהנים בני חביה בני הקוץ בני ברזלי אשר לקח מבנות ברזלי הגלעדי אשה ויקרא על שמם, אלה בקשו כתבם המתייחסים ולא נמצאו ויגאלו מן הכהונה, ויאמר התרשתא להם אשר לא יאכלו מקדש הקדשים עד עמוד כהן לאורים ונל[תומים].

אמר להם: הרי אתם בחזקתכם, במה הייתם אוכלים בגולה? בקדשי הגבול, אף כאן בקדשי הגבול.

יעוין בארוכה בדברי הגמרא (שם), ולקמן נרחיב בביאור גדרה של "חזקת הכהונה".

פסק הרמב"ם (פרק כ מהלכות איסורי ביאה הלכות א—ב):

כל כהנים בזמן הזה בחזקה הם כהנים ואין אוכלין אלא בקדשי הגבול, והוא שתהיה תרומה של דבריהם אבל תרומה של תורה וחלה של תורה אין אוכל אותה אלא כהן מיוחס.

אי זהו כהן מיוחס? כל שהעידו לו שני עדים שהוא כהן בן פלוני הכהן ופלוני בן פלוני הכהן עד איש שאינו צריך בדיקה והוא הכהן ששימש על גבי המזבח, שאילו לא בדקו בית דין הגדול אחריו לא היו מניחין אותו לעבוד, לפיכך אין בודקין מהמזבח ומעלה ולא מן הסנהדרין ומעלה שאין ממנין בסנהדרין אלא כהנים, לויים וישראלים מיוחסין.

וכן כתב בשו"ת הרמב"ם (סימן תמ).

יוצא אפוא שישנם שני סוגי כהנים: כהנים מיוחסים וכהני חזקה. כהני זמננו אינם מיוחסים, אלא כהני חזקה, בשל כך אין הם רשאים לאכול תרומה וחלה דאורייתא.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מצינו בדברי הפוסקים שתי התייחסויות עיקריות למעמד של כהני חזקה, ובפרט בזמננו. יש הסוברים כי מעמד מסופק ולכן אינם אוכלים בתרומה דאורייתא. ויש שנקטו כי יש תוקף לחזקתם ככל חזקה אחרת שהולכים אחריה, ואי אכילתם בתרומה דאורייתא הוא מטעם אחר.

כתב הריב"ש (סימן צד):

גרסינן ביומא פרק בא לו [דף ע"ב] ולפנינו הנוסח שם שונה מעט:

מעשה בכהן גדול שיצא מבית המקדש, הוּו קא אזלי כולי עלמא בתריה, כד חזיוה לשמעיה ואבטליון דהוּו קא אתו, שבקוה לדידיה ואזלו בתר שמעיה ואבטליון. לסוף אתו לאפטורי מיניה, אמר להו: "ייתון בני עממיא לשלם." אמרו ליה: "ייתון בני עממיא לשלם – דעבדין עובדי דאהרן, ולא ייתון בני אהרן לשלם – דלא עבדין עובדי דאהרן."

הנה שלא היו אלו החכמים נזהרין מלקלל הכהנים, אף אם היו נודעים ביחוסם, כל שלא היו נוהגין כשורה או שלא היו בני תורה. כל שכן כהנים שבדורנו שאין להם כתב היחס אלא מפני חזקתן נהגו היום לקרוא ראשון בתורת כהן, ואפילו הוא עם הארץ לפני חכם גדול שבישראל.

מורם מדבריו כי כהני דורנו אין להם כתב יחס, ורק מפני חזקתם עולים לראשון.

דברי הריב"ש הנ"ל שימשו את מהרשד"ם (אבן העזר סימן רלה) שנשאל על אודות כהן שרצה לשאת אישה שבויה, שאישה שנשבתה עימה העידה שטהורה היא, וזו לשונו:

אלא שאני אומר שאני סומך בזה על מה שכתב הריב"ש בסימן צ"ד וזו לשונו: "כל שכן כהנים שבדורינו שאין להם כתב היחס אלא מפני חזקתן נהגו היום לקרא א' [=ראשון, וכן להלן] בתורה" כו', יעוין שם. הרי שכהנים בזמננו אינם כהנים ודאי, שהכהנים בזמן הזה שעולים א' לקרא בתורה אינו אלא מנהג בעלמא, שהרי אין להם ספר היחס. שמעת מינה שאינם כהנים ודאי אלא ספק. ואם כן, אחר שאיסור זה דשבויה אינו אלא איסור דרבנן, וכמו שכתב הרמב"ם, אם כן, די לנו להחמיר במה שהוא אסור ודאי אבל בענין ספק כזה ראוי לנו לומר ספיקא דרבנן לקולא. עוד דהוי ספק ספקא מתהפך: ספק כהן ספק ישראל, ואם תמצי לומר כהן – ספק מותר ספק אסור. ויש לנו לומר גם כן: שבויה זו ספק אסורה לכהן ספק מותרת לכהן, ואם תמצי לומר אסורה לכהן – שמא זה אינו כהן אלא ישראל.

נראה שהבסיס להבנת שיטתו של מהרשד"ם הם דברי התבואות שור (סימן יח ס"ק כט), שכתב בביאור הברייתא ד"גדולה חזקה":

חזקה זו אינה כשאר חזקה, כגון סכין שנבדק ומקוה שנמדד, שברור כשרותן בשעה שנתחזקו, דהא הכא לא נברר כשרותן מעולם ולא נתיחסו. וגדולה חזקה שאי אפשר לשנות דבר שנוהגין בו היתר לנהוג בו איסור כי אם בראיה ברורה, ומהני להם חזקה לפלגא – לתרומה – מפני שכבר נהגו בו היתר, ואסרום לקודש – שלא נהגו בו היתר עדיין, אף על גב דתרומה חמורה לזר כקודש.

דהיינו אין מדובר בחזקה המבררת את מעמדם, אלא שאין לשנות את הנהגתם שנהגו בה עד כה, ולכן אין להתיר מה שנהגו בו איסור, ואין אוסרים עליהם מה שנהגו בו היתר. לאור זאת, ברור מפני מה מהרשד"ם התייחס אליהם ככהני ספק. ועייין עוד בשו"ת בית אפרים (אבן העזר סימן קכב, בסוף התשובה) שהביא דברי התבואות שור הנ"ל.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

בדרך זו הלך גם בשו"ת שאילת יעבץ (חלק א סימן קנה) וכתב נפקא מינה למעשה בעניין פדיון הבן:

ראיתי להזכיר בענין מה שנוהגים הרבה כהנים להחזיר הפדיון שנכון הוא בעיני. וטוב וישר לנהוג כן תמיד, אף על פי שכתבו ז"ל שלא יהא הכהן רגיל בכך – הני מילי בכהנים מיוחדים דידהו, אבל בכהני חזקה בעלמא כי האידנא, אף על גב דלחומרא אזלינן בהו לכל מילי ופרקינן בכורים על ידיהו, משום דלא אפשר באחריני, מיהא להקל לא, דהיינו להוציא ממון האב מספק, נראה שאין כחן יפה להפקיע ממון בחזקתן הגרועה. וכמעט שאני אומר דמדינא צריכין להחזיר, ולפחות כל כהן יחוש לעצמו לפרוש מספק גזל שמא אינו כהן.

ועיין גם בשו"ת שבות יעקב (חלק א סימן צג).

והנה גם אם נאמר שבזמן הגמרא לא חל ספק במעמד של כהני החזקה, הרי שבזמננו, עקב אורך הגלות וקושי הגזרות, יש ריעותא בחזקה זו, וכפי שכתב בים של שלמה (בבא קמא פרק ה סימן לה), וזו לשונו:

ועוד נראה שראוי להחמיר ולאסור חרמים בזמן הזה, אפילו פירש "לכהן", והכהן כבר קיבל. מאחר שבעוונותינו הרבים אין לנו היחוס, כמו שהיה בזמן הבית או אפילו אחר החורבן, בימי התנאים והאמוראים, שהיו עדיין נזהרים בתרומות ובטהרות והיה קרוב מימי הבית ועדיין היה יחוסיהם בידיהם. ויהיה עדיין כהקדש ממש, ומשום הכי גם כן נהגו האידנא שלא ליתן החלה אף לכהן קטן או לכהן שטבל לקירויו. משום דלא מחזיקנן בזמן הזה לכהן ודאי. וכן כתב זקן מורה הוראה מהררי"ו.

יודוע מעשהו של אליהו כמובא בספר חסידים (הוצאת מקיצי נרדמים, סימן תרל), וזו לשונו:

רבינו האי גאון היה נוהג לעלות כל שנה מבבל לירושלים, והיה שוהה שם בחג הסוכות כי ביום הושענא רבה היה מקיף שבע פעמים את הר הזיתים, הוא וכל העם אשר עמו, והיו אומרים מזמורים אשר סידר להם. והיו הולכים לפני כהנים מלובשים סיריקון ומעילים חשובים, ואחריהם העם, והוא באמצע, ורחוק מאלה שלפניו מאה אמה וכן מאלה שלאחריו.

וראוהו שהיה שוחק, והקרובים אליו שאלוהו על כך.

והשיב: בכל שנה לפני שאעלה לירושלים אני מטהר את עצמי, ואליהו הנביא מהלך עמי, לכך הייתי מתרחק מאלה אשר לפני ואשר לאחרי, ושאלתי את אליהו: "מתי יבוא המשיח?" ואמר לי: "כשיקיפו את הר הזיתים עם הכהנים." ולקחתי כל הכהנים שמצאתי כדי להקיף, ואמר לי אליהו: "ראה כל הכהנים המלובשים מעילים נאים והולכים בגאווה – אין שום אחד מהם מזרע אהרן הכהן, רק אחד שהולך אחר כולם, והוא נמאס מאד בעיניהם והולך בבגדים רעים ומשים עצמו כמי שאינו, והוא חיגר ברגלו אחת, וחסר עין אחת – זהו כהן אמת מזרע אהרן."

אמר רבינו האי: "מזה שחקתי שבכולם לא היה כהן אלא אותו בעל מום."

אומנם פוסקים רבים אחרים סבורים כי מעמד של כהני החזקה אינו מסופק, שהרי בכל מקום הולכין אחר החזקות, ואף שורפין וסוקלין על פיהן. לדעתם, העובדה שחזקתם של הכהנים אינה מועילה להם לאכול תרומה דאורייתא, היא בשל החשש שאכילת התרומה תשמש ראייה לייחוסם.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

וזו לשון המהרי"ט (חלק א סימן פה):

שלא היו אוכלין אלא בתרומה דרבנן, אבל בתרומה דאורייתא אם היתה בזמן הזה מן התורה לא היו אוכלין, ולא משום חשש ספק, אלא כדי שלא יעלו ממנה ליוחסין, דמעלה גדולה עשו בהם שיהיה צריך בדיקה גדולה שיהא כהן מיוחס ראוי לגבי מזבח.

בהתייחסותו לדברי המהרשד"ם כתב (שם סימן קמט) שאף הוא אמרם רק בנוגע לנדון דידיה, אך אין ללמוד מהם לכהן שרוצה לשאת גרושה, וזו לשונו:

ומה שהרב מהור"ר שמואל די מדינה ז"ל נסתייע מדברי הריב"ש – לא אמר כן אלא לענין שבויה שנשבית ויש לה עד מפי עד מעידה שהיא טהורה, כגון אשה מפי אשה. ואמר: הואיל ושבוייה דרבנן ומספקא מילתא אם נאמין בה עד מפי עד עשאו בספק [אולי צ"ל: כספק] ספקא. ואף על גב דספק זה דכהן אין ראוי לקרותו ספק בפני עצמו לעניות דעתי, כמו שביארתי לעיל, מכל מקום לא הקל בה הרב ז"ל אלא בשבויה דרבנן דספיקא לקולא וכל שכן בספק ספקא, אבל בגרושה דמדאורייתא – גרושה ודאית, פשיטא דכיפינן ליה להוציא.

וכן כתב בשו"ת חוות יאיר (סימן קסו), וזו לשונו:

ואני תמה על שניהם שתפסו בפשיטות דסבירא ליה להריב"ש צ"ו [אולי צ"ל: (סימן) צ"ד] דכהנים בזמן הזה דין ספק להם, דאף על פי דאין להם שלשלת יחוס, מכל מקום הרי סוקלין ושורפינן על החזקות.

וכן מצינו בשו"ת חתם סופר (קובץ תשובות סימן ס):

והרמב"ם נמי דכתב להחמיר עליהם היינו משום חומרי דיוחסין ומעלין מתרומה דאורייתא ליוחסין החמיר אפילו בהני, אבל כל כהן הפורש מהם ובא לפנינו לפדות בנינו – פשיטא ופשיטא שהבן פדוי בלי ספק כדת של תורה וכהלכה [...] וכן כל כהן בזמן הזה המטמא למתים ונושא נשים בעבירה עביד איסורא דאורייתא בודאי ולא בספק, ואין להם שום קולא בזה.

וכן כתב בחידושו לכתובות (דף כה ע"א).

ועיינן בפתחי תשובה (אבן העזר ריש סימן ו) שהביא תשובת חוט השני (סימן יז) העוסקת נכלשון הפתחי תשובה]:

באיש אחד שהיה מוחזק לכהן חמש עשרה שנה לכל דבר שבקדושה לישא ולפתוח ראשון ולקרוא ראשון ולפרוש מטומאת מת, ועתה קידש גרושה אחת והכחיש את כהונתו לומר כי מעולם לא היה כהן ומה שאמר שהוא כהן לא היה אלא בשביל ליטול גדולה לעצמו לפתוח ראשון ולקרוא ראשון.

לאחר שכתב כי פשוט הדבר שאין הכהן יכול להכחיש מה שהיה מוחזק בו זמן רב, וביאר מדוע אין האמתלא שנתן לדבריו מועילה, הוסיף [לשון הפתחי תשובה]:

ואין חילוק בין זמן הזה לדורות הראשונים שהיה להם כתב יחוס, ואדרבא כיון שכל הכהנים בזמן הזה הן בכהונתן מחמת חזקה, אם כן הכהן הזה הוא כמו שאר כהנים.

ובגוף התשובה [בחוט השני] מצינו התייחסות מפורשת לדברי המהרשד"ם:

ואדרבה כיון שכל הכהנים הן בכהונתן בזמן הזה מחמת חזקה, אם כן הכהן הזה הוא כמו שאר כהנים. מה שאין כן בדורות הראשונים שכל הכהנים היו

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

מייחסין בכתב יחוס, ואין קדושת המוחזק בכהונה בלתי כתב יחוס דומה לו. ומ"ש בכתב יד החכם סראוול נר"ו בגליון הפסק הנדפס מדברי תשובת ר"ש די מדינה הן דברים תמוהים בעיני לחלק בין הכהנים בזמן הזה לכהנים שהיו בימים הראשונים, והספר ההוא אינה בידי לעיין בו.

עולה מדבריו דבר חידוש שמעמדם של כהני החזקה בזמננו עדיף מאשר מעמדם בדורות הראשונים, שהרי בדורות הראשונים שהיה מצוי בידי הכהנים כתב יחוסם הייתה ריעותא לגבי מי שלא החזיק בכתב שכזה, מה שאין כן בזמננו.

עד היכן הדברים מגיעים אפשר ללמוד מדבריו של הגרצ"ה קאלישר זצ"ל בדרישת ציון (מאמר שלישי מאמר העבודה חלק ראשון), וזו לשונו:

הנה מן התורה ודאי אזלינן בתר רוב וחזקה וכמו שהוכחנו לעיל מבואר מדברי רש"י, וכדאמרינן בש"ס "כל הארצות בחזקת כשרות" רק דמעלה עשו ביוחסין. וזהו ברור דרבנן לא עשו תקנתא רק היכא דאפשר במיוחסין, אבל היכא דאי אפשר, שאין כאן שום מיוחס, אטו יעקרו עבודה דאורייתא בשביל מעלה דרבנן? ואף שיש כח ביד חכמים לעקור עשה דאורייתא בשביל גזירה, היינו כשהוא באקראי כגון שלא לתקוע שופר בראש השנה שחל בשבת שרק בשנה זו נעקר, אבל כל שנעקרת המצוה לעולם לא.

כלומר מאחר שמעיקר הדין אין פקפוק באשר למעמדם של כהני החזקה, שהרי מהתורה אזלינן בתר רוב וחזקה, אזי אם לא יהיה בנמצא אף כהן מיוחס אלא רק כהני חזקה, אפשר יהיה לסמוך על החזקה אף לעבודה במקדש.²

² והנה לא זו בלבד שרובם של הפוסקים לא קיבלו את דברי המהרשד"ם, מצינו בכמה מהפוסקים שהעלו כי אף אין לצרף דבריו כסניף לקולא, כאשר קיימים ספקות נוספים.

וזו לשון ערוך השולחן (יורה דעה סימן שה סעיף נה):

ראיתי מי שכתב בזמן הזה כיון שאין לנו יחוס כהונה ראוי לכל כהן לחוש שמא אינו כהן ויחזיר המעות, וכן הוא חייב בפדיון ויפריש לעצמו. ולדעתי אסור לשמוע דברים כאלו להקטין עתה מעלת הכהונה ואתי לזלוזולי וח"ו לומר כן, והרי אפילו כשעלה עזרא מבבל שלכל הכהנים היה כתב יחוס ולמקצתם לא נמצא דריע חזקת כהונה שלהם, ועם כל זה אמר להם נחמיה "הרי אתם בחזקתכם כמו שאכלתם בגולה בתרומה כן תאכלו גם עתה", כדאיתא בכתובות (כד, ב), ועל זה שנינו שם "גדולה חזקה". עיין שם. כל שכן עתה שאין לכהנים כלל כתב יחוס, וכיון שלכולם אין כתב יחוס אין כאן ריעותא כלל, כמבואר שם מדברי התוס' לא כל שכן שהם בחזקת קדושתם וחלילה חלילה לעשות בזה איזה ספק או ספק ספיקא או לצרף זה אפילו לצירוף כל שהוא.

גם בשו"ת יביע אומר (חלק ו אורח חיים סימן כב) הביא משו"ת מהר"ץ חיות (בקונטרס מנחת קנאות דף ט ע"ב) שכתב כי אין סברה זו ראויה אף לסניף בעלמא, וישתקע הדבר ולא יאמר, וכתב שכן דעת הבנין ציון (סימן קכח) על פי דברי הכנסת יחזקאל (סימן נו) שחלילה להוציא לעז על יחוס כהונה שבדורינו. עיין שם.

אך כתב ביביע אומר (שם) שאין דבריהם מוכרחים והזכיר את מה שכתב שו"ת רב פעלים (ח"ב אורח חיים סימן לט), וזו לשונו: "איך שיהיה הנה מצינו לאחד מן הראשונים הוא הריב"ש ז"ל, דסבירא ליה הקדימה לכהן בזמן הזה היא מתורת מנהג ולא מדינא, והחזיקו בסברה גדולי עולם מהרשד"ם ודעמיה [...]"

ובשו"ת הראשון לציון למרן נשיא בית הדין הגדול הגר"י יוסף שליט"א (חלק א אבן העזר סימן יב) הביא שהגר"ש קלוגר בחכמת שלמה (אבן העזר סימן ו ס"ק ח) כתב שאין לצרף סברה זו אפילו לספק, אך בשו"ת האלף לך שלמה (אבן העזר סימן יד, לז-לח) חזר בו וסבירא ליה שאפשר לצרף את דעת המהרשד"ם לסניף, ורק במקום בו אין צירוף נוסף סבירא ליה דאין לסמוך על דעה זו.

עוד מצאתי בשו"ת בית אפרים (אבן העזר סימן קכב) שהסיק בנדון דידיה:

וכדאי מהרשד"ם ושבות יעקב לצרף דבריהם ולעשותם סניף להתיר וגם חכמי לועזים במהרי"ט סימן י"ח נראה שמסכימים עם מהרשד"ם כמו שכתב השב שמעתתא וכן כתב

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

ג. היווצרותה של חזקת כהונה בקהילה חדשה בלא מסורת ובלא רב העומד בראשה

תבנא לדינא. למדנו מדברי התבואות שור שחזקת כהונה אינה חזקה המבררת את מעמדו של אדם ככהן. משמעות דבריו היא שעניינה של החזקה הוא מעמד וזכויות של אדם הנובעים מהאופן שבו הקהל מתייחס אליו. לכן כאשר התייחסו לאדם כאל כהן והאכילוהו מקדשי הגבול, הרי הוחזק בכך ואין לשנות בדבר.

לפיכך כאשר עומד בפנינו מצב שבו הקהל מתייחס לחלק מהמשפחה ככהנים ולחלק אחר כמי שאינם כהנים, עלינו לבחון מיהו הקהל ואם אפשר ללמוד מהאופן שבו הם מחזיקים.

נכונים הדברים שבעתיים אם נאמר שחזקת כהונה היא חזקה מבררת כעין 'חזקה אין אדם פורע תוך זמנו' או 'אין אשה מעיזה פניה בפני בעלה' – עיין בשערי ישר (שער ו פרק ח).

מובן אפוא שאם יש בעובדה שקהל מסוים החזיק אדם ככהן כעין בירור לעובדת כהונתו, הרי בוודאי מוטל עלינו לבחון מיהו הקהל ואם יש ראייה מהאופן שבו הם מחזיקים, ובפרט כאשר קהל אחר אינו מתייחס אל ענפים אחרים באותה המשפחה כאל כהנים.

אפשר לבסס את הדברים על פי האמור בסוגיה בכתובות (דף כה ע"א): "תא שמע: חזקה לכהונה נשיאות כפים בבבל ואכילת חלה בסוריא וחילוק מתנות בכרכין."

ופירש רש"י:

נשיאות כפים בבבל – הרואהו נושא כפיו בבבל מעיד עליו בכל מקום שהוא כהן, ומקבלין הימנו, לפי שיש שם ישיבה ובית דין קבוע בודקין אחר נושאי כפים, אבל אכילת חלה ותרומה אינה חזקה, דחוצה לארץ לאו דאורייתא תרומה דיליה, ולא קפדי כולי האי [...] מתנות דהזרוע והלחיים בכרכין – הואיל וכרכים מקום שווקין הן ומצויין בו עוברים ושבים המכירין בו, אי לאו דכהן הוה לא מחציף נפשיה.

רואים מכאן כי חזקת הכהונה מתקבעת מכוח התייחסותו של הציבור: או בשל העובדה שהציבור לא היה מאפשר לאדם לנהוג בכהונה בעניינים שונים בלי שיבדקו אחריו, או בשל העובדה שאדם אינו מעיז פניו להחזיק עצמו ככהן כאשר סביר שייחוסו האמיתי עשוי להתגלות.

בנדון דידן, ראשיתן של עדויות המצביעות על קשר בין משפחת המבקש לבין כהונה, מתחילה לכאורה לפני כמעט מאה שנה בקהילה יהודית קטנה ב[ל'] שב[מערב אירופה]. מבירור שערכת, בין השאר בעזרתו של הרב אליהו בירנבוים שליט"א, עולה כי כאשר הסבא זבולון

שראיות מהרי"ט אין מוכרחים, ובלאו הכי יש צדדין וספיקות להתיר גם מהרי"ט מודה. וכן נראה לעניות דעתי שבמ"ש יש די להתיר לכהן זה לדור עם אשתו ועל המחמיר קורא אני "נשי עמי תגרשון" וכו' "וכשם שאסור לטהר" כו' כמבואר בירושלמי כך אני אומר להלכה.

ועיין עוד בשו"ת יביע אומר (חלק ז אבן העזר סימן יא) שהביא את דעת המהרשד"ם וצירפה לסניף. ועיין בשו"ת הראשון לציון (שם) שהביא כמה תשובות של אביו שבהן צירף את שיטת המהרשד"ם לסניף. אולם בתשובה אחת שעסקה בכהן וגרושה, שזהו איסור דאורייתא, נמנע מלצרף דעה זו לסניף. ועיין עוד בקובץ משנת יוסף (ז, עמ' קטז) שמרן הגר"ע יוסף זצ"ל צירף דעה זו לסניף, כפי הנראה ממה שכתב בחזון עובדיה (אבלות חלק א, עמ' סו–סז), וכן נקט בשו"ת הראשון לציון בנדון דידיה, בכהן שמעולם לא היה מוחזק ככהן, ואף אביו אמר לו שאינו כהן, אך בשעת הנישואין התברר שבכתובת אביו מופיע שאביו הוא כהן, וחפץ היה לשאת גיורת, כעין נדון דידן. עיין שם.

גם בשו"ת היכל יצחק (חלק אבן העזר סימן יז אות ה) צירפה לסניף, עיין שם.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

וולף הגיע לקהילה יהודית זאת באמצע שנות העשרים של המאה הקודמת, הייתה זו קהילה חדשה, שלא היה בה רצף של מסורת יהודית או מנהגים, והיא הורכבה בעיקרה ממשפחות מהגרים ממרוקו ומ[...] וממשפחות מהגרים ממזרח אירופה, שהיגרו בעיקר בשל סיבות כלכליות (לכאורה זו גם הסיבה שזבולון וולף היגר ל[...], שבה הקים מפעל) [...].

מדבריהם של שני יהודים בני תשעים, חברי הקהילה המכירים היטב את ההיסטוריה הקהילתית, עולה כי באותם השנים היה בקהילה חזן, אך לא היה בה רב מורה דרך שהוביל את הקהילה מבחינה רוחנית. זאת עד לשנת 1952 שבה הגיע לקהילה רב ומורה צדק. מדבריהם עולה כי שררה בקהילה אווירה משפחתית חמה וזה היה עיקר עניינה, הפן הרוחני היה משני.

אציין פרט מעניין: כאשר נשלחה על ידי הרב בירנבוים שאילתה לשני חברי הקהילה הוותיקים אם הם זוכרים כי זבולון וולף נשא כפיו, ענה אחד מהם כי הוא זוכר שהלה היה כהן בשל העובדה שנהג להחזיק במכנסיו גומיות ששימשו אותו לצורך הפרדת האצבעות כנהוג בנשיאת כפיים (יצירת חמישה אווירים בין אצבעות הכהן).

במציאות כזו העובדה שאדם מהגר למדינה מרוחקת, למקום שבו אין קהילה יהודית קבועה בעלת מנהגים ומסורות, ועולה לדוכן בברכת כהנים – אין בה די לבסס חזקת כהונה, הן מפני שאין ראייה מכך שהציבור מאפשר לו לשאת כפיו, והן מצד העובדה שאינו חושש להציג עצמו ככהן במקום שבו אף אחד אינו מכיר אותו ואת אבותיו (נדגיש שהדברים אמורים לפני כמעט מאה שנה, כאשר אין 'שיירות מצויות' וודאי שאין אמצעי תקשורת מפותחים בין ערש ילדותו של הסב לבין המקום החדש שבו איווה לשבת).

הן אומנם מחזה נפוץ בימינו שכהנים נושאים כפיהם בבתי כנסיות בלי שמכירים אותם ואת אבותיהם ובכל זאת לא שמענו שבטל היום דין חזקת כהונה, אך יש לחלק ולומר שכאשר יש ציבור קבוע שיכול לברר ולהיחשף למשפחתו ולאבותיו של הכהן, גם אם בפועל לא בדקו אחריו, יש בכך דין מוחזקות לכהונה. מה שאין כן בקהילה חדשה המורכבת ממהגרים שונים שאין רב העומד בראשה ואין רועה רוחני שישגיח או יפקח על העניינים המתנהלים בה – אין מוחזקות לכהונה מחמת נשיאות כפיים, ובפרט לאור העובדה שאדם המהגר למקום רחוק ומנותק לחלוטין מהסביבה שבה גדל אינו חושש מלהציג עצמו ככהן וכדלעיל.

כעין זה מצינו בדברי החתם סופר (כתובות כה ע"ב) וזו לשונו:

[...] דווקא משפחה של כהנים המפורסמת בעירה, ומסתמא כך השתלשלה מאז עד זמן עזרא שנתיחסו, דכל משפחות בחזקתן. מה שאין כן אדם אחד שבא לפנינו דחיישין ליה כמ"ש לעיל.

כלומר: כאשר ישנה משפחה מפורסמת בעירה בדבר כהונתה אפשר להניח שכך הוחזקה במשך השנים על ידי הציבור עד לזמן עזרא. מה שאין כן כאשר אדם מסוים עוקר ממקום מגוריו במזרח אירופה עד ל[...], אל קהילה שאינה מבוססת, אזי אין לומר שעלייתו לדוכן וההתייחסות אליו ככהן מצביעה על כך שהמשפחה הוחזקה בדורות הקודמים כמשפחת כהונה.

כעין זה עיין בשו"ת להורות נתן (חלק ד סימן צו):

ולדינא הנה החתם סופר ז"ל כתב לסמוך על חזקת כהנים בזמן הזה משום חזקת משפחתם, ועל כן פקפק על הני ארחי ופרחי הבאין ומחזיקין עצמם כהנים ואינם ממשפחה המוחזקת לנו, וכן כתב בחידושו לכתובות (כה, א) דדוקא משפחה המפורסמת בעירה שמוחזקת לכהנים יש להן חזקת כהונה,

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

עיין שם. ואם כן בפדיון הבן יש לדקדק לפדות אצל כהן שהוא ממשפחת כהנים מפורסמת.

והנה חלילה לנו להקל ביוחסי כהונה, ולהקל בכל טלטול גלות, ובפרט שהחתם סופר לא בא להקל אלא להחמיר, שדווקא במשפחה המפורסמת בעירה יש לסמוך על חזקת כהונתה לעניין פדיון הבן, אך בנדון דידן לגבי נישואין לפסולי כהונה – כיצד נבוא להקל ולו בספק קל?

אומנם מאחר שבדורות הקודמים לא הוחזקו שאר ענפי המשפחה בכהונה, וכל ידיעתנו בעניין כהונתה של המשפחה החלה רק באדם שהיגר לקהילה חדשה בלי מנהגים ומסורות, יש בהחלט מקום לומר שאין כאן חזקת כהונה. נדגיש שוב כי לא עולה בדעתנו להקל ביוחסי כהונה אך ורק על סמך סברה זו, אך בהצטרף הדבר לעדויות שלפיהן שאר בני המשפחה לא הוחזקו לכהונה, בהחלט יש לצרף בנדון דידן סברה זו.

חשוב לציין כי על הנתונים על אודות הגירת הסבא ל'ל' אין ספק עובדתי, ולגבי אימוחזקותם של הדורות הקודמים בכהונה יש בפנינו צילומי מצבות וכן עד אחד, פרופסור דוד, שאינו בדרגת קרבה של פסולי עדות למבקש דנן. ועיין בפד"ר (כרך כ עמ' 223–225, 230) שיש צורך בשני עדים כדי להוציא מחזקת כהונה, אך עיין שם בדעת הגר"א בקשי דורון שליט"א שדן אם צריך שני עדים כאשר ברור שהחזקה החלה בטעות, ועיין היטב בדברי אמת (סימן יז) שסובר כי חזקה שהוחזקה על ידי קרובים יכולה להתבטל על ידי קרובים. ועיין בחזון איש (אבן העזר סימן ב אות ז) ואין כאן מקום להאריך.

(מאוחר יותר ביקש מבקש דנן לצרף שתי עדויות נוספות, אף הן מהאגף של דוד סבו – יצחק. האחת של מר עמרם, המתגורר בארצות הברית, בנו של קהת בן לוי. הנ"ל אינו שומר מצוות, והעיד בפני שלושה רבנים אורתודוקסים במקום מגוריו כי לא שמע על כהונה במשפחתו. למעשה, אף אינו יודע מה פשר מושג הכהונה. העדות השנייה היא של מר חנוך בן ביתו של ראובן בן יצחק. מדובר באדם מבוגר אשר מסר לפני שלושה רבנים במקום מגוריו עדות שלפיה לא שמע על כהונה במשפחתו.)

לפיכך, למרות העובדה שמבקש דנן נשא כפיו במשך כשישים שנה בקהילה חשובה, אין בכך כדי להחיל עליו מוחזקות לכהונה כאשר ידוע לנו כי חזקתם של אבות אבותיו היא מעורערת, וממילא אין כל יסוד להניח כי כהונתו השתלשלה מזמן עזרא. ועיין בפד"ר (כרך כ עמ' 227–229) – שם בירר הגר"ש דיכובסקי שליט"א כי מוחזקות שבטעות יסודה אינה קובעת דין לעצמה, ועל כן קבע בנדון דידיה כי אדם שהוחזק ככהן אך התברר שטעות הייתה בידו – אינו כהן. עיין שם.

נתון חשוב נוסף שיש לציין הוא העובדה שזבולון וולף התייתם מאביו בגיל שנתיים, ומעולם לא זכר את אביו נושא כפיו ואף לא שמע ממנו מאומה על דבר כהונתו.

בעניין זה עוסקת תשובת החתם סופר הנ"ל והדברים הובאו בתמצית בפד"ר (כרך כ עמ' 224), בזה הלשון:

ועיין בחידושי החתם סופר כתובות [הכוונה לתשובתו הנ"ל – א' צ' ג] שדן בשאלה דומה, במי שהוחזק ככהן שעלה לתורה ראשון ופדה בכורים ונודע אחר כך שכשהיה תינוק הגיע עם אדם שהיה כהן שעזבו והלך לו, והש"צ אימצו וגידלו והחזיק אותו ככהן על סמך האדם שהביאו והיה כרוך עמו [שהיה כהן]. ודן אם הוא בחזקת כהן. לאחר שדן בחזקת כהונה בימינו ודחה דברי היעב"ץ שכהני חזקה הם כהנים מספק וכו', וכתב שכל זה כשאביו החזיקו לכהן, אבל אם אביו אינו לפנינו ולא אמר או החזיקו לכהן – אין זו

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

חזקה, ולא גרע ממי שהוחזק בעד אחד שהוא כהן, שאין בנו כהן עד שיאמר עליו להדיא. ועיין שם שכתב שגם אם ירצה ליטמא או לישא נשים בעבירה, לא מונעים ממנו, דמנא לן שהוא כהן.

אם כן, גם בנדרון דידן יש לשאול: מניין היה לזבולון וולף לדעת שהוא כהן? הרי מאביו, יעקב, ודאי לא שמע זאת. אומנם יש לומר שנדרון דידן שונה לחלוטין מנידונו של החתם סופר. החתם סופר עוסק באדם שגדל במנותק לחלוטין ממשפחתו. מה שאין כן נידונו שאפשר ששמע את הדבר מסבו, אברהם, שנפטר (לפי הכתוב באילן היוחסין שצורף) בגיל מאה ושלוש, כעשרים שנה לאחר פטירת בנו.

ד. מוחזקות של אדם ככהן, כאשר אביו אינו מוחזק ככהן

בתחילת דברינו העלינו אפשרות קלושה, שאין לה כל אסמכתא, שזבולון וולף היה כהן, ואין סתירה מהעובדה שאבותיו לכאורה לא הוחזקו ככהונה, שכן אפשר שהוא אומץ, ומי שהוחזק עד היום כאביו (שאינו כהן), אינו אביו הביולוגי.

במילים אחרות, יש לשאול כך: כאשר הוחזק אדם לכהונה (כמבקש דנן), ולפתע אנו מוצאים כי מי שהוחזק כאביו (או סבו), אינו מוחזק ככהן. ויוצא אפוא שיש סתירה בין חזקת כהונתו לבין חזקתו כבנו של אביו (או חזקת אביו כבנו של סבו), האם כדי לפתור את הסתירה, נסלק את חזקת הכהונה ונותיר את חזקת אביו, או שנבכר את חזקת הכהונה וחזקת האבהות היא זו שתתרועע? לחילופין, האם ניתן להותיר את שתי החזקות על כנן, חזקת הכהונה של הבן וחזקת האבהות, וייווצר מצב שבו האב אינו מוחזק ככהן ואילו בנו מוחזק ככהן?

בעניין זה מצאתי דבר פלא בפירוש אור החיים לתחילת פרשת אמור (ויקרא כא, ב). בראשית דבריו הוא מצטט מדברי התורת כהנים בעניין הצורך לכתוב במפורש שכהן יכול להיטמא לאביו, אף על פי שהתורה כבר אמרה שיכול להיטמא לאמו, וזו לשון אור החיים:

“לנפש לא יטמא בעמיו כי אם לשארו” וגו’ תניא בתורת כהנים, וזה לשונם:

“שארו” זו אשתו דכתיב “שאר אביך” [...] מה תלמוד לומר “לאביו”? מה אמו שהיא מתחללת הרי הוא מטמא לה, אביו שאינו מתחלל, אינו דין שיטמא לו? אילו כן הייתי אומר מה אמו בידוע אף אביו בידוע, אביו חזקה מנין? תלמוד לומר “ולאביו”.

כלומר, מאחר שייחוסו של בן לאימו הוא ודאי, בעוד ייחוסו לאביו הוא רק בתורת חזקה, יש צורך לרבות במפורש שהכהן יכול להיטמא אף לאביו.

על דברי התורת כהנים הללו מביא אור החיים את קושיית חכמי לונגיל לרי”ץ [רבי יצחק הצרפתי] (הובאו דבריהם בשו”ת הרשב”א חלק א סימן כז), וזו לשונה:

לעולם לא יאמר הכתוב “לאביו” ואנו למדין מקל וחומר מאמו. מה תאמר? הרי אביו זה אינו ידוע כאמו – יטמא ממה נפשך: אם זה אביו מטמא, ואם אינו אביו, אם כן הוא ממזר, ואין לו כהונה?

קושיית חכמי לונגיל היא כי לכאורה עדיין אין כל צורך בריבוי מיוחד שהכהן יכול להיטמא לאביו, אף שייחוסו לאביו אינו מבורר כייחוסו לאימו, שהרי ממה נפשך יוכל להיטמא: אם זהו באמת אביו, ודאי יוכל להיטמא בקל וחומר מאימו, ואם אין זה אביו – הרי אינו מיוחס לכהונה ופשוט שיכול להיטמא.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

בדבריו מיישב אור החיים את קושיית חכמי לונל בשני אופנים. לענייננו נציין את תירוצו

השני:

ועוד נראה לי כיון שיש מציאות שאביו אין לו אלא חזקה, והבן מוחזק בכהן, כגון שיש לפנינו שני בני אדם מוחזקים בחזקת כהנים כל אחד בפני עצמו, גם מוחזקים שאחד מהם אב ואחד בנו.

ומציאות זה יכול להיות שיורע חזקת האב שאינו כהן ולא יורע חזקת הבן להסירו ממדרגת כהן ונאמר שאין זה אביו ונשאר הבן בחזקתו.

וכיון שכן אם לא אמר "לאביו" הייתי דן שלא יטמא לאביו חזקה באופן הנזכר מטעם שמא יורע חזקת אביו והבן ישאר כהן לעולם, ולזה אמר התנא: "אביו חזקה מנין? תלמוד לומר 'לאביו'." והנה בין לדרך זה ובין לדרך ראשון אביו חזקה חייב לטמא לו כי סוף כל סוף אביו אינו אלא חזקה והתורה חייבתו ליטמא.

כוונת דבריו לכאורה היא שראובן מוחזק כבנו של יעקב, ובנוסף לכך ראובן מוחזק ככהן. כגון שהן יעקב והן ראובן מוחזקים ככהנים, כל אחד מוחזק בפני עצמו. וייתכן שתורע חזקת כהונת האב יעקב, ולא תורע חזקת כהונת ראובן בנו, ונאמר כי יעקב אינו אביו של ראובן, ולא כפי שהוחזק עד כה כאביו. אם כן, יש מציאות שבה ייתכן שנאמר כי אין להחזיק את ראובן כבנו של יעקב, ובכל זאת ראובן מוחזק ככהן, ולכן על התורה לרבות "לאביו", שיכול להיטמא לו.

עולה מכאן כי כיוון שאין מצב שבו הבן יוחזק לכהן בעוד אביו אינו מוחזק לכהן, לכן כאשר הורעה חזקת האב, כתב אור החיים, "נאמר שאין זה אביו, ונשאר הבן בחזקתו".

והנה דברים אלו קשה להולמם, וצריך עיון רב בכונת דברי קדשו של אור החיים אשר עולה מהם לכאורה שכאשר אב ובנו מוחזקים ככהנים, כל אחד בפני עצמו, ומתעוררת ריעותא בחזקת האב, אזי יש לבכר את חזקת כהונת הבן על פני חזקת האבהות של מי שהחזקנו עד כה כאביו, ולהחשיב את הבן ככהן, ואת מי שהוחזק עד כה כאביו נחשיב נוכרי בשל הריעותא בחזקת כהונתו. וצריך ביאור מאי אולמה דחזקת הכהונה מחזקת האבהות.

ולאחר שעיינתי בדברי קדשו זמן זמנים טובא, אפשר שיש לפרש דבריו באופן אחר, וכפי שלובנו הדברים עם כבוד דודי אב"ד אשקלון הגר"ד לבנון שליט"א, ואצרף מכתבו אליי בעניין זה:

בס"ד

לקרובי בלב ונפש בהוקרה רבה [וכו'], רוב שלום וברכה.

בעניין השאלה ההלכתית שאתם עסוקים בה והבנת דברי אור החיים הקדוש, אכתוב לך את מה שנראה לעניות דעתי פירושו:

נראה לעניות דעתי הסבר תשובה שנייה של אור החיים הקדוש בפרשת אמור (ויקרא כא, ב) כדלהלן:

חידוש התורה שכהן יטמא לאביו הוא במקרה שראובן מוחזק ככהן מצד עצמו, כגון שעדים אמרו לו שהוא כהן וכך נהג על פיהם. ואז בא יעקב שגם הוא מוחזק ככהן, ואמר לו שהוא אביו והחזיק אותו כאביו שלושים יום. והיה מקום לדון ולומר שראובן לא יטמא לאביו המוחזק שמא יתגלה שהוא לא אביו ואז אסור לו להיטמא לו. קא משמע לן התורה "ולאביו" שיסמוך על החזקה ויטמא לו.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

לפי הבנה זו ברור שאם ראובן הוחזק ככהן בגלל שיעקב כהן והוא אביו, פשיטא שאם יורע חזקת האב שאינו כהן בודאי שממילא גם הבן ראובן אינו כהן.

אולם אור החיים הנ"ל טעון הסבר: מדוע שנחשוש שיעקב אינו אביו? הלוא סוקלין ושורפין על החזקות, וקל וחומר לאיסור לאו שנסמוך על החזקה, ולמה צריך פסוק מיוחד שיחדש זאת?

כדי להבין דבריו יש לעיין במה שנראה מקור הדברים בשו"ת הרשב"א (חלק א סימן כז) וזו לשונו:

לרב רבי יצחק הצרפתי.

כתבת: שאלני הגדול שבחכמי פרובינצ"ה:

הא דגרסינן בתורת כהנים בפרשת אמור אל הכהנים: "יאמר 'לאמו' ולא יאמר 'לאביו'. מה תלמוד לומר 'לאביו' – מה אמו שהיא מתחללת הרי הוא מטמא לה אביו שאינו מתחלל אינו דין שיטמא לו? אילו כן הייתי אומר מה אמו בידוע אף אביו בידוע. אביו חזקה מנין? תלמוד לומר 'ולאביו'.

קשיא לי: ליטמא ליה לאביו ממה נפשך – אי אביו הוה שפיר מיטמא לו, אי לאו אביו הוא אם כן ממזר הוא ואינו מוזהר על הטומאה.

והשבתי לו דאיצטריך למי שמוחזק לך על פי עדים שהוא כהן ולאחר זמן בא לו אחד ואמר עליו שהוא אביו ונוהג עמו כאב ומת ובא ליטמא לו שבקינן ליה. והדברים קל וחומר אם מהניא חזקה לחייבו מיתה כדאמרינן סוקלין ושורפין על החזקות, לענין לאו לא כל שכן.

למעשה ר' יצחק הצרפתי בתשובתו לקושיית חכמי לונל מציע בדיוק את המציאות שמציע אור החיים (לפי מה שהסברתי לעיל). אולם התשובה כפי שכתובה שם אינה מובנת כי אדרבה הוא אומר שיש לסמוך על החזקה לגמרי מדין קל וחומר, שאם סומכים על החזקה לאיסור מיתה קל וחומר לאיסור לאו, ואם כן לא מובן לשם מה צריכה התורה לומר "ולאביו" שחייב להיטמא לאביו המוחזק לו.

נראה שהרשב"א התקשה בכך, ומאריך להקשות זאת מכמה פנים, עיין שם. ולבסוף הרשב"א מפרש שכל הדין הזה שכהן חייב להיטמא לקרוביו הוא חידוש ואין לך בו אלא חידושו. ולכן אם היה כתוב רק "אמו", הייתי אומר שרק בידוע לנו יטמא ולא במוחזק לנו, ולבסוף מוסיף הרשב"א: הואיל ואמו יכולה להיות ודאי לגמרי, מה שאין כן אביו – שלעולם לא יהיה אביו ודאי רק רוב – ואפילו שניהם יחד בבית האסורים, שאין אפטרופוס לעריות. ולכן אם התורה הייתה כותבת רק "אמו" לא הייתי מרבה אביו – שיטמא לו – אפילו ידוע לנו שהוא אביו, בגלל שאין לך בו אלא חידושו. מאידך אם היה כותב רק "ולאביו", לא הייתי יודע שיטמא לאמו חזקה, בגלל שאמו יכולה להתחלל ואביו אינו יכול להתחלל. ולכן צריך לכתוב שניהם גם אמו וגם אביו, ללמדנו שיכול להיטמא להם ואף מצווה להיטמא להם. עיין שם בתשובתו הארוכה של הרשב"א.

עד כאן דבריו.

לדבריו החשובים של הגר"ד לבנון שליט"א יוצא כי דברי אור החיים ודברי הרשב"א חד הם, ולפי זה עלינו להעמיס קצת בדברי אור החיים דבמה שכתב "שירוע חזקת האב שאינו כהן ולא יורע חזקת הבן להסירו ממדריגת כהן ונאמר שאין זה אביו ונשאר הבן בחזקתו" כוונתו היא

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

שהורעה חזקת האבהות והכהונה של האב גם יחד, ומכל מקום העיקר הוא שהורעה חזקת האבהות מצד עצמה, אך ודאי אין לנו לומר שהורעה חזקת כהונת האב, ובשל כך נבכר את חזקת כהונת הבן על חשבון מוחזקותו כבן לאביו.

נמצאנו למדים לענייננו שכאשר אין סיבה אמיתית שתורע חזקת האבהות, אין לנו להרע אותה בשל כך שהתברר שהאב אינו כהן.

אציין כי גם אם נבאר את אור החיים כפשוטו, שאכן הורעה חזקת כהונת האב, ובשל כך הורעה חזקת האבהות, אפשר שהדברים אמורים רק במציאות שדיבר עליה ר"י הצרפתי ש"לאחר זמן בא לו אחד ואמר עליו שהוא אביו ונוהג עמו כאב", מה שאין כן במי שמוחזק לנו מקדמת דנא שהוא אביו, שוודאי אין לנו להרע חזקתו. כך משמע מלשון אור החיים שכתב: "שיש מציאות שאביו אין לו אלא חזקה", וכך גם משמע מהמנחת חינוך (מצוה רסד, יא) שהביא את דברי האור החיים והעמידם במקום שבו הוחזק שלושים יום בעיר כאביו. משמע שבמציאות בה איננו מסופקים באבהותו, אין להסיר חזקת אבהותו מפני חזקת כהונה.

לכן נראה לעניות דעתי שפשוט הדבר שהעובדה שהתברר שאבותיו של המבקש לא נהגו בכהונה (וכפי שעולה מהעובדה שאחיו של הסבא רבה לא נהגו בכהונה, וכן שאר הענפים שיצאו מהסבא רבה לא נהגו בכהונה), אין בה כדי לערער את היותו של המבקש דנן מיוחס כבן אחר בן עד לסבא הגדול אברהם, שמהעולה בידינו, לא הוחזק לכהונה.

ה. שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא

עוד עלינו לדון אם יש לאסור על המבקש לשאת גרושה, גם אם יתברר בסופו של דבר שאינו מזרע כהונה, זאת בשל העובדה שבמשך עשרות בשנים החזיק עצמו ככהן, ובכך בעצם אסר על עצמו נישואין עם גרושה מדין "שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא".

והנה בתשובת מהר"י באסן (סימן פ, בסוף התשובה) חקר באשר לשורש דין שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא, וזו לשונו:

דבכל מקום שאמרו שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא אפשר שמדין נדרי איסור נגעו בה, ואף על פי שאינו ממש כנדר, דהא לא מצינו בהם התרת חכם, אולי החמירו בעניינים אלו כמו בנזירות שמשון דליתיה בשאלה, ואפשר נמי לומר דאינו אלא מדין הודאת בעל דין דהוי כמאה עדים, ואפילו לענין איסורא במה שנוגע לעצמו.

המהר"י באסן מעלה שתי אפשרויות ביחס ל'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא', האחת היא שתוקפו של האיסור שהאדם החיל על עצמו היא מדין נדר, והשנייה – מדין הודאת בעל דין, דהיינו נאמנות.

ואפשר שנפקא מינה תהיה כאשר אותו אדם שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא, ואחר כך בא ואמר ששקר היה בפיו. מעתה, אם שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא הוא מתורת נאמנות, אזי יכול לכאורה לחזור בו, כאשר יש רגליים לדבריו שאכן לא דיבר אמת. אולם אם הוא מדין נדר, הרי סוף כל סוף קיבל על עצמו איסור מדין נדר, ואין זה משנה אם שיקר.

ועיין במשנה למלך (פרק ט מהלכות אישות הלכה טו), וזו לשונו:

דכל היכא דשוי אנפשיה חתיכה דאיסורא וחזר בו ולא נתן אמתלא לדבריו אין בחזרתו כלום ועדיין באיסורו עומד. אבל כל היכא דאיכא עדים

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

דמכחישים אותו והוא חזר בו סבירא ליה למהרי"א דחזרתו חזרה אף אם לא נתן אמתלא לדבריו אלא שאמר שמה שאמר בתחילה שקר ענה בלתי שום טעם.

כלומר כאשר שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא וחזר בו, ויש רגליים לדבר שאכן דבריו הראשונים הם שקר, אזי חזרתו חזרה.

לכאורה דברים אלו נכונים רק אם נאמר דשוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא הוא מדין נאמנות, מה שאין כן אם הוא מדין נדר.

מכל מקום למעשה מדברי הפוסקים נראה שרובם נקטו כי שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא אינו מדין נדר אלא מתורת נאמנות – עיין בקצות החשן (סימן לד ס"ק ד) שהביא בשם המהרי"ט (חלק ג סימן א) שכתב דאם היה מתורת נדר הוי מהני ביה שאלה, עיין שם. וכן הסיק קצות החושן דהוא מדין נאמנות, דכיוון דהאמינה התורה לכל אדם על עצמו, בין בממון בין באיסור – לעולם נאמן על עצמו.

וכן עיין בשו"ת נודע ביהודה (מהדורא תניינא אבן העזר כג) שדחה את ההבנה שלפיה שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא הוא מדין נדר, וזו לשונו:

ומה שרצה לחדש דמה דאמרינן שויתה נפשה חתיכה דאיסורא הוא מטעם נדר וקונם – הנה במחילה מכבודו ראיתיו מתוך פלפולו שהוא גבר בגוברין בחריפות ובקיאות גם בשכל צח וישר מה ראה לשטות זה, ואם כי ראה הדבר בתשובת מהרי"ט, וכי מהרי"ט אמרו? הלא מביאו רק בלשון "ואין לומר" ודחאו. ובאמת בלי שום דחיה אין הדבר מתקבל, ואיזה נדר ואיזה לשון שבועה או קונם יש כאן או במה מתפס ולדבריו אם יאמר אחד ביום שני בשבת שהיום שבת יהא אסור במלאכה מטעם נדר? ואם כדבריו איך אמר רבי עקיבא לרבי יהושע שילך אצל רבן גמליאל ביום הכפורים שחל להיות בחשבוננו, ולמה לא נימא דרבי יהושע שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא מטעם נדר? אלא ודאי כל זה שטות ומה דאמרינן שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא הוא מטעם דאדם נאמן על עצמו. ומה שהקשה: תינח היכא דאין שני עדים מכחישים אותו – גם זה שטות ואדם נאמן על עצמו יותר משני עדים ולכך בדבר שאי אפשר כגון שאומר על יום חול שהוא שבת או יום הכיפורים לא אמרינן שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא.

הן אומנם בנדון דידן אין מדובר באדם ששיקר כאשר החזיק עצמו ככהן, ועתה בא לחזור בו ולומר ששקר דיבר, אלא מדובר במי שהבין מאביו שהוא כהן, ועתה לאור בירור שערך הוא חוכך לומר שאינו כהן.

והנה ראש המדברים בעניין 'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא' כאשר הסתמכותו היא על אשר שמע מאחרים, הוא שער המלך (פרק ט מאישות הלכה טו). בדבריו הוא דן בגמרא במסכת קידושין (דף יב ע"ב) שבה מסופר על יהודית אשתו של רבי חייא שהיה לה צער לידה ואמרה לבעלה כי אימה ספרה לה שכאשר הייתה קטנה, קיבל אביה קידושין בעבורה מאדם אחר. אמר לה רבי חייא שאין בכוחם של דברי אימה לאוסרה עליו. ולכאורה יש להקשות דמכל מקום אשתו של רבי חייא לא תוכל להמשיך לחיות עימו, מאחר שהאמינה לאימה, ומצידה הרי "שויתה לנפשה חתיכה דאיסורא"?

וזו לשונו בתירוצו (שם):

והנראה לעניות דעתי דסבירא ליה דעד כאן לא אמרינן שויה אנפשיה חתיכה דאיסורא אלא דוקא בטוענת, כההיא דפרק האומר דהיא אומרת "קדשתני"

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

דאיהי קים לה בגוה דודאי קדשה, ומשום הכי אמרינן שפיר דשויה אנפשה חתיכה דאיסורא ואסורה בקרוביו. מה שאין כן בהא דשמעתין דאיהי לא קים לה בודאי שקדשה איהי לא ברירא לה מילתא אלא על פי דבור אמה – כל כי האי ליכא למימר שויה אנפשה חתיכה דאיסורא.

וכן הביא בשמו בשדי חמד (חלק ז, מערכת הא"ף כללים, קכז) ועיין עוד בשו"ת יביע אומר (חלק ז אבן העזר סימן יא), וכן בספר שערי תורה (חלק א כלל ה פרט א).

וכן משמע מדברי הנודע ביהודה (מהדורא קמא אבן העזר סימן ע), וזו לשונו:

אמנם נראה לעניות דעתי כאן לא אמרינן שויה אנפשה חתיכה דאיסורא ואין בידו לחזור אלא בחזור ועוקר דבריו, וגם בזה – דוקא אם לפי דבריו האיסור הוא בודאי כמו אמרה "אשת איש אני" שזה איסור בודאי, אבל כאן אף שהאמינה אף על פי כן לא ידע בודאי אלא שהיה חושש לדבריה.

ועיין בספר חקר הלכה (לגאון הרב נפתלי הרץ לאנדא זצ"ל) שהקשה לשיטת הסוברים שב'שוויא אנפשה חתיכה דאיסורא' מהימן אפילו נגד עדים, אם כן הא דכתוב לגבי מוציא שם רע "ופרשו את השמלה [...] ולו תהיה לאשה" (דברים כב, יג-ט) – מדוע אינה נאסרת עליו מחמת שוויא אנפשה חתיכה דאיסורא? וכתב דלפי סברת שער המלך והנודע ביהודה שאם אינו יודע בעצמו אמיתת הדבר אלא ששומע מפי אחרים לא שייך שוויא אנפשה חתיכה דאיסורא, גם לגבי מוציא שם רע אין לאוסרה עליו בשל דבריו שלא מצא בתולים, דגם לדבריו – שמא היה זה באונס, ושמא לא תחתיו או שהיא מוכת עץ (והא דנהרגת אם אמת הדבר, היינו שהבעל טוען שמתוך שלא מצא בתולים ביקש ונודע לו שזינתה תחתיו ומביא עדים), אם כן כיוון שלא נודע לו בעצמו אמיתת הדבר לא שייך לומר שוויא אנפשה חתיכה דאיסורא.

ולכאורה גם אם נאמר ד'שוויא אנפשה חתיכה דאיסורא' הוא מדין נדר, בנדון דידן – שלא שיקר כאשר החזיק עצמו בתחילה ככהן אלא שהסתמך על אביו – יכול לחזור בו, שיש לדמות זאת לנדרי שגגות (ועיין בשו"ת ארץ צבי סימן יא שדחה ראייתו של הנודע ביהודה מרבי יהושע שבא אצל רבן גמליאל ביום הכיפורים שחל להיות בחשבוננו, דשם הוא כנדר טעות דכיוון שנתברר לו שטעה במחשבתו אין לך נדרי שגגות יותר מזה).

המורם מדברינו הוא שמאחר שהמבקש לא החזיק עצמו ככהן מתוך ידיעה מבוררת שאכן הוא כהן מיוחס, אלא שהחזיק במנהג אביו, אזי כאשר נודע לו שטעה כאשר החזיק עצמו ככהן, אין לאסור עליו איסורי כהונה מדין שוויא אנפשה חתיכה דאיסורא.

ומצאתי דברים מפורשים בספר העיקרים לגר"ש איגר זצ"ל הנוגעים ל'שוויא אנפשה חתיכה דאיסורא' באיסורי כהונה (עיקר איסורי כהונה, אשכול א), וזו לשונו:

ומצאתי בתשובת דבר שמואל ממוהר"ש אבוהב (סימן קט):

כיון שרוב כהני זמן עולין על פי דיבורם למצות כהונה, הרי שוויא אנפשייהו חתיכה דאסורה כל הנשים האסורות לכהונה, בין האסורות מדברי תורה, בין האסורות מדברי סופרים.

[...] לא ידענא מה שוויא אנפשה חתיכה דאיסורא שייך הכא, דאטו האומר פלוני אמר לי שדבר זה אסור מקרי שוויא אנפשה חתיכה דאיסורא, והרי בדיבור שעל ידו עולה הכהן למצות כהונה, אינו אומר שהוא יודע בעצמו שהוא כהן, דהא אי אפשר ליה למידע אלא ששמע מאביו, ולומר דאסור משום שהוא כאומר דאביו מהימן ליה כבי תרי, הא אביו נמי אינו יודע כי אם מפי אחרים. וגם אם תמצי לומר דאבי אביו נמי היה מהימן לאביו של זה כבי

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

תרי, וכן עד סוף הדורות כל אב לבנו, איני יודע היכן מצינו דעד מפי עד ואין עד הראשון נאמן כתרי כי אם לעד השני לא להבעל דין שיהיה אסור לזה [...] גם אי אפשר לומר דכל אבותיו של זה כהן הזמן נאמנים עליו כבי תרי, דודאי לא שייך דין נאמן עליו כבי תרי אם אינו מכיר ולא ראה איש זה מעולם, והרי כתב במהרי"ק (שורש פב, מובא בבית שמואל סימן קטו ס"ק לג) דבעי דוקא גברא דגיס ביה ומצוי אצלו כו', אבל אם מאמין לו מחמת שהוא מוחזק בחסידות ולא קים ליה בגויה, לא.

מסקנה

לאור הנ"ל המבקש אינו מוחזק ככהן ומותר בגרושה. אסור לו לעלות על הדוכן לשאת כפיו. כמו כן, הבכורות שנפדו על ידו אינם פדויים.

אדגיש שוב כי המסקנה הנ"ל מושתתת אך ורק בהצטרף שני הנימוקים העיקריים והם: העדויות וההוכחות לכך שענפי המשפחה האחרים לא הוחזקו לכהונה והעובדה שנשיאת כפיים במקום הידוע לנו שבו סב המבקש נשא כפיו לא היה בה כדי ליצור מוחזקות לכהונה.

בשל חומר איסור כהן לגרושה ומחמת המורכבות הרבה בתיק זה הוראתי להיתרא מותנית באישורו של מרן נשיא בית הדין הגדול הראשון לציון הגר"י יוסף שליט"א, וצור ישראל יצילנו משגיאות.

הרב אברהם צבי גאופטמן

קראתי בעיון רב את דבריהם של עמיתיי כבוד יושב ראש המותב הגר"א אדרי שליט"א וכבוד הרה"ג רא"צ גאופטמן שליט"א אשר פירטו בהרחבה רבה את השושלת המשפחתית. הגר"א אדרי שליט"א האריך בעניין 'שוויא אנפשיה' לומר שהמבקש הוא ישראל אך יש לתת עליו חומרי כהנים מדין 'שוויא'. ודעת הגרא"צ גאופטמן שליט"א לקבוע שהמבקש הוא ישראל לכל דבר והוחזק ככהן בטעות.

אומנם אני על משמרת אעמודה ואעיר כמה הערות על דבריהם.

ראשית, יש להדגיש ולציין כי חוסר הידע המוחלט שיש לנו על אודות הסבא רבה רבי יעקב ואביו אברהם, אם נהגו ככהנים או לא, עדיין לא מחזיק אותם למי שהוחזקו שאינם כהנים או שהוחזקו כהנים בטעות.

שנית, הרבה יותר מסתבר לומר אצל יהודים שומרי מצוות שכאשר האב נפטר בגיל צעיר והשאיר ילד בן עשר וילד בן שנתיים שמן הסתם הילד הבוגר יותר, שכבר הספיק ללכת ככל הנראה עם אביו לבית הכנסת וראה אותו עולה לתורה ככהן, הוא שאמר לאחיו לאחר שקצת גדל ואולי בזמן בר המצווה שלו כי אביהם היה כהן, או שאימו אמרה לו שאביו כהן. זה מסתבר הרבה יותר מאשר לומר כי הסבא זבולון וולף, אשר הגיע ל[ל'] בגיל עשרים ותשע (לפי הישועי השנים והגילאים), התחיל שם לשאת כפיו מתוך תקווה שאף אחד לא ידע על כך ושאי אפשר לברר זאת. כך העובדה שהסבא זבולון וולף היה בן שנתיים כשנפטר אביו אינה מורידה כי הוא זה מחזקת הכהונה ואינה מעמידה אותו כמי ש'המציא' את הכהונה במשפחת [ה].

הסברה הפשוטה וההגיונית יותר היא שאין שום סיבה הנראית לעין, שאדם שומר תורה ומצוות יחליט יום אחד להיות כהן רק בשביל הכבוד שיש לו לעלות לתורה ראשון (מלבד בקהילות מסוימות שידוע שהיו קונים את הכהונה לשם כבוד), וכמו שכתבו הפוסקים שאדם לא יעבור

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

איסור בדבר שאין לו בו הנאה או חזקה שאין אדם מעז לומר כהן אני כאשר אינו כזה. אדרבה, כל שאר חיובי ומצוות הכהונה, עניינים קשים הם – לשאת כפיים, לא להיכנס לבתי קברות והגבלות בנישואין, ולא מצאנו ולא ראינו שציבור הכהנים נחשב מכובד יותר משאר אנשים, מלבד הכבוד והכיבודים שמחייבת אותנו ההלכה לתת להם. מדוע שיחליט אדם שאינו כהן ושמצוות הכהונה ידועות לו (שהרי דינים אלו שאמרנו ידועים לכול), במקום החדש שאליו היגר, שהוא כהן על כל המשתמע מכך לו ולזרעו אחריו עד עולם, וזאת אף בלי לדבר על האיסור שבדבר, הן בעצם העלייה לדוכן והן בברכות לבטלה, כפי שכבר הזכרנו בדברינו הראשונים.

גם בשו"ת יביע אומר (חלק ז אבן העזר סימן ט), לא סמך על השמועה שניתנה הכהונה לאדם כתואר כבוד על אף עדות של עד אחד.

עוד איני מבין את דברי כבוד יושב ראש המותב, אשר עליהם חזר פעמים מספר, שנשיאת כפיו של הסב הייתה משום שבני הקהילה ב[ל'] לא ידעו את העובדות באשר לבני משפחתו ואם היו יודעים לא היו מאפשרים לו להחזיק עצמו ככהן.

ולעניות דעתי זה אינו. בוודאי בידי הסב היה המפתח לתעלומה כיצד ייתכן שהוא כהן ודודו ובני דודיו אינם כאלה. ואין ספק שאילו בני הקהילה ב[ל'] היו מעירים לו על כך הייתה בפיו תשובה המתיישבת על הלב, שהרי אביו ודודו הגיעו כולם מאותו מקום ולא חיו ביבשות נפרדות שאי אפשר לדעת כיצד חיו ולמי נישאו, וממילא לאחר שלושים יום מאז שהיה מסביר להם זאת, הייתה לו חזקה לכולי עלמא ואין זו 'חזקה בטעות' כלל וכלל.

עוד כתב כבוד היושב ראש בדעת מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל שמודה הגרי"ש שכל שהוחזק בטעות בטלה החזקה, אולם סבירא ליה שאין לבטל חזקתו על פי קרוב שהעיד. וזו סתירה מיניה וביה: אם אין חזקה לא צריך כל עדות בשביל להפקיעה.

גם מה שכתב בנידון דידן שהתקבלה עדות עד אחד שאינו קרוב ותצהיר עדה וכן צילומי מצבות של בני המשפחה האחרים שאינם כהנים ולכן אין ספק כי מדובר במשפחה שאינם כהנים, אין נראה לעניות דעתי מאחר שהעד הוא מסורתי בלבד, ותצהיר העדה אינו כשר לעדות ומצבות אינן ראייה, אם כן אין בכולם יחד וכל אחד לחוד כדי להוציא בתורת ודאי את המבקש מחזקת כהונתו.

הרב אבידן משה שפנייר

קראתי בעיון את דברי עמיתיי הדיינים שליט"א. ברצוני להעיר בקצרה על מה שכתב יושב ראש ההרכב הרה"ג אליהו אריאל אדרי שליט"א. לדעתו, אף שבנדון דידן אין מוחזקות לכהונה, מכל מקום המבקש אסור בגרושה מאחר שהסב נאמן על בנו מדין 'יכיר' בצירוף 'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא'.

אכן כפי שציין מצינו בדברי השב שמעתתא (שמעתתא ו פרק יא) שדייק מהגמרא ביבמות (דף מז ע"א) גבי "מעשה באחד שבא [...] ואמר 'נתגירתני ביני לביני עצמי'" שאמר לו רבי יהודה: "נאמן אתה לפסול עצמך ואין אתה נאמן לפסול בניך" – עיין שם, ופריך:

אבנים לא מהימן, והתניא: "יכיר" – יכירנו לאחרים. מכאן אמר רבי יהודה: נאמן אדם לומר "זה בני בכור", וכשם שנאמן לומר "זה בני בכור" כך נאמן אדם לומר "בני זה בן גרושה" [...] ? אמר רב נחמן בר יצחק: הכי קאמר ליה: "לדברך נכרי אתה ואין עדות לנכרי."

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

דייק משם השב שמעתתא דאי לאו דנכרי הוא היה נאמן לפסול הבנים מחמת עצמו. ועיין שם בדברי הראשונים שהנאמנות היא מדין 'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא'.

אכן יש ללמוד כן אף מדברי הרמב"ם (פרק כ מהלכות איסורי ביאה הלכה יג) שכתב:

מי שבא בזמן הזה ואמר "כהן אני" ועד אחד מעיד לו ש"אני יודע שאביו של זה כהן" – אין מעלין אותו לכהונה בעדות זה, שמא חלל הוא, עד שיעיד שזה כהן הוא. אבל אם הוחזק אביו כהן או שבאו שנים והעידו שאביו של זה כהן, הרי הוא בחזקת אביו.

וביאר המגיד משנה (שם) שאוסר עצמו בגרושה מדין שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא, ועיין שם שביאר שבנו ספק חלל על פי דברי האב, עיין באריכות ובטוב טעם בדברי יושב ראש ההרכב.

עם זאת נראה לעניות דעתי כי מעיקר הדין אין לאסור על המבקש דנן לשאת גרושה בשל 'יכיר' בצירוף 'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא'.

להבהרת העניין נצטט קמעא מלשון המשנה למלך (פרק ט מהלכות אישות הלכה טו):

נסתפקתי בכל מילתא דאמרינן 'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא' – היכא דאיכא עדים דמכחישים אותו מהו: מי אמרינן כיון דלדידיה שויה חתיכה דאיסורא הודאת בעל דין כמאה עדים דמי ואסור, או דילמא דכל דאיכא עדים דמכחישים אותו אף לדידיה שרי [...] אך את זה ראיתי למהרי"א בכתביו סימן רכ"ו שכתב וזו לשונו:

אין כאן בית מיחוש לפי העדות אשר ראיתי דאיתכחש ההוא גברא בעדים דלא נתן לאבי הנערה הקורזי"ן והצעפי"ן כי אם דרך שליחות ופקדון. מכל מקום אי לאו דאיתכחש, אחזרתו לא סמכינן, כיון דגברא שוי ליה חתיכה דאיסורא לאסור בקרובותיה.

ע"כ. ולכאורה נראה שדברי מהרי"א הללו חולקים על סברת הרשב"א וריא"ז שכתבנו. אך כד מעיינינן שפיר נראה דלא פליגי דמהרי"א מיירי כשהמקדש חזר בו ולא היתה אמתלא בחזרתו דקיימא לן דכל היכא דשוי אנפשיה חתיכה דאיסורא וחזר בו ולא נתן אמתלא לדבריו אין בחזרתו כלום ועדיין באיסורו עומד. אבל כל היכא דאיכא עדים דמכחישים אותו והוא חזר בו סבירא ליה למהרי"א דחזרתו חזרה אף אם לא נתן אמתלא לדבריו אלא שאמר שמה שאמר בתחילה שקר ענה בלתי שום טעם. אבל לעולם שאם הוא עומד בדבריו הראשונים אף מהרי"א ז"ל מודה דלדידיה שוי אנפשיה חתיכה דאיסורא אף דאיכא עדים המכחישים אותו וכסברת הרשב"א וריא"ז שכתבנו. והרשב"א וריא"ז נמי יודו דאם חזר בו אף שלא נתן אמתלא לדבריו דחזרתו חזרה כיון דאיכא עדים המסייעים לחזרתו. באופן דליכא פלוגתא כלל בין מהרי"א להרשב"א וריא"ז דמר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי.

מורם מדבריו כי אף אם נאמר 'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא' נגד עדים, מכל מקום יכול לחזור בו אף בלא אמתלא. והנה לכאורה נדון דידן נחשב 'שוויא' נגד עדים, דמכיוון שאין היום כהני יחס אלא רק כהני חזקה, לכן אם הסב אמר על עצמו שהוא כהן, הרי זה רק בגדר כהן חזקה, והווי כעין 'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא' נגד עדים' שהרי כבר נתבאר כי סב המבקש לא הוחזק לכהונה. הדבר הוברר הן על ידי עדויות שלפיהן בני משפחתו לא הוחזקו לכהונה, הן על ידי צילום מצבות, והן בשל העובדה שהמקום שבו ידוע לנו שנשא כפיו, אינו מקום שיכולה הייתה להיווצר בו מוחזקות לכהונה באותם הימים, וכפי שביארנו לעיל בארוכה.

מדינת ישראל

בתי הדין הרבניים

אם כן לכאורה גם בנדון דידן, אם מעמדו של המבקש כמוחזק לכהן הוא רק מדין שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא, יכול אף הוא לחזור בו בלא אמתלא, כדין שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא נגד עדים, דלא גרע מסבו שיכול היה לחזור בו. אם כי אולי יש מקום לחלוק ולטעון שהמבקש אינו חוזר בו, אלא רק בא לבית הדין שיבררו את דינו.

בנוסף לכך, עיין בפד"ר (כרך יד עמ' 377) בנדון דומה במקצת, שם דן הגר"י גולדברג שליט"א בהיתר נישואין לגרושה של אדם שאביו הצהיר על עצמו בעבר, כאשר הגיש בקשה לנישואין במועצה הדתית, כי הוא כהן. כנגד זאת, העידו כמה עדים בפני בית הדין כי האב לא היה כהן. בדבריו מביא את דברי תרומת הדשן ותוספות ר"י הזקן שחלקו על הרשב"א, וסבירא להו כי אין אומרים שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא נגד עדים. למסקנה כתב כי איכא ספק ספקא: ספק אם שייך 'שוויא' נגד עדים, ואף אי נימא בכהאי גוונא דינא ד'שוויא' הרי לדעת הרמב"ם והשולחן ערוך הנ"ל דינא דשוויא עצמו עושה רק ספק. יוצא אפוא שגם בנדון דידן הווי רק ספק ספקא. כמו כן, נראה לעניות דעתי על פי המובא בשו"ת יביע אומר (חלק יא סימן כז) כי יש לצרף לסניף את דעת המהר"י בסאן (סימן פ) שכל האיסור ד'שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא אינו אלא מטעם נדר והווי איסורא דרבנן, וכמו שכתב בשמו שער המלך (פרק ט מאישות הלכה טו), וכן דעת המהרימ"ט (חלק א עמ' צב) ובשדי חמד (מערכת ש כלל ב ד"ה גם וכלל יב), ואם כן נדון דידן הוי ספק דרבנן. כל זאת אף בלי לצרף את השיטות הסוברות שכהני זמננו אינם כהנים גמורים, וכדביארנו לעיל.

אציין שוב כי בשל חומר איסור כהן לגרושה, ומחמת המורכבות הרבה בתיק זה, הוראתי להיתרא מותנית באישורו של מרן נשיא בית הדין הגדול הראשון לציון הגר"י יוסף שליט"א.

הרב אברהם צבי גאופטמן

מסקנה

בדין המבקש נשנו שלוש דעות בבית דיננו.

להלכה היוצא מדעת הרוב הוא שדינו של המבקש כדין סבו, שאינו מוחזק ככהן אך אסור – לכל הפחות מדין שוויא אנפשיה חתיכה דאיסורא – בכל האסור לכהנים, כמו שכתב בשולחן ערוך (אבן העזר סימן ג סעיף א):

ולא יקרא בתורה ראשון ולא ישא את כפיו ולא יאכל בקדשי הגבול עד שיהיה לו עד אחד. אבל אוסר עצמו בגרושה וזונה וחללה ואינו מטמא למתים.

זה הנראה לעניות דעתנו. וכיוון שמקרה כעין זה כמעט לא היה לעולמים, טוב יעשה המבקש אם יעביר פסק דין זה לעינו של מרן הראשון לציון נשיא בית הדין הגדול הגר"י יוסף שליט"א שידון בו כבערעור.

ככל שתוגש בקשה לגבי פדיון הבכורות שנפדו על ידי המבקש, ידון בה בית הדין.

פסק הדין מותר לפרסום לאחר השמטת פרטי הזיהוי של המבקש.

ניתן ביום כ"ד בניסן התשע"ח (9.4.2018).

הרב אברהם צבי גאופטמן

הרב אבידן משה שפנייר

הרב אליהו אריאל אדרי